

**CHHEDATITH
I BARBADI
(Gujarati
Edition)**

Swami , Sachchidanand

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

છેડતીથી બરબાદી

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

JOIN CHANNELS

.....

[HTTPS://T.ME/BOOKSHOUSE1](https://t.me/bookshouse1)

[HTTPS://T.ME/BOOKSKHAZANA](https://t.me/bookskhazana)

[HTTPS://T.ME/GUJARATIBOOKZ](https://t.me/gujaratibookz)

[HTTPS://T.ME/MARATHIBOOKZ](https://t.me/marathibookz)

chhedatithi barbadi
a novel By SWAMI SACHCHIDANAND
Published by Gurjar Granthratna Karyalay,
Gandhi Road, Ahmedabad 380 001

પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

અમરભાઈ ઠાકોરલાલ શાહ : રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-380001

ફોન : 079-22144663, 09227044777

e-mail : goorjar@yahoo.com

ટાઇપસેટિંગ : શારદા મુદ્રણાલય

201, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ-380006.

ફોન : 26564279 email : bhagwatioffset@yahoo.com

Table of Contents

સીતાજી

અહલ્યા

શર્પણખા

દ્રૌપદી

મહાસતી અનસૂયા

જશમા ઓડણ

રાણકદેવી

ભીખો

અર્પણ

જેમણે પોતાનાં લગ્નજીવનમાં પૂરેપૂરું દાંપત્ય જમાવ્યું છે એવાં

શ્રી જૈમિનકુમાર કમલેશભાઈ શાહ

તથા

અ. સૌ. મિત્તલબહેન જૈમિનકુમાર શાહને

સપ્રેમ અર્પણ...

- સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ભૂમિકા

અત્યારે ભારતમાં વિકાસયુગ ચાલી રહ્યો છે. જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં, ચારેતરફ વિકાસ-જ-વિકાસ થઈ રહ્યો છે. લોકો આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ થયા છે. પહેલાં પૈસો જોવા ન મળતો. જ્યારે અત્યારે દસ-વીસ રૂપિયાની નોટ તો જાણે કંઈ જ નહીં. લગભગ ઘરે-ઘરે ઘરમાં ટુ-વિલર અને ફોર-વિલર વાહનો એટલાં બધાં થઈ ગયાં છે કે રોડ પર ચાલવાની જગ્યા નથી મળતી. ઘરેઘર વીજળીના દીવા, પંખા, ગેસના ચૂલા અને પાણીના નળ પણ આવી ગયા છે. પચાસ-સાઠ વર્ષ પહેલાં જે તકલીફો હતી, તે બધી દૂર થઈ ગઈ છે. આમ આર્થિક અને ભૌતિક રીતે ભારત સમૃદ્ધ બન્યું છે. હવે કોઈ ભૂખે મરતું નથી. આમ છતાં ભારતમાં સામાજિક વિકાસ ઊંઘી દિશામાં થયો છે. અર્થાત્ ભારતની પ્રજા અત્યારે સામાજિક રીતે ઘણાં દુઃખો ભોગવી રહી છે. જેમાં સ્ત્રીઓ મહત્વનો ભાગ ભજવી રહી છે. મારી દૃષ્ટિએ સામાજિક દુઃખોના ચાર પ્રકાર છે :

- (1) કન્યાઓની ધોર અછત થઈ જવાથી મુરતિયા કુંવારા ફરે છે.
- (2) છેડતીનું પ્રમાણ ઘણું વધી ગયું છે, કુલીન ઘરની બહેન-દીકરી-વહુઓ નિર્ભય રહી શકતી નથી, કારણ કે રોમિયો-લપટો વધી ગયા છે.
- (3) યૌનશોષણ વધી ગયું છે. બ્લૅકમેલ કરીને પુરુષોને તથા સ્ત્રીઓને યૌનશોષણનો શિકાર બનાવવામાં આવે છે.
- (4) છૂટાછેડા ઘણા વધી ગયા છે, તેના કારણે ઘણાંનાં દાંપત્ય નંદવાઈને દુઃખી જીવન જીવતાં થયાં છે.

વર્ષો પહેલાં દેશને શું સૂઝું કે વસતી-નિયંત્રણ કરવા સંતતિ-નિયમનની યોજના શરૂ કરવામાં આવી. આ યોજના દેશની પૂરી પ્રજાએ ન સ્વીકારી. ખાસ કરીને અલ્પસંખ્યકોએ તો ઈશ્વરીય આજ્ઞા વિરુદ્ધની માનીને તેની ત્યાગ કરી દીધો. જે બહુસંખ્યક પ્રજા હતી તેણે હોંશે-હોંશે સંતતિ-નિયમન સ્વીકાર્યું. એટલું જ નહીં, દહેજ જેવી કુપ્રથાથી બચવા માટે ભૂણહત્યા કરવા માંડી. પરિણામે આજે કન્યાઓ ખોળી/શોધી મળતી નથી. ઉપરના સવાણોના મુરતિયાઓ વાંઢા ને વાંઢા દુઃખી થઈ-થઈને મરવા લાગ્યા છે. આ સામાજિક પ્રશ્ને સમાજમાં મોટી અરાજકતા પણ ઊભી કરી દીધી છે. જોકે ઘણાં વર્ષોના કડવા અનુભવોથી હવે સરકારે બોધપાઠ લીધો છે અને બેટી-બચાવો, બેટી-પઢાવો જેવાં સૂત્રોનો ધૂમ પ્રચાર કરાવી રહી છે. મારે આમાં એક વધારાનું સૂત્ર ઉમેરવું છે અને તે છે, ‘બેટા-વધારો’ માત્ર બેટીઓ જ વધારવાની નથી, બેટાઓ પણ વધારવાના છે. ખાસ કરીને જેની પાસે ઘણામોટા ધંધા-ઉદ્યોગ હોય અને તેને વારસદારમાં માત્ર એક જ બેટો હોય અને ન કરે નારાયણ ને તેનું અકસ્માત કે બીજી રીતે અવસાન થઈ જાય તો તેનો વિશાળ પથારો ખેદાન-મેદાન થઈ જાય. એટલે જો તેને વધુ બેટાઓ હોય તો આવી સ્થિતિમાં જુદી-જુદી પેઢીઓને સંભાળનાર મળી રહે.

જેને નોકરીધંધો હોય જ નહીં અને કરવાની ક્ષમતા પણ ન હોય તેના માટે ‘બે-બસ’નો નિયમ બરાબર કહેવાય, કારણ કે ઘણાં બાળકો બાપની બેકારીમાં માથાનું દર્દ થઈ જશે અને બેકારોની સંખ્યામાં વધારો કરશે. આ રીતે ભારત વધુ ગરીબ થશે. દુઃખની વાત તો એ છે કે જેના ઘરમાં ખાવાનું નથી, ધંધો-રોજગાર નથી તેના આંગણે કુરકુરિયાંની માફક પાંચ-દશ બાળકો દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે. ખાસ કરીને પછાતવર્ગો અને અલ્પસંખ્યકોને ત્યાં આવાં બાળકોનાં ટોળેટોળાં જોવા મળે છે. ખરું સંતતિ-નિયમન અહીં કરવાની જરૂર છે, જ્યાં કરાતું નથી અને જ્યાં રહેવા માટે ઘણાં ઘર ખાલી પડ્યાં છે તથા ધંધા-રોજગારની ઘણી પેઢીઓ

ધમધમી રહી છે અને જે લોકો સેંકડો-હજારોને રોજી આપે છે એવા લોકો સંતતિ-નિયમન કરીને એકાદ બાળકમાં સંતોષ માની લે છે. આ પણ ખોટું છે. ખરેખર તેમણે તો જેટલાં વધુ તેટલાં બાળકો પેદા કરવાં જોઈએ. એટલે નવું સૂત્ર આવું હોવું જોઈએ, 'બેટી બચાવો, બેટા વધારો અને બંનેને પઢાવો.'

સામાજિક અવ્યવસ્થામાં બીજું કારણ છેડતી છે. અત્યારે જ્યાં જુઓ ત્યાં રોજ છેડતીની ઘટનાઓ જોવા-જાણવા, સાંભળવા મળતી હોય છે. આનાં મુખ્ય બે કારણો છે : એક તો સંતતિ-નિયમનને કારણે મોટી ઉંમર થવા છતાં પણ અપરિણીત પુરુષોની સંખ્યા વધી ગઈ છે. હરાયા ઢોરની માફક તે રોમિયો થઈને રખડતા-ભટકતા રહે છે અને ન કરવાનું કરી બેસે છે. આ સ્વાભાવિક છે. બીજું કારણ સમાજનું તથા રાજ્યનું નિયંત્રણ સાવ ઢીલું થઈ ગયું છે. એટલે રોમિયો ટાઇપનાં સ્ત્રી-પુરુષો બેફામ થઈ છડેયોક ગમે તેવો વ્યવહાર કરતાં થઈ ગયાં છે. આ દૂષણ ફરીથી વડીલોનું નિયંત્રણ અને સમાજનું નિયંત્રણ સ્થાપિત થાય અથવા સ્વીકારાય તો જ દૂર થઈ શકે છે.

સામાજિક સંતુલન બગડી જવાના કારણે યૌનશોષણના સાચાખોટા પ્રસંગો વધવા માંડ્યા છે. સૌએ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે આપણા વૈદિક સનાતન ધર્મમાં ચાર પુરુષાર્થ સ્વીકારેલા છે. તેમાં કામભોગ પણ માન્ય છે. કુદરતી વ્યવસ્થા પ્રમાણે જીવજંતુ, પશુપક્ષી માત્રમાં કામવાસના છે, જેનાથી પ્રજોત્પત્તિ થઈને આગળનો સંસાર ચાલતો રહે છે. કેટલાક લોકોએ ધર્મને નામે કામવાસનાને મહાપાપ માનીને તેનો સદંતર ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ અને નિયમો આપ્યા છે. આ કુદરતવિરોધી નિયમો કહેવાય. આવા નિયમો પાળી શકાય જ નહીં અને પાળવા જરૂરી તથા હિતાવહ પણ નથી. તેમ છતાં ગમે-તેમ મારીમચડીને નાનાં-નાનાં બાળકોને દીક્ષા આપી ઊંઘા રવાડે ચઢાવવામાં આવે છે. આવાં બાળકો યુવાન થઈને કુદરતના ભયંકર દબાણ આગળ લાચાર બનીને ન કરવાનું કરી બેસતાં હોય છે. આવી ઘટનાઓને જે-તે સંપ્રદાયો દબાવી દેતા હોય છે, એટલે ખરી વાસ્તવિકતા બહાર આવતી નથી, પણ જ્યારથી મીડિયાનો પ્રભાવ વધ્યો છે ત્યારથી પત્રકારો ખોળી-ખોળીને આવી ઘટનાઓને મીડિયામાં પ્રગટ કરવા લાગ્યા છે. પરિણામે ઘણો ઊહાપોહ અને બદનામી પણ થવા લાગી છે. ખરી વાત એ છે, કે આવી ભૂલ કરનારનો મોટો દોષ નથી. ખરો દોષ તો તેને બાળદીક્ષા આપનાર ગુરુનો તથા સમાજનો કહેવાય, કારણ કે કુદરતવિરોધી જીવન લાંબો સમય જીવી શકાય જ નહીં. જે કુદરતવિરોધી નિયમો હોય તેને ધર્મ કહેવાય જ નહીં. આ તો ધર્મના નામે અધર્મ થયો કહેવાય.

સમાજવ્યવસ્થા બગડવાથી જે યૌનશોષણના પ્રસંગો જે-તે મીડિયામાં પ્રગટ થતા હોય છે, તે બધા સાચા હોતા નથી. કેટલાક ખોટા પણ હોય છે. દશ-પંદર વર્ષ સુધી જે લોકો એકસાથે રહે અને પછી કોઈ બાબતમાં કલહ થાય અને છૂટાં પડે પછી યૌનશોષણનો આરોપ જે-તે પુરુષ પર લગાડવામાં આવે, તે સાચો હોતો નથી. કોઈ આર્થિક અપેક્ષા અથવા બીજી અપેક્ષા પૂરી કરવા માટે કેટલાક હલકા માણસો કાયદાનો દુરુપયોગ કરીને પુરુષોને બ્લૉકમેલ કરતા હોય છે. આવા લોકો કોર્ટ-કચેરીમાં કદાચ હારી જતા હોય અને પેલો પુરુષ નિર્દોષ છૂટી જાય તોપણ એક વાર જે કલંક લાગ્યું હોય તેનાથી તેને જે સામાજિક કે ધાર્મિક નુકસાન થયું હોય તેની ભરપાઈ થઈ શકે નહીં. ખરેખર તો કાયદો એવો હોવો જોઈએ કે જો આક્ષેપ ખોટો ઠરે તો ખોટી ફરિયાદ કરનારને તત્કાળ દંડ થવો જોઈએ. આવો ભય હોય તો જ ખોટી ફરિયાદ થતી અટકી શકે.

લગ્નસંસ્થાનો પ્રાણ દાંપત્ય છે. જો દાંપત્ય જામે તો જ લગ્નજીવન સફળ થઈ શકે, પણ દાંપત્યને જમાવવા માટે પતિ-પત્નીને વર્ષો સુધી ઘણી તપસ્યા કરવી પડતી હોય છે. ખરેખર તો હિમાલયના તપસ્વી કરતાં પણ દાંપત્યસિદ્ધિની તપસ્યા ઘણી અઘરી છે. એમ કહી શકાય કે

બાવા થવું સરળ છે, પણ આદર્શ-દંપતી થવું બહુ કઠિન છે.

દાંપત્ય જમાવવા માટે પતિ-પત્ની બંનેને લાંબા સમય સુધી ઓછામાં ઓછા ચાર ગુણો ધારણ કરવા પડતા હોય છે :

- (1) પરસ્પરની વફાદારી
- (2) પરસ્પરનો સાચો અઢળક પ્રેમ
- (3) પરસ્પરનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ
- (4) અપાર સહનશક્તિ

આ બધાંનું વર્ણન-વિવેચન મેં બીજી જગાએ કર્યું છે. એટલે તેનું પુનરાવર્તન નહીં કરીને માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે હવે લગ્નજીવનમાં પહેલાં જેવી વફાદારી રહી નથી. લગ્ન પહેલાં અને લગ્ન પછી કંટલાય સંબંધો બંધાતા રહે છે, એટલે તો મારા એક ઓળખીતા કૉલેજિયન યુવાને મને કહેલું કે, 'મારે કોઈ કૉલેજિકન્યા સાથે લગ્ન કરવાં નથી, કારણ કે બધી સેકન્ડહેન્ડ કે બહુહેન્ડ હોય છે. જોકે, આમાં અપવાદ પણ હોય, પણ ઘઉંમાં કાંકરા નહીં પણ કાંકરામાંથી ઘઉં વીણવા જેવું થાય.'

વધુ પડતા છૂટાછેડા થવામાં એકબીજાની સહનશક્તિનો અભાવ પણ કહી શકાય. સહન કર્યા વિના દાંપત્ય જામે નહીં અને મોટા ભાગે દાંપત્ય તો પત્ની જ જમાવતી હોય છે, તેનામાં અમાપ સહનશક્તિ, અમાપ પ્રેમ અને ડહાપણ હોય તો જ તે દાંપત્ય જમાવવામાં સફળ થતી હોય છે. આવા લોકોને મરીને પછી સ્વર્ગે જવાની જરૂર નથી. એટલું જ નહીં, તેમણે ઘર છોડીને તપ કરવા હિમાલય ભાગવાની પણ જરૂર નથી. તેમના ઘરમાં જ સ્વર્ગ અને ઘરમાં જ હિમાલયની શીતળતા છે. જે એકબીજાથી દાઝાં હોય કે સતત દઝાડતાં હોય તેમણે શીતળ થવા માટે હિમાલય તરફ દોટ મૂકવી જોઈએ.

પ્રસ્તુત પુસ્તિકા અત્યારની વિકૃતિ વેઠતી સામાજિક સ્થિતિમાં થોડોઘણો પણ સુધારો કરવાની પ્રેરણા આપશે તો હું મારી જાતને ધન્ય ગણીશ, કારણ કે આ સળગતો પ્રશ્ન છે અને તેમાં સમાજ બળી રહ્યો છે. તેને બચાવવાનો પ્રત્યેક સજ્જને યથાસંભવ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો હું વારંવાર આભાર માનું છું કે મને આ વિષય ઉપર લખવાની પ્રેરણા આપી અને ખરેખર તો શબ્દેશબ્દ તેણે જ લખાવ્યો છે. હું તો માત્ર તેનો દાસ બનીને તેની ક્રિયાને અનુભવતો રહ્યો છું. તેમ છતાં પણ જો કંઈક ખોટું લખાઈ ગયું હોય કે કંઈક ભૂલો રહી ગઈ હોય તો તે મારી વ્યક્તિગત છે, તેનો સ્વીકાર કરીને હું સૌની ક્ષમા માગું છું.

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ - સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

દંતાલી-પેટલાદ - 388450

જિલ્લો - આણંદ

Web site : WWW.SACHCHINDANANDJI.ORG

અનુક્રમ

1. સીતાજી
2. અહલ્યા
3. શૂર્પણખા
4. દ્રૌપદી
5. મહાસતી અનસૂયા
6. જશમા ઓડણ
7. રાણકદેવી
8. ભીખો

સીતાજી

રામાયણમાં છેડતીના ત્રણ પ્રસંગો લખાયા છે, જેમાં બે પુરુષો દ્વારા અને એક સ્ત્રી દ્વારા થયેલી છેડતી છે. એનો અર્થ એ થયો કે રામાયણકાળમાં પણ છેડતીઓ થતી હતી, પણ છેડતી કરનારને દંડ પણ થતો હતો. સત્ યુગ હોય કે કળિયુગ હોય પણ માનવીય પ્રશ્નો ખાસ કરીને કામવાસનાના તથા આર્થિક અને રાજકીય અધિકારોના પ્રશ્નો બધા કાળમાં સરખા જ થતા રહે છે. રામાયણમાં છેડતીનો પહેલો પ્રસંગ પંચવટીમાં બન્યો હતો. શ્રીરામ-લક્ષ્મણ અને સીતાજી વનવાસ ભોગવતાં-ભોગવતાં પંચવટી પહોંચ્યાં હતાં અને પાર્ણકુટિ બનાવીને શાંતિથી રહેતાં હતાં.

એક દિવસ શ્રીરામજી એક શિલા પર સીતાજીને બેસાડીને તેમના માથાના વાળ ઓળવા માંડ્યા. એટલું યાદ રહે કે શ્રીરામ વીતરાગ તો છે જ, પણ પ્રીતરાગ પણ છે. જે કોરા વીતરાગ હોય તે સ્ત્રીનો છાંયો પણ લેવા તૈયાર ન થાય. આવા સ્ત્રી-ત્યાગી વીતરાગો લગભગ લાગણીહીન હોય. જ્યારે શ્રીરામ અયોધ્યાના ત્યાગ માટે પૂરેપૂરા વીતરાગ હતા, પણ સીતાજી પ્રત્યે લાગણી ધરાવવામાં પૂરેપૂરા પ્રીતરાગ હતા. વીતરાગ અને પ્રીતરાગ બંનેનો જીવનમાં પૂરેપૂરો સમન્વય હોય તો તેને પૂર્ણપુરુષ કહેવાય. આ બેમાંથી એક પણ ન હોય તો તે પૂર્ણપુરુષ પણ ન કહેવાય. જે પૂર્ણપુરુષ ન હોય તેને ભગવાન તો કહેવાય જ કેમ? શ્રીરામ વીતરાગ છે અને પૂરેપૂરા પ્રીતરાગ પણ છે. ચિત્રકૂટની યાત્રા વખતે ભોમિયાએ અમને એ શિલા બતાવી હતી, જ્યાં બેસીને શ્રીરામજી સીતાજીના વાળ ઓળતા હતા. આ દૃશ્ય અત્યંત પ્રેમભર્યું હતું.

પતિ-પત્નીનું દાંપત્ય જામવામાં ત્રણ તત્ત્વો મહત્તમ ભાગ ભજવતાં હોય છે : (1) ભરપૂર પ્રેમ, (2) ભરપૂર સહનશક્તિ અને (3) ભરપૂર સમજણ. આ ત્રણ તત્ત્વો મળીને સ્થાયી અને સ્થિર દાંપત્ય જમાવતાં હોય છે. આ ત્રણેય તત્ત્વો સીતાજીમાં તથા શ્રીરામજીમાં હતાં; તેથી વનવાસ અને ઝૂંપડીમાં રહેવા છતાં પણ તે પરમ સુખી હતાં, પણ સુખ માત્ર પોતાને આધીન જ નથી હોતું. આજુબાજુના માણસો પણ તમને સુખી-દુઃખી કરવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતા હોય છે. જ્યારે શ્રીરામજી સીતાજીના વાળ ઓળી રહ્યા હતા, બરાબર એ જ સમયે આકાશમાર્ગે ઇન્દ્રપુત્ર જયંત નીકળ્યો. તેની નજર સીતાજી પર પડી અને તે સ્થિર થઈ ગયો. પુરાણોમાં ઇન્દ્ર સમૃદ્ધ દેવ છે, પણ તેની છાપ સારી નથી. સમૃદ્ધિ હોવા માત્રથી છાપ સુધરતી નથી. કેટલીક વાર ઘણી સમૃદ્ધિ હોય પણ છાપ સારી ન હોય, ઘણી ખરાબ હોય. છાપ તો ચારિય અને સત્કર્મોથી સુધરતી હોય છે. જો આ બે તત્ત્વો હોય નહીં અને વિપુલ સમૃદ્ધિ હોય, તોપણ લોકો પાછળ સારું ન બોલે. હા, આગળ સારું બોલે. વ્યક્તિની ખરી છાપ તેની પાછળ જનસમૂહ કેવું બોલે છે, તેના દ્વારા નિર્ધારિત થતી હોય છે. એટલે સમૃદ્ધ હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રની છાપ સારી ન હતી અને 'જેવા બાપ એવા બેટા' એ નિયમ અનુસાર જયંત પણ તેવો જ હતો. સવાર પડે અને કોઈ ને કોઈ યુવતીની શોધમાં નીકળી પડે. કામભોગી જ્યારે રૂપલોલુપ બને ત્યારે તે રોમિયો જેવો થઈને રખડતો-ભટકતો થઈ જાય અને તેનો ડોળો હંમેશાં રૂપને શોધતો રહે. સીતાજી રૂપરૂપનો અંબાર છે. તેથી ખરેખર તો તેમણે ઝૂંપડીની અંદર રહીને વાળ ઓળવવા જોઈએ. પતિ-પત્ની કામક્રીડા કરે તેમાં કશું ખોટું નથી, પણ તેમણે હંમેશાં પડદામાં રહીને આવું કરવું જોઈએ, પણ આ જંગલ છે અને અહીં કોઈ નથી એમ સમજીને શ્રીરામ અને સીતાજી મુક્ત હવાનો આનંદ લેવા શિલા ઉપર બેઠાં હશે. બરાબર એ જ સમયે જયંત આવી પહોંચ્યો. આકાશમાંથી સીતાજીનું રૂપ જોઈને તે ભાન

ભૂલ્યો અને તેની હંમેશની આદત પ્રમાણે છેડતી કરવાની ઇચ્છા થઈ ગઈ. તરત જ તેણે કાગડાનું રૂપ લઈ સીતાજીની નજીક આવી મર્મસ્થાન ઉપર ચાંચ મારીને ભાગ્યો. ચાંચ વાગવાથી સીતાજીને દડ દડ દડ લોહી નીકળવા માંડ્યું. આ લોહી રામજીએ જોયું. સીતાજીએ ઊડી જતા કાગડાને બતાવ્યો. તરત જ શ્રીરામે ધનુષ-બાણ હાથમાં લીધું અને કાગડાની પાછળ નિશાન તાક્યું. જે પ્રીતરાગ હોય તે વીર પણ હોય. પ્રીત અને વીરતા બંનેનો પરસ્પરનો ગાઢ સંબંધ છે. જે વીર હોય એ જ પ્રીત કરી શકે અને નિભાવી શકે. શ્રીરામે બરાબર પણ છ ખેંચીને તીર છોડ્યું. પોતાના દેખતાં પત્નીનું થતું અપમાન સહન કરવું એ અધમ કક્ષાની કાયરતા કહેવાય. આવી કાયરતા જેનામાં હોય તે વિષયભોગી તો થઈ શકે, પણ પ્રીતરાગી ન થઈ શકે.

કાગડાણી જ્યંતે પાછળ પડેલા શ્રીરામના બાણને જોયું અને ગભરાયો. જોર કરી ભાગ્યો પણ બાણ તો પાછળ ને પાછળ જ હતું. પીછો છોડતું ન હતું. ભાગેલા રોમિયોને જે જતા કરે તેવા રોમિયો ફરી-ફરીને છેડતીની હરકતો કરતા રહે છે. એવા રોમિયોને તો જીવનભર યાદ રહે તેવો બોધપાઠ આપવો જોઈએ એવું શ્રીરામજી માને છે.

કાગડાણી જ્યંતે ઘણી જગાએ શરણું માગ્યું પણ શ્રીરામની ધાકને કારણે કોઈએ શરણું આપ્યું નહીં. છેવટે એક સંતે તેને સલાહ આપી કે હવે તો તારું શરણ એક માત્ર શ્રીરામ જ છે. તેમના શરણે જઈશ તો જ બચી શકીશ! અંતે જ્યંતે પાછો વળ્યો અને શ્રીરામનાં ચરણોમાં ઢળી પડ્યો. ઘ્રુસકે ને ઘ્રુસકે રડ્યો અને ક્ષમા માગી. શ્રીરામને દયા આવી. શ્રીરામ દયાશીલ પણ છે અને ક્ષમાશીલ પણ છે. તેમણે જ્યંતને ક્ષમા આપી દીધી, પણ કહ્યું કે મારું બાણ કદી પણ ખાલી જાય નહીં તેથી તને હું જાનથી તો નહીં મારું પણ તારી એક આંખ ફોડી નાખીશ એમ કહી જ્યંતની આંખને ફોડી નાખી. જ્યંત જીવનભર એક આંખવાળો થઈ ગયો અને ફરીથી કોઈ સીતાજીની છેડતી કરવાની ખો ભૂલી ગયો. તે પછી તેના વસ્ત્રારમાં ઘણા જ્યંતો પેદા થયા છે. જે હવે ગામે-ગામે, નગરે-નગરે સીતાજીઓની છેડતી કરી રહ્યા છે. દુઃખની વાત એ છે કે અમારા એક બહુ મોટા કથાકારે શ્રીરામને ધનુષ-બાણ વિનાના કરી નાખ્યા છે. એટલે હવે શ્રીરામ ધનુષ-બાણનો પ્રયોગ કરતા નથી, તેથી જ્યંતો વધી ગયા છે. આવા એક જ્યંતે કથાકારના ઘરમાં જ હુમલો કરી દીધો. કથાકારે ઘણી રામધૂન મચાવી, રામને પોકાર્યા રામ આવ્યા ખરા, પણ ધનુષ-બાણ વિનાના રામે કહ્યું કે હવે હું શું કરું? તં તો મારાં ધનુષ-બાણ લઈ લીધાં છે, હું લાચાર છું. હારી-થાકીને કથાકારે જ્યંતના ભગવાનની ધૂન મચાવવા માંડી જેથી સમજૂતી થઈ જાય. સમજૂતીવાદીઓ સમજૂતી તો કરી લેતા હોય છે પણ ઇતિહાસ રચી શકતા નથી. જો મહારાણા પ્રતાપે સમજૂતી કરી લીધી હોત તો તેમનો ઇતિહાસ ન હોત. જે લોકો સિદ્ધાંતો ઉપર દૃઢ નિશ્ચયી અને અડગ હોય છે એવા લોકોનો જ ઇતિહાસ હોય છે.

આ તો થઈ શ્રીરામજીની વાત, હવે શ્રીકૃષ્ણની વાત કરીએ. જેમ કેટલાક કથાકારોએ શ્રીરામજીને ધનુષ-બાણ વિનાના કરી નાખ્યા, તેમ કેટલાક કથાકારોએ શ્રીકૃષ્ણને સુદર્શનચક્ર વિનાના કરી નાખ્યા અને તેમના હાથમાં વાંસળી પકડાવી દીધી. વાંસળી સંગીતનું મહાન વાજિંત્ર છે અને શ્રીકૃષ્ણ જેવી વાંસળી આજ સુધી કોઈએ વગાડી નથી કે કોઈ વગાડી શકવાનો નથી; પરંતુ વાંસળી વગાડવાનો પણ સમય હોય. સમય વિના જ્યારે ને ત્યારે, ગમે ત્યાં વાંસળી વગાડવામાં આવે તો તે બેસરી લાગે. કેટલાક કથાકારો કથામાં વાંસળી વગાડવામાં જ વધારે સમય પસાર કરતા હોય છે. વાંસળી વાગે એટલે ગોપીઓ આવે. ગોપીઓ આવે એટલે રાસ રચાય. રાસ રચાય એટલે આનંદ-આનંદ થઈ જાય. આવા આનંદમાં ભાગ લેવા માટે અને ગોપીઓનો સ્પર્શ ભોગવવા કેટલાક જ્યંતો પણ રાસ રમવા ભેગા મળી જાય. બધાંને બહુ મજા આવે. આ તો થઈ જ્યંતની વાત, પણ યુધીના ગોરખપુરમાં એક યોગીનો કૃષ્ણરૂપે નવો અવતાર થયો. તેણે કહ્યું: ``અલ્યા મૂર્ખાઓ! હું માત્ર વાંસળી જ નથી

વગાડતો, ચક્ર પણ ફેરવું છું. તમે મારા હાથમાંથી ચક્ર લઈ લીધું અને માત્ર વાંસળી મૂકી દીધી છે. જેથી જયંતો વધી ગયા છે." આમ કહીને ગોરખપુરના નાથસંપ્રદાયના યોગીએ હાથમાં ચક્ર લઈને સપાટો બોલાવવા માંડ્યો જેથી આખા યુપીમાંથી રોમિયો – જયંતો ધરતી છોડી-છોડીને ભાગવા માંડ્યા છે. હવે જયંતોનો ત્રાસ ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે. જોકે, યુપી એક કાઈમ સ્ટેટ છે અને બહુ મોટું સ્ટેટ હોવાથી તેને સંપૂર્ણ કાઈમમુક્ત કરવું તો શક્ય નથી. તોપણ પહેલાંની તુલનામાં આજે યુપીમાં આવા કાગડા-જયંતોથી ઘણો રાહત થઈ ગઈ છે. આ ચક્રનો પ્રતાપ છે. શ્રીકૃષ્ણ વીતરાગ છે, પ્રીતરાગ છે અને ચક્રરાગ પણ છે. આ બધાંનો સમન્વય એકીસાથે થયો હોવાથી તે પૂર્ણપુરુષોત્તમ કહેવાય છે. રાજા પણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ હોવો જોઈએ. તો જ પ્રજા બધી રીતે સુખી થઈ શકે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ કાગડા – રોમિયોથી શાંતિ અનુભવી શકે.

અહલ્યા

રામચાણામાં છેડતીનો બીજો પ્રસંગ ગૌતમ પત્ની અહલ્યાનો છે. ગૌતમ મહાન ઋષિ છે. જેમણે પરમાણુ અને પ્રમાણ તત્ત્વનું સચોટ નિર્દેશન 'ન્યાયદર્શન' દ્વારા કર્યું છે. આવા મહાન ઋષિ ઉંમર થતાં અહલ્યા સાથે લગ્નજીવનથી બંધાય્યા, પણ તેમણે એક બહુ મોટી ભૂલ કરી દીધી. ભૂલ એ હતી કે તેમણે રૂપરૂપના અંબાર જેવી અહલ્યા સાથે લગ્ન કર્યાં. જેણે ઋષિજીવન જીવવું હોય તેણે રૂપથી દૂર રહેવું જોઈએ. રૂપ ઘગઘગતા જ્વાળામુખીની આગ છે. જે પોતે બળે છે અને બીજા અનેકને બાળે છે. રૂપ તો રાજદરબારમાં શોભે, કારણ કે રાજદરબારમાં ઘણા કિલ્લા હોય. એ કિલ્લાઓમાં રૂપ ઢંકાયેલું રહે. કોઈની તેના પર નજર પણ ન પડે. એટલે તો રાજરાણીઓને 'અસૂર્યમ્ પશ્યા' કહેવામાં આવી છે. જેનો અર્થ થાય છે : 'સૂર્ય પણ જેને જોઈ શકે નહીં' એવી. આવું રૂપ ભલે ગૂંચળાતું હોય પણ તે ત્યાં સુરક્ષિત હોય. ઉઘાડું રૂપ સુરક્ષિત ન હોય. જેમ ઉઘાડું દ્રવ્ય લૂંટાઈ જતું હોય છે તેમ ઉઘાડું રૂપ પણ લૂંટાઈ જતું હોય છે. દ્રવ્યની લૂંટ કરતાં રૂપની લૂંટ વધુ દુઃખદ પરિણામદાયક હોય છે. જેની પાસે સૂરક્ષાનાં પૂરાં સાધનો ન હોય અથવા ત્રેવડ ન હોય તેણે કદી પણ રૂપાળી પત્ની પરણવી ન જોઈએ. નીતિકાર ચાણક્યે તો રૂપવતી ભાર્યાને શત્રુ માની છે. ('ભાર્યા રૂપવતી શત્રુ')

મહાન ઋષિ ગૌતમ અહલ્યાને પરણીને પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા અને તેમનું દાંપત્ય ખૂબ જામ્યું. દાંપત્ય જામવામાં મહત્ત્વનાં ત્રણ કારણો હોય છે : (1) પરસ્પરનો ભરપૂર પ્રેમ, (2) પરસ્પરની સાચી સમજણ અને (3) એકબીજાની, ખાસ કરીને પત્નીની અમાપ સહનશક્તિ. જો આ ત્રણ તત્ત્વો બંનેમાં બરાબર ખીલ્યાં હોય તો દાંપત્ય ખીલી ઊઠે છે અને જેનું દાંપત્ય ખીલે તેને સ્વર્ગની કે પરલોકની કોઈ સાધના કરવાની ન રહે. પરણ્યા પછી પણ પ્રયત્નો કરવા છતાં જેનું દાંપત્ય ન જામ્યું હોય તેવા લોકો હતાશ, નિરાશ, નિષ્ફળ જીવન જીવતા હોય છે. આવા લોકો ગૃહત્યાગી થાય તો તેમાં કશી નવાઈ ન કહેવાય. એક બીજી વાત ખાસ યાદ રાખવાની. દાંપત્યને જામવા માટે રૂપની જરૂર નથી હોતી. રૂપ વિનાનું ગુણભર્યું દાંપત્ય પણ સારી રીતે જામી શકતું હોય છે. ગુણો લાવવા ક્યાંથી? બજારમાં તો વેચાતા મળતા નથી. તે તો જન્મજાત પ્રકૃતિ સાથે આવતા હોય છે અથવા સંસ્કારોથી ખીલતા હોય છે. ગૌતમ અને અહલ્યા બંને ગુણવાન છે, એટલું જ નહીં, પણ સંસ્કારી પણ છે. એક વસ્તુ ખાસ યાદ રહે કે જે ગુણવાન, સંસ્કારી અને કુળવાન હોય છે એમના જીવનમાં જ આઘાતની વૈતરણી આવતી હોય છે. જે લોકો ગુણહીન, નફ્ફટ, કુસંસ્કારી અને કુળહીન હોય છે તેમને જીવનમાં ગમે તેટલી ઘટનાઓ ઘટે પણ આઘાત લાગતો હોતો નથી. તે તો આઘાત આપવા માટે જ જન્મ્યા હોય છે.

ગૌતમ અને અહલ્યાનું પ્રેમભર્યું દાંપત્ય પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું સોળે કળાએ ખીલી ઊઠ્યું હતું. જે સોળ કળાએ ખીલે તેને જ ગ્રહણ લાગે. ગ્રહણ લગાડવા માટે આકાશમાં રાહુ અને કેતુ નામના બે દુષ્ટ ગ્રહો ક્યારે કરતા હોય છે 'ક્યારે લાગ મળે કે ગ્રહણ લગાવી દઈએ.' તેની વૈતરણામાં પડ્યા હોય છે. આકાશમાં રાહુ અને કેતુ હોય કે ન હોય, પણ આપણી પૃથ્વી પર પણ કેટલાક રાહુ-કેતુ જેવા માણસો હંમેશાં કોઈને ગ્રહણ લગાડવા માટે લાગની ફિરાકમાં ફરતા જ હોય છે. આવો જ એક રાહુ ગૌતમ અને અહલ્યાના જીવનમાં ઇન્દ્ર બની ગયો. ઇન્દ્ર એટલે સત્તા, સામર્થ્ય અને વૈભવનો દેવ. કોઈની પાસે અઢળક સત્તા, પૂરેપૂરું સામર્થ્ય અને વિપુલ વૈભવ આવે પણ જો તેને પચાવવાની શક્તિ ન હોય તો આવું સામર્થ્ય ફૂટી નીકળતું હોય છે. જેમ રક્તવિકાર થવાથી શરીરમાં ફોલ્લા ફૂટી નીકળે તેમ આવા સમર્થ માણસોમાં

પણ ન પચેલા સામર્થ્યના ફોલ્લા ફટી નીકળતા હોય છે. આ ફોલ્લા એટલે પરાયું ધન અને પરાઈ સ્ત્રીને પોતાને આધીન કરવાની વૃત્તિ. આવી વૃત્તિ માત્ર ને માત્ર ઈશ્વરની શરણાગતિ અને સત્સંગ દ્વારા જ દૂર રહેતી હોય છે. જે લોકો ઈશ્વરવિમુખ અને સંત વિમુખ જીવન જીવતા હોય છે તે ગમે તેટલા સમર્થ હોય તોપણ ગટરના કીડા જેવું જીવન જીવતા થઈ જાય છે.

ઈન્દ્ર બહુભોગી છે. વળી, પાછો રૂપભોગી છે. અહલ્યા કુંવારી હતી ત્યારથી ઈન્દ્ર તેની પાછળ પડ્યો હતો, પણ અહલ્યા મયક આપતી ન હતી. આપણે જાણીએ કે ન જાણીએ પણ જે કન્યાની કુંવારાવસ્થા બહુ લાંબી હોય છે અને પાછી જો તે રૂપાળી પણ હોય તો તેણે કેટલાય ઈન્દ્ર જેવા છેલબટાઉઓને ધૂત્કારીને જીવન જીવવું પડતું હોય છે. જે કન્યા આવા રોમિયો ટાઇપ છેલબટાઉઓને ધૂત્કારી નથી શકતી, તે લગ્નજીવન પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં જ ઘણી વાર લૂંટાઈ જતી હોય છે. આ તો કન્યા ઉપર આધાર છે કે તેની કક્ષા કેવી છે. આવા અનેક રોમિયોને ધૂત્કારતાં-ધૂત્કારતાં જે કન્યા હેમખેમ લગ્નમંડપમાં અને પછી પતિના ઘરે પહોંચતી હોય છે, તે ભાગ્યશાળી કહેવાય. આવી ભાગ્યશાળી કન્યાઓનું લગ્નજીવન પણ નિર્વિદ્ધ નથી હોતું. કેટલાક રોમિયો બધું ભૂલી જઈને બીજા માર્ગે વળી જતા હોય છે. કેટલાક અત્યંત નિમ્નકક્ષાના રોમિયો લગ્નજીવન જીવતી કન્યાનો પણ પીછો કરવાનું ચૂકતા નથી હોતા. આવા લોકો કેટલાયનાં ઘરભંગ કરવાનું મહાપાપ કરી બેસતા હોય છે. ઈન્દ્ર પણ આમાંનો જ એક હતો. તેણે અહલ્યાનો પીછો ચાલુ રાખ્યો અને જ્યારે કોઈ રીતે સફળ ન થયો ત્યારે તેણે પોતાનું નામ બદલ્યું, રૂપ બદલ્યું અને વેશ બદલ્યો. તે ડૂબલૂ ગૌતમઋષિ જેવો બની ગયો. કેટલાક છાકટા લોકો હિન્દુ કન્યાઓને ફસાવવા માટે પોતાનાં નામ, રૂપ અને ધર્મ બદલવાનો દેખાવ કરીને કન્યાને ફસાવતા હોય છે અને પછી કન્યાનું જીવન બરબાદ કરી નાખતા હોય છે. આવા અત્યંત નીચ કક્ષાના લોકો માટે ફાંસીની સજા પણ ઓછી કહેવાય. તેમને તો દાખલો બેસે તેવી કઠોર સજા આપવી જોઈએ, કારણ કે કોઈની હત્યા કરવા કરતાં પણ કોઈનું કલ્લોલ કરતું જીવન છળકપટથી બરબાદ કરી નાખવું તે મહાપાપ કહેવાય.

અંતે એક પરોઢિયે ઈન્દ્રને સફળતા મળી. ગૌતમઋષિ નદીએ સ્નાન કરવા ગયા તેનો લાભ લઈ ગૌતમઋષિના રૂપમાં ઈન્દ્ર અહલ્યાના નિવાસમાં પેસી ગયો અને ન કરવાનું કરી બેઠો. પણ એ બહાર નીકળીને છટકી જાય તેના પહેલાં ગૌતમઋષિ પાછા આવી ગયા અને બધો ભાંડો ફૂટી ગયો. ગૌતમઋષિના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. ઉગ્ર ક્રોધમાં તેમણે અહલ્યાને શિલા થઈ જવાનો શાપ આપ્યો અને ઈન્દ્રને 'સહસ્ર ભગો' થવાનો શાપ આપ્યો. હાહાકાર મચી ગયો પણ આ ઘટનાએ ગૌતમઋષિને એટલો આઘાત આપ્યો કે તે બાવરા થઈને આશ્રમ છોડીને લેખન, કલમ બધી પ્રવૃત્તિ છોડીને વનમાં ભટકવા લાગ્યા. જેને પત્નીના દુષ્ચરિત્રનો આઘાત લાગ્યો નથી તે ભર્તૃહરિ અને ગૌતમને સમજી નહિ શકે. પ્રેમ જેટલું આશ્વાસન આપે છે તેટલો જ આઘાત પણ આપે છે. પ્રેમભંગ જેવો કોઈ ભંગ નથી અને આ ભંગનો આઘાત સૌથી પ્રબળ, હયમચાવી દેનારો હોય છે. ગૌતમનું મસ્તિષ્ક સંતુલન ખોઈ બેઠું, વ્યગ્ર-વ્યાકુળ થઈને તે વન-વનમાં ભટકવા લાગ્યા.

અત્યંત પ્રેમભર્યું જીવન જીવ્યા પછી એકાકી જીવન જીવવું એ બહુ અઘરું કામ હોય છે. એકાકી જીવનમાં ભારે ખાલીપાણું એટલે કે 'વૅક્યુમ' થઈ જતું હોય છે. આવું વૅક્યુમ ડિપ્રેશનનો રોગ પેદા કરીને મનુષ્યના સંતુલનને સમાપ્ત કરી દેતું હોય છે. આવી સ્થિતિમાં બંનેએ વર્ષો વિતાવી દીધાં. એક તરફ અહલ્યા શિલા થઈને પડી હતી, તો બીજી તરફ ગૌતમ બાવરા થઈને ખાધા-પીધા વિના ભાનભૂલ્યા વન-વનમાં ભટકી રહ્યા હતા. જો સમર્થ મહાજ્ઞાની ઋષિની આવી દશા થતી હોય તો સામાન્ય પામર માણસોની તો વાત જ શી કરવી! વર્ષો સુધી આવી દશા ભોગવ્યા પછી જેમ રાહુમાંથી ચંદ્ર મુક્ત થાય અથવા સૂર્ય મુક્ત થાય તેમ ગૌતમ અને

અહલ્યાના દાંપત્ય જીવનને લાગેલા ગ્રહણમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો.

સમર્થ વિશ્વામિત્રઋષિ, શ્રીરામ-લક્ષ્મણને લઈને પોતાના આશ્રમ જઈ રહ્યા હતા. ત્યાં શ્રીરામની નજર ગૌતમઋષિના ઉજ્જડ થઈ ગયેલા આશ્રમ પર પડી અને તેમને જિજ્ઞાસા થઈ. તેના સમાધાનમાં વિશ્વામિત્રઋષિએ ગૌતમઋષિની લાંબી કથા સંભળાવી. સાથે-સાથે પેલી 'શિલા' થયેલી 'અહલ્યા' પાસે શ્રીરામને લઈ ગયા અને શ્રીરામે શિલારૂપી અહલ્યાને નવું જીવન આપ્યું. કોઈને, ખાસ કરીને પતિત થઈ ગયેલા અથવા આર્થિક રીતે પાયમાલ થઈ ગયેલાને નવું જીવન આપવું તેનાથી વધારે મોટું કોઈ પુણ્ય ન કહેવાય. શ્રીરામે અહલ્યાને કહ્યું કે તું નિર્દોષ હતી. ઇન્દ્રે છળકપટ કરીને ગૌતમનું રૂપ ધારણ કરીને તારી સાથે જે દુષ્કર્મ કર્યું તેમાં તારો દોષ ન હતો. કેટલીક વાર અહલ્યા જેવી મહાસતી સ્ત્રીને પણ કોઈ ઇન્દ્ર જેવો હલકો પુરુષ કલંક લગાડી બેસતો હોય છે. સમાજ માત્ર ઉપરનું દૃશ્ય જોતો હોય છે, અંદરની ઊડાણની આખી કથા જાણતો નથી હોતો. અથવા જાણવાની પરવા પણ કરતો નથી હોતો. તેથી કેટલાંય નિર્દોષ જીવન આવી રીતે બરબાદ થઈ જતાં હોય છે.

શ્રીરામ આટલું જ કરીને ન અટક્યા, પણ તેમણે વન-વનમાં ભટકતા ગૌતમઋષિને પણ ખોળી કાઢ્યા. તેમનો ઉપચાર કર્યો અને તેમનું ડિપ્રેશન દૂર કર્યું અને સમજાવ્યા કે અહલ્યા નિર્દોષ છે. ખરો દોષી તો ઇન્દ્ર છે. તેને તેની સજા મળી ચૂકી છે. આખા શરીરે યોનિનાં ચિહ્ન નો થયેલો તે હવે લોકો સામે પ્રગટ થઈ શકતો નથી. માટે હવે અહલ્યાનો સ્વીકાર કરો અને જેવું પહેલાં હતું એવું જ પ્રેમભર્યું દાંપત્ય શરૂ કરો.

ગૌતમને પણ વાત સમજાઈ. પોતાના ઉતાવળિયા સ્વભાવનો પશ્ચાત્તાપ થયો. અહલ્યાને સ્વીકારી લીધી. વાત આટલે જ પૂરી ન થઈ. શ્રીરામે અહલ્યાને પાંચ મહાસતીઓમાં સૌથી પહેલું સ્થાન પણ આપ્યું! એટલે તો તે 'પતિત પાવન' કહેવાયા. આજે ઇન્દ્ર જેવા વંઠેલા કેટલાક વિધર્મીઓ લવ-જેહાદના નામે ઘણી અહલ્યાઓને ફસાવીને તેમનું જીવન બરબાદ કરી નાખતા હોય છે. ત્યારે આપણે શ્રીરામ પાસેથી બોઠપાઠ લઈએ કે આવી શિલા થઈને બરબાદ થયેલી કન્યાઓને ફરીથી નવું જીવન અપાવીએ અને ભૂલ સુધરાવીએ.

તા. 19/01/2020

શૂર્પણખા

રામાયણમાં છેડતીની એક ઘટા સ્ત્રી દ્વારા થયેલી બતાવાઈ છે. સામાન્ય રીતે આપણા સમાજમાં એવી માન્યતા છે કે બધી છેડતીઓ પુરુષો જ કરતા હોય છે અને બધા અત્યાચારો પણ પુરુષો જ સ્ત્રીઓ પર કરતા હોય છે, પણ આ માન્યતા પૂરેપૂરી સાચી નથી. વાસ્તવિકતા એવી છે કે પુરુષોની માફક સ્ત્રીઓ પણ પુરુષો પર અત્યાચાર કરતી હોય છે. ભારતમાં જે ઘરેલું-હિંસાનો કાયદો બન્યો તે એકપક્ષીય બન્યો છે. એમ માની લેવામાં આવ્યું છે કે બધી ઘરેલું-હિંસા સ્ત્રીઓ પર પુરુષો જ કરતા હોય છે. એક પુરુષે પોતાના ઉપર પત્ની દ્વારા થતા અત્યાચારોની ફરિયાદ કોર્ટમાં કરી તો કોર્ટે તેનો કેસ એમ કહીને કાઢી નાખ્યો કે સ્ત્રીઓ દ્વારા પુરુષો પર અત્યાચાર થાય અને તેને સજા થાય એવો કોઈ કાયદો જ નથી. ખરેખર તો આ એકપક્ષીય વલણના કારણે આજે પણ કેટલાય પુરુષો સ્ત્રીઓના અત્યાચારના અને છેડતીના શિકાર બને છે, પણ યુમાઈને સહન કરીને રહી જવું પડતું હોય છે.

આપણે ત્યાં લગ્નજીવનમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને ચાર પ્રકારમાં વહેંચવામાં આવ્યાં છે : જેમ કે પદ્મ અને પદ્મિની, હંસ અને હંસિની, ચિત્ર અને ચિત્રિણી, શંખ અને શંખણી. આ ચારેય પ્રકાર મોટા ભાગે જન્મજાત હોય છે. કેટલીક વાર સંસ્કારોથી થોડો ફરક પડે પણ મૂળ પ્રકૃતિ તો જન્મજાત રહેતી હોય છે, એટલે આપણે ત્યાં પ્રાચીનકાળમાં કુળ જોવાનો રિવાજ હતો. કુળ એટલે આનુવંશિકતાના ગુણો ધરાવતું મૂળ. પશુ-પક્ષીઓમાં આજે પણ આવું કુળ જોવા મળે છે.

આપણે એક મોટા બાપની સ્ત્રીની વાત કરવાની છે. ડાહ્યા માણસોએ કહ્યું છે કે 'દીકરી ગરીબ બાપની લેવી અને દીકરો મોટા બાપનો લેવો.' જોકે, આ ધારણા પણ બરોબર ન કહેવાય. સાચી ધારણા તો એ છે કે મોટાએ મોટું અને ગરીબે ગરીબ સગપણ કરવું જોઈએ. સગપણમાં વર-કન્યા અને બંને પક્ષના વેવાઈઓની સમાનતા બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. વિષમતા કજોડાં ઊભાં કરતી હોય છે. આ વિષમતા માત્ર વરકન્યાની જ નહીં, પણ બંને વેવાઈપક્ષની પણ સમજવી જોઈએ. જે મોટા બાપની કન્યા હોય છે તે મોટા ભાગે તુંડમિજાજી હોય છે. આવી કન્યા પારકા ઘરમાં પારકાં માણસો સાથે જલદીથી હળી-મળી જઈ શકતી નથી તેથી સતત વિખવાદનું વાતાવરણ રહે છે. આપણે એવી કન્યાની વાત કરવી છે જે મોટી ઉંમરની થઈ જવા છતાં પણ કોઈની સાથે લગ્નથી જોડાઈ ન હતી. કેટલીક મોટા બાપની કન્યાઓ સતત મુરતિયાઓને ના-પસંદ કર્યા કરતી હોય છે. એમ કરતાં-કરતાં એમની ઉંમર વીતી જતી હોય છે અને પછી પાછળથી ગમે તેવા પાત્ર સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાવવું પડતું હોય છે અથવા કુંવારા જ રહી જવું પડતું હોય છે. આવી કન્યાઓ પાછલી જિંદગીમાં બહુ દુઃખી થઈને જીવતી હોય છે અને મરતી હોય છે.

શ્રીલંકામાં એક બહુ ઊંચા કુળનો બ્રાહ્મણ રાજ કરતો હતો. તેની પ્રસિદ્ધિ રાવણ તરીકેની હતી. પુલસ્ત્યઋષિના કુળમાં જન્મેલો અને ઉત્તર ભારતથી આર્યપરંપરામાં પરાક્રમ બતાવતો-બતાવતો તે લંકા સુધી પહોંચેલો અને લંકા ઉપર તેનું એકછત્ર રાજ હતું. તે ચક્રવર્તી રાજા હતો. એટલું જ નહીં વૈદાદિ શાસ્ત્રોનો પૂરેપૂરો જ્ઞાતા પણ હતો. તેને શૂર્પણખા નામની એક બહેન હતી. આપણે આ બહેનની જ વાત કરવાની છે. શૂર્પણખાએ ઘણા મુરતિયા નાપાસ કર્યા અને પરાણી નહીં, પણ તેની પુરુષભૂખ મરી નહીં. પુરુષ અથવા સ્ત્રી ગમે તેવા ઊંચા આદર્શો રાખીને કુંવારું જીવન જીવે પણ ઊડે-ઊડે તેમના હૃદયમાં પુરુષ અથવા સ્ત્રીની ભૂખ રહેતી જ હોય છે. આ કોઈ દોષ નથી, પણ કુદરતી વ્યવસ્થા છે. કુદરતી વ્યવસ્થાનું

ઉલ્લંઘન કરીને જે જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરે, કુદરત તેને સાથ નથી આપતી. આ શૂર્પણખા પુરુષની શોધમાં જ્યાં ને ત્યાં ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં રખડતી-ભટકતી રહે. તેને આપણા સમાજમાં 'ફરંદી સ્ત્રી' કહેવાય છે. ફરંદો પુરુષ સારો પણ ફરંદી સ્ત્રી સારી નહીં. ફરંદો પુરુષ નવું-નવું જાણીને, સમજીને જીવનનો આર્થિક તથા બૌદ્ધિક વિકાસ કરતો હોય છે. જ્યારે ફરંદી સ્ત્રી વાસનાપ્રધાન હોવાથી તેનામાં બાહ્યજગતની વિકાસશીલતા સ્વીકૃત થતી નથી. તે તો માત્ર રૂપ અને ભોગો જ ખોળ્યા કરતી હોય છે. આમાં અપવાદ પણ હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં પણ વધુ ગુણગ્રાહકતા ધરાવતી હોય છે અને ભ્રમણશીલ રહીને ઘણું મેળવતી હોય છે, પણ આ તો અપવાદની વાત થઈ. બધી સ્ત્રીઓ આવી નથી હોતી. જેના જીવનમાં કામભોગની પ્રધાનતા હોય તે વિશ્વભ્રમણ કરીને પણ મગજમાં કચરો જ ભેગો કરે. મગજમાં સદ્ગુણો અને જ્ઞાનને ભેગાં કરવાં હોય, તેના માટે મગજની સ્વચ્છતા અનિવાર્ય શરત બની જતી હોય છે, કારણ કે દુનિયા લપસણી ધરતી છે. તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં લપસવાનું તો હોય જ છે. જે વારંવાર લપસ્યા જ કરતા હોય છે તે ગુણભોગી કે જ્ઞાનભોગી થઈ શકતા નથી.

શૂર્પણખા ચોથા પ્રકારની સ્ત્રી હતી. અર્થાત્ શંખાણી હતી. શંખાણી સ્ત્રી બહુપુરુષભોગી હોય છે. અને તરત જ લપસી પડનારી અને લપસાવી નાખનારી હોય છે. આજકાલ આવી સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ ઘણું વધી ગયું છે. શરીરને એકદમ ટાઇટ થાય તેવાં કપડાં પહેરવાં, નીચેનાં અને ઉપરનાં અંગો ઉપસેલાં દેખાય તેવાં દેખાડવાં, સ્કૂટી, મોબાઇલ અને કાળાં ચશ્માં પહેરીને નીકળી પડવું! જ્યાં શિકાર મળે તેવો હોય તેવી જગ્યાએ આંટા મારવા. પહેલાં આવું કામ છાકટા પુરુષો કરતા પણ હવે તેમને પણ શરમાવે તેવી પ્રવૃત્તિ કરનારી કેટલીક સ્ત્રીઓ નીકળી પડતી હોય છે. આજકાલ એક શબ્દ બહુ પ્રચલિત થઈ ગયો છે. તે શબ્દ છે 'હનીટ્રેપ' અર્થાત્ કોઈ ધનવાન આદેડ પુરુષ જો ઘાટમાં આવી જાય તો તેને ફસાવી દેવો. સ્કૂટર ઉપર કે ગાડીમાં લિફ્ટ માગીને ચેનચાળા કરીને પેલાને બ્લૅકમેલ કરીને પૈસા પડાવવા, ફોટા પડાવવા અને શોષણ કરવું. આ રીતે નોકરી-ધંધો કર્યા વિના વગર મહેનતે હનીટ્રેપ દ્વારા લોકોને લૂંટીને તાગડધિત્રાભર્યું જીવન જીવવું એવો એક વર્ગ, ખાસ કરીને મોટાં શહેરોમાં તૈયાર થઈ ગયો છે. બનાવટી પોલીસ ઊભા કરવા અને આબરૂદાર માણસોને ધમકાવવા, ચૌનશોષણનો આરોપ લગાવવો અને પછી તોડ કરવો... આવું બધું બહુ ચાલવા માંડ્યું છે. જે સમાજની ધોર બીમારીનું સૂચક કહી શકાય. લોકો પણ સ્ત્રીની જ વાત માનીને તેનો પક્ષ લેતા હોય છે અને કોર્ટ-કચેરીમાં પણ બધા સ્ત્રી-તરફી થઈ જતા હોય છે, પણ કેટલાક કેસોમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધુ જવાબાર હોય છે. તેનું ભાન લોકોને થતું નથી. આવું જ શૂર્પણખાનું પણ કહી શકાય.

રોજની માફક આજે પણ સજી-ઘજીને તે શિકારની શોધમાં નીકળી પડી. તેના સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે દંડકારણ્યમાં બે રાજકુમારો આવ્યા છે, રૂપરૂપનો અંબાર છે અને ભરજીવાનીમાં થનગની રહ્યા છે. તરત જ તે શોધતી-શોધતી શ્રીરામજીની પાર્ણકુટિએ પહોંચી ગઈ અને જેવા રામને જોયા કે તરત જ મુગ્ધ બનીને મોહી પડી. પૂર્વે કહ્યું તેમ ચાર પ્રકારની સ્ત્રીઓમાં કામભોગની બાબતમાં પણ તેમના જુદા-જુદા ચાર પ્રકારો છે. પદ્મિની સ્ત્રી કોઈ મનગમતા પુરુષને જોઈને મુગ્ધ તો થઈ જાય છે, પણ લજ્જાના આવરણના કારણે પોતાના પ્રેમને પ્રગટ થવા દેતી નથી. તેનો પ્રેમ ધીરજ સાથે લાંબો સમય માગતો હોય છે. જેમ ફળ પાકે તેમ પ્રેમ પણ પાકતો હોય છે. ધીરજપૂર્વક શરૂ કરાયેલો પ્રેમ ખૂબ લાંબાગાળા સુધી પાકીને જ્યારે પકવ થાય ત્યારે તેમાં ભરપૂર મીઠાશ આવે અને તે જીવનભર સ્થિર રહે. બીજી હંસની સ્ત્રી આટલી ધીરજ રાખી શકતી નથી. તોપણ તેનામાં લજ્જાનું પ્રમાણ હોવાથી તે તત્કાળ પ્રેમને અભિવ્યક્ત કરી દેતી નથી હોતી. થોડા સમય પછી તેનો પ્રેમ પાકતો હોય છે અને પછી

પરિણામ લાવતો હોય છે. ચિત્રણી સ્ત્રીમાં પણ લજ્જા તો હોય છે, પણ ધીરજ ઓછી હોવાથી ઉતાવળી બની જતી હોય છે અને શંખાણી સ્ત્રી તો લજ્જા વિનાની, ધીરજ વિનાની આક્રમક બની જતી હોય છે. જેમ કોઈ કાચું ને કાચું ફળ તોડીને ખાવા માંગે તેમ તત્કાળ આક્રમણ કરીને તત્કાળ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી જવાની વૃત્તિ રાખતી હોય છે. આવી સ્ત્રીનો પ્રેમ મીઠો નથી હોતો તેમજ સ્થાયી અને સ્થિર પણ નથી હોતો. તે વારંવાર સંબંધો બદલે છે, તોડે છે અને ફરી-ફરીને નવી-નવી જગાએ જોડે છે. અનેક વાર અનેક પુરુષો સાથે પરાકાષ્ટા ભોગવી ચૂકેલી આવી સ્ત્રીઓ જીવનમાં કશું જ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. તેમની પાછલી અવસ્થા પુરુષો વિનાની, તરછોડાયેલી, તિરસ્કૃત થયેલી, એકાકી અને ડિપ્રેશનમાં વીતતી હોય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રેમગાથાઓ તો ઘણી છે એમ કહો કે આપણા બધા ભગવાનો પ્રેમ કરે છે : રામ, કૃષ્ણ, નારાયણ, શિવજી વગેરે વગેરે... બધાની પ્રેમગાથા છે, પણ બધાના જીવનમાં પ્રેમની પકવાવસ્થા પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે. માત્ર શ્રમણોના ભગવાનો જ પ્રેમ નથી કરતા, કારણ કે તે બધા વીતરાગી હોય છે. એટલે તેમની કોઈ પ્રેમગાથા નથી હોતી. કાચો પ્રેમ ચિરંજીવી કે સુખદાયી નથી હોતો. કાચા પ્રેમમાં જ જે લોકો પરાકાષ્ટાની વાસના ભોગવવાની ઉતાવળ કરતા હોય છે, તેઓ પ્રેમસુખનો સાચો અનુભવ કરી શકતા નથી.

શૂર્પણખા ફરતી-ફરતી શ્રીરામજી પાસે પહોંચી ગઈ અને પૂર્વે કહ્યું તેમ જોતાંની સાથે જ મોહિત થઈ ગઈ, એટલું જ નહીં તેણે તરત જ પ્રેમનો પ્રસ્તાવ પણ કરી દીધો. ખરેખર તો આવી શરૂઆત પુરુષ દ્વારા જ થતી હોય છે. ભારતમાં આ મર્યાદિત સંસ્કૃતિ કહેવાય છે, પણ પુરુષની જગાએ જ્યારે સ્ત્રી પોતે ઉતાવળી થઈને આવો પ્રસ્તાવ મૂકે ત્યારે સમજવું કે સ્ત્રી નિર્લજ્જ છે. નિર્લજ્જતા અને ફુલીનતા બંને સાથે રહી શકે નહીં. આજકાલ સ્ત્રીઓએ નિર્લજ્જતાની હદ વટાવવા માંડી છે. શરીર ઉપર એવાં કપડાં પહેરે છે કે જાણે શરીર ઉપર કલર કર્યો હોય તેવાં ચપોચપ ફીટ થયેલાં હોય છે. આનો હેતુ શરીરના અંગોને ઉપસાવીને બતાવવાનો હોય છે. જે અંગો ઢાંકવાં જોઈએ તેને ઉપસાવીને બતાવવાથી રોમિયો ટાઇપના પુરુષોને તો વિકાર થાય જ છે, સાથે-સાથે સજ્જન પ્રકૃતિના પુરુષોને પણ નજર ફેરવવી પડે છે. શૂર્પણખા આ પ્રકારની સ્ત્રી હતી. હાવભાવ સાથે તેણે પોતાનો પ્રસ્તાવ શ્રીરામજી આગળ મૂક્યો, પણ શ્રીરામજીએ હસીને અસ્વીકાર કર્યો. જે લોકો આવા ઉતાવળિયા પ્રસ્તાવને સ્વીકારી લેતા હોય છે અને પછી લટ્ટુ થઈને ફસાઈ જતા હોય છે તે કાં તો વગર મોતે મરતા હોય છે અથવા બેઆબરૂ થઈને કોડીના થઈ જતા હોય છે. ફરી-ફરીને કહેવું પડે છે કે પ્રેમ તો ધીરે-ધીરે પાંગરે અને લાંબાગાળે ઘણી તપસ્યા પછી પકવ થાય, તો જ તેમાં મીઠાશ આવતી હોય છે. આ ઉતાવળિયા પ્રેમમાં મૂળ તો પ્રેમ ઓછો અને કામભોગની વાસના જ વધારે હોય છે. પરમેશ્વરે પ્રત્યેક શરીરમાં કામભોગની વાસનાને સીમાબદ્ધ કરીને મર્યાદિત કરી દીધી છે, પણ પ્રેમ કદી સીમાબદ્ધ હોતો નથી. જ્યારે શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય, ચામડી લટકવા માંડે, માથું ધ્રૂજવા માંડે, દાંત પડી જાય, આંખે મોતિયો આવે, કાન બહેરા થઈ જાય ત્યારે પણ પ્રેમનો દીપક તો એવો ને એવો જ ચમકતો રહેતો હોય છે. હા, વાસનાભોગની ક્ષમતા એટલી બધી મંદ પડી જતી હોય છે, કે સારું ભોજન પણ ચાવી શકાતું કે પચાવી શકાતું નથી.

ઘણું સમજાવ્યા પછી પણ જ્યારે શૂર્પણખા ન માની અને હક કરીને રામને પામવા-પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પડી ગઈ ત્યારે શ્રીરામે શૂર્પણખાને સીતાજી બતાવ્યાં અને કહ્યું કે હું સૂર્યવંશી રામ છું અને મારે એકપત્ની વ્રતનો નિયમ છે. મારી પત્ની પેલી પાર્ણકુટિમાં બેઠી છે. તે જ મારું સર્વસ્વ છે. તેના સિવાય બીજી તરફ મારાથી આંખ ઉપાડીને જોઈ પણ ન શકાય. માટે તું મારી આશા છોડી દે. એક વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એકપત્ની વ્રત બહુ ઓછું છે પણ બહુપત્નીત્વ વધુ છે. આપણા બધા જ રાજા-મહારાજાઓ, નવાબો,

બાદશાહો વગેરે-વગેરેને ઘણી પત્નીઓ રહેતી. એટલું જ નહીં પણ આપણા ભગવાનોને પણ બહુપત્નીત્વપણું દેખાય છે. પણ એક શ્રીરામ જ એવા છે કે જેમણે જીવનભર એકપત્નીત્વનો આદર્શ સ્થાપ્યો અને નિભાવ્યો. જોકે, હવે અત્યારે ભારતમાં હિંદુપ્રજા માત્ર એક જ પત્ની કરી શકે છે, કારણ કે અંગ્રેજોના સમયમાં 'હિન્દુ કોડ બિલ'નો કાયદો લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો. જોકે હજી સુધી કોઈએ 'મુસ્લિમ કોડ બિલ' રજૂ કર્યું નથી. મોટા ભાગના મુસ્લિમો અને ધર્મગુરુઓ આજે પણ બહુપત્નીત્વનો બચાવ કરતા રહે છે તે નવાઈની વાત કહેવાય. હિન્દુ કોડ બિલ રજૂ કરનાર એક હિન્દુ સુધારક હતા. આવા સુધારક મુસ્લિમોમાં થઈ શકતા નથી અને કદાચ થાય તો તેમનો સમાજ તેમને પચાવી શકતો નથી. આ ભેદભાવથી સૌથી મોટું નુકસાન હિન્દુઓને થઈ રહ્યું છે. હિન્દુઓની વસતી ઘટી રહી છે અને મુસ્લિમોની વસતી વધી રહી છે. બીજું નુકસાન લવ-જેહાદ દ્વારા પરણેલો મુસ્લિમ પણ બીજી, ત્રીજી, ચોથી વાર હિન્દુ કન્યાઓને ફસાવતો રહે છે. આમ કન્યાઓની અછત ભોગવતો હિન્દુસમાજ વધુ અછત અને બેઇજજતી અનુભવી રહ્યો છે.

શ્રીરામજીના વારંવાર સમજાવવાથી શૂર્પણખા લક્ષ્મણ તરફ વળી. તેણે જોયું કે લક્ષ્મણ પણ રામ જેવા રૂપાળા અને સશક્ત છે. કામભોગી, લંપટ સ્ત્રીઓ માત્ર પુરુષ જ જોતી હોય છે. આ નહીં તો પેલો અને પેલો નહીં તો પેલો. એમ અનેક વિકલ્પો કરતાં તેમને વાર લાગતી નથી. શૂર્પણખા જ્યારે લક્ષ્મણ તરફ વળી તો લક્ષ્મણે પણ અનેક દલીલો આપીને તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે માની નહીં. આમ બંને જગ્યાએથી નિરાશ થયેલી શંખણી શૂર્પણખા ઇછેડાઈ ગઈ. જે સ્ત્રીઓ અથવા જે પુરુષો એકસાથે ઘણાં પાત્રો સાથે સંબંધ રાખતાં હોય છે એની દૃઢશા બહુ જલદી થતી હોય છે. તે બહુ જગ્યાએથી ફેંકાઈ જતાં હોય છે અને બધેથી હડધૂત થઈને તિરસ્કૃત જીવન જીવતાં હોય છે. જે પુરુષ અથવા જે સ્ત્રી મક્કમતાથી માત્ર એક જ પાત્રને પકડીને સંબંધ સાચવતાં હોય છે તે જ અંતે સુખી થતાં હોય છે.

શ્રીરામજીએ જોયું કે વાતવાતમાં વાત બગડી ગઈ છે. હવે આ મોહાંધ સ્ત્રી સીધી રીતે સમજવાની નથી. જ્યારે કોઈ ઘટના સીધી રીતે સમજાવવાથી ઊકલતી ન હોય ત્યારે નછૂટકે હિંસાનો સહારો લેવો પડતો હોય છે. હિંસા જીવનમાં અનિવાર્ય નથી પણ મજબૂરી છે. અને મજબૂરીના સમયમાં પણ જે હિંસાનો પ્રયોગ ન કરી શકે તે કાં તો નમાલો હોય છે અથવા પછી મોટી હિંસાનો જનક બની જતો હોય છે. શ્રીરામે આ કામ લક્ષ્મણને સોંપ્યું. મોટા પુરુષોએ બને ત્યાં સુધી જાતે હિંસા ન કરવી જોઈએ, પણ પોતાને આધીન નાના માણસો દ્વારા કામ કરાવવું જોઈએ. લક્ષ્મણે તરત જ શૂર્પણખાનાં નાક-કાન કાપી નાખ્યાં. તે લોહીલુહાણ થઈ ગઈ. તેને બોધપાઠ મળી ગયો અને રોતી-કકળતી, ઊછળતી-ફૂદતી, હાય-હાય કરતી પોતાના સગાવહાલા રાક્ષસો પાસે ચાલી ગઈ. આમાંથી રામાયણનું મોટું યુદ્ધ થયું તે બધાં જાણે છે. એટલે તેનું ચિત્રણ જરૂરી નથી. બોધપાઠ એટલો જ લેવાનો કે શંખણી પ્રકારની સ્ત્રીઓ પદ્મ પ્રકારના પુરુષોને વિચલિત કરવા જાય અને પછી આવું પરિણામ આવે એટલે પદ્મ પ્રકારના પુરુષોએ બને ત્યાં સુધી શંખણી પ્રકારની સ્ત્રીઓથી પોતાની જાતને દૂર રાખવી જોઈએ. એમ કહો કે પોતે જાતે જ એમનાથી દૂર રહેવું જોઈએ. તેમાં જ સુરક્ષા છે. બધાને તો લક્ષ્મણ જેવો ભાઈ ન મળ્યો હોય અને બધાની તાકાત રામાયણ જેવું યુદ્ધ કરવાની પણ ન હોય તેથી સુરક્ષિત જીવન જીવવું ઉચિત છે.

આવી જ રીતે પદ્મિની પ્રકારની સ્ત્રીઓએ પણ શંખ પ્રકારના રોમિયો ટાઇપ પુરુષોથી દૂર રહેવું જોઈએ. દૂર રહેવું એ જ સુરક્ષિત રહેવાનું પહેલું નિશાન કહેવાય. પદ્મિની પ્રકારની સ્ત્રીઓ જો બધા શંખ પ્રકારના હલકા પુરુષો વચ્ચે સાચાંખોટાં ગમે તેવાં બહાનાં કરીને હરતી-

ફરતી-ભળતી રહેશે તો તે કદી સુરક્ષિત રહી શકવાની નથી. આજકાલ સમાચારપત્રોમાં બળાત્કારોની જે ઘણી ઘટનાઓ આવે છે તેમાં પુરુષો તો દોષિત હોય જ છે, પણ સાથે-સાથે પોતાની જાતને બેફામ વર્તન અને વ્યવહાર કરનારી કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ દોષી ગણી શકાય. આ બધાથી બચીને જેણે સુરક્ષિત જીવન જીવવું હોય તેણે સ્વયંભૂ મર્યાદાનું પાલન કરીને મર્યાદામાં રહેવું જોઈએ.

તા. 20/01/2021

દ્રોપદી

છેડતીની ચોથી ઘટના મહાભારતમાં આવેલી છે. સગા દિયરો દ્વારા સગી ભાભીની છેડતી જાહેરમાં કરવામાં આવી છે, પણ આ પ્રસંગને સમજવા માટે તેની પૃષ્ઠભૂમિ જોવી જરૂરી છે. બે સગાભાઈઓ હસ્તિનાપુરમાં રહીને સામૂહિક જીવન જીવતા હતા, પણ લાંબા ગાળે બંનેને લાગ્યું કે હવે જુદા થઈને રહેવું હિતાવહ છે. સંયુક્ત જીવન ઉત્તમમાં ઉત્તમ જીવન કહેવાય, પણ તેની અનિવાર્ય શરત છે કે સમૂહમાં સંપ હોય તો. જો સમૂહમાં સંપ ન હોય અને કુસંપ થવા લાગે તો ડાહ્યા માણસે કુસંપનો ભડકો થાય તેના પહેલાં ભાઈઓને 'જુવારુ' આપી દેવું સારું. આ નિયમ પ્રમાણે ધૃતરાષ્ટ્રના પરિવારને હસ્તિનાપુરમાં રહેવાનું રાખ્યું અને પાંડુના પરિવારને ઇન્દ્રપ્રસ્થની જગાએ નવી રાજધાની બનાવીને રહેવાનું રાખ્યું. બંને પરિવારો જુદા થઈ ગયા, પણ એક મુદ્દો યાદ રાખવો જોઈએ કે દ્વેષનાં મૂળ બહુ ઊંડાં હોય છે. સાંસારિક માણસો જુદા થાય, કેટલીક વાર વ્યવહારિક પ્રસંગોમાં સાથે રમે-જમે, ઉપર-ઉપરથી બહુ મીઠું બોલે અને બહુ સારો વ્યવહાર કરે પણ પેલા દ્વેષનાં મૂળિયાં ઊંડે-ઊંડે જામેલાં રહેતાં હોય છે. તેને મૂળમાંથી ઉખાડવાં બહુ અઘરું કામ કહેવાય, સંતોમાં અને સંસારીઓમાં આટલો જ ભેદ હોય છે કે સંતો જે હૃદયના ઊંડાણમાં હોય એને જ ઉપર વ્યવહારમાં અને વાણીમાં લાવે. જ્યારે સંસારીઓ હૃદયના ઊંડાણમાં જુદું હોય અને વાણી-વ્યવહારમાં જુદું હોય આવું ન કરે તો કદાચ સંસાર સારી રીતે ચલાવી શકાતો નહીં હોય, એટલે કેટલાક માણસોને ન ગમતું હોવા છતાં પણ આવું કરવું પડતું હશે.

જ્યારે કોઈ ભાઈ કે પરિવાર મૂળ પરિવારથી જુદો થતો હોય છે અને નવું ઘર બનાવતો હોય છે ત્યારે તેના મનમાં એક એવી સ્પર્ધા હોય છે, કે પેલા કરતાં પણ સારું કરી બતાવું. જો આવી સ્પર્ધા પુરુષોમાં ન હોય તો જુદી થયેલી સ્ત્રીઓ પુરુષોમાં આવી સ્પર્ધા પેદા કરતી હોય છે. જુદા થયેલા પાંડુપુત્રોએ ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં એવાં-એવાં ભવનો બનાવ્યાં જે હસ્તિનાપુરમાં ન હતાં. જ્યારે ઇન્દ્રપ્રસ્થનું બધું નિર્માણકાર્ય પૂરું થયું ત્યારે ચારેતરફ યુધિષ્ઠિરનો જયજયકાર થવા લાગ્યો. નગરોમાં હવેલીઓની પણ સ્પર્ધા થતી હોય છે. કોની હવેલી, કોના કરતાં ચઢિયાતી છે, તેની વાતો ગામમાં ચાલતી રહેતી હોય છે અને આવી વાતો જ્યારે ચઢિયાતી હવેલીના માલિકના કાન સુધી પહોંચે ત્યારે તેને અમાપ આનંદ થતો હોય છે. મારી હવેલી સૌથી ચઢિયાતી છે એવાં આનંદ હવેલીમાં રહેવા કરતાં અને સાહ્યબી ભોગવવા કરતાં પણ વધુ અનુભવાતો હોય છે. માનવજાતની પ્રકૃતિ છે કે સ્પર્ધકોમાં ચઢિયાતા થઈને રહેવું. ઊતરતા થઈને રહેવું કોઈને ગમતું નથી. એકમાત્ર સંન્યાસીજીવન જ એવું છે કે જેમાં કોઈ પ્રકારની કશી સ્પર્ધા ન હોય. સ્પર્ધા ન હોય તો ચઢિયાતા કે ઊતરતું જીવન પણ ન હોય. ખરેખર તો જે સ્પર્ધામુક્ત હોય તેને જ સંન્યાસી કહેવાય. આજકાલ ઘણા સંન્યાસીઓ ગૃહસ્થથી પણ વધુ સ્પર્ધાયુક્ત જીવન જીવતા હોય છે. ખાસ કરીને કુંભમેળામાં પોતાની શાહી-સવારી બીજા કરતાં વધારે દિવ્ય અને ભવ્ય લાગે તેવી વૃત્તિ ઘણામાં જોવા મળી છે, એટલું જ નહીં પણ સારા દેખાવા માટે કેટલાક તો મેક-અપ કરીને પણ શાહીમાં નીકળતા જોવામાં આવ્યા છે. ખરેખર તો આ બધાને વસ્ત્રસંન્યાસી કહેવાય, ગુણસંન્યાસી ન કહેવાય. ગુણસંન્યાસી બહુ દુર્લભ છે અને તે સ્પર્ધા અને પ્રદર્શનમુક્ત હોય છે. હીરાની જેમ આવા સંન્યાસી દુર્લભ છે. બાકી પ્રદર્શનકારીઓનાં જે ટોળેટોળાં દુકાનો લગાવીને બેઠા છે. સત્યસોધકોએ આવા લોકોથી બચવું જોઈએ. પણ કદાચ આવા લોકો દેખાય તો તેમના પ્રત્યે ઘૂણા કરવી નહીં, કારણ કે આ માનવપ્રકૃતિ છે અને વસ્ત્રો બદલવાથી માનવ બદલાઈ જતો નથી. અંદરનો માણસ તો એનો એ

જ રહેતો હોય છે. એટલે ઘૂણા કર્યા વિના તેમની પાસેથી જે ગ્રહણ કરવા જેવું હોય તે ગ્રહણ કરી લેવું. જેમ ચારણી અને સૂપડું કચરો કાઢી નાખે, ચાળી નાખે, તેમ વિવેકની ચારણી કે વિવેકનું સૂપડું લઈને બધા વચ્ચે ભ્રમણ કરવું પડે કે રહેવું પડે તો રહેવું પણ ઘૂણા ન કરવી.

કૌરવીન હલકા બતાવવા માટે જુદા થયેલા પાંડવોએ છેક મેક્સિકોથી સ્થપતિને બોલાવીને અદ્ભુત મહેલની રચના કરાવી. જો સ્પર્ધા ન હોત તો જે આપણને અત્યારે ભવ્ય સ્મારકો મળે છે તે કદાચ મળ્યા ન હોત. આ સ્થપતિએ એવો અદ્ભુત મહેલ રચ્યો કે ત્યારના ભારતમાં આવો મહેલ કોઈની પાસે ન હતો. તેથી પાંડવો અને યુધિષ્ઠિર પણ પોતાના મહેલમાં હંમેશાં ગૌરવથી સ્વાભિમાનપૂર્વક જીવતા હોય છે. એટલે ગૌરવ હોવું જ ન જોઈએ એવી વાત બરાબર નથી, પણ ગૌરવ વાસ્તવિક હોવું જોઈએ, કાલ્પનિક નહીં. વાસ્તવિક ગૌરવના કારણો હોવા છતાં પણ જે ગૌરવનો દેખાવ ન કરે પણ ગૌરવને ઢાંકે તેને સંત કહેવાય. અને જે ગૌરવને વગરપૂછ્યે બતાવ-બતાવ કરે તેને સંસારી કહેવાય. એટલું જ નહીં પણ ગૌરવની કાલ્પનિક મિથ્યા વાતો વગરપૂછ્યે બતાવ-બતાવ કરે તેને ઠગ કહેવાય. આવા ઠગો સંસારીમાં પણ હોય છે અને સાધુ-વેશમાં પણ હોય છે. જે પોતાની મિથ્યા વાતો સંભળાવી-સંભળાવીને લોકોને પ્રભાવિત કરતા હોય છે.

વૈભવ ભોગવવાની વસ્તુ છે અને કોઈ શ્રીમંત વ્યક્તિ વૈભવ ભોગવે, તો તેમાં કશું પાપ નથી, કારણ કે વૈભવ રોજી આપે છે. વૈભવમાંથી અનેક માણસોને રોજી મળે છે. જ્યારે એકદમ વધુપડતું સાદું જીવન જીવનારા શાંતિ તો પામે છે, પણ રોજી નથી આપી શકતા, કારણ કે રોજી માટેની અનિવાર્ય શરત છે, ખર્ચાળ જીવન, ખર્ચાળ જીવન વિના રોજી ઊભી થાય નહીં. પણ વૈભવ જ્યારે ભોગવવાની જગાએ બીજાને દઝાડવા માટે કામમાં લેવામાં આવે ત્યારે વૈભવ સ્વ અને પર બંને માટે ઝેર ઉત્પન્ન કરતો હોય છે, એટલે આપણા પૂર્વજોએ બહુ ડહાપણભર્યું કહ્યું છે કે, 'સોનું દાટેલું સારું અને રૂપ ઢાંકેલ સારું.'

ઉઘાડું સોનું અને ઉઘાડું રૂપ લૂંટાઈ જતું હોય છે. એટલે જ્યારે કોઈ શ્રીમંત માણસને વૈભવ પડે નહીં ત્યારે તે તેનું વધુમાં વધુ પ્રદર્શન કરવા માંડતો હોય છે. આવું પ્રદર્શન એક તરફ જેની વાહ-વાહ કરાવતું હોય છે, તો બીજી તરફ કેટલાક લોકોને બળતરા ઉત્પન્ન કરાવતું હોય છે. પ્રદર્શન વિના પણ કોઈની ચડતી, કોઈનો વૈભવ, કોઈનો યશ કોઈના માટે બળતરારૂપ થાય તો તેમાં તેનો દોષ કહેવાય નહીં. દુર્જનો તો હંમેશાં સજ્જનોથી બળતા જ રહેવાના. આ તેમની પ્રકૃતિ છે. પણ જ્યારે પ્રયત્નપૂર્વક કોઈને બાળવા માટે પ્રદર્શન કરવામાં આવે ત્યારે તેને દોષ કહેવાય. આવો દ્વેષ માત્ર નાના માણસો જ નથી કરતા પણ કેટલીક વાર મોટા માણસોથી પણ થઈ જતો હોય છે. યુધિષ્ઠિર મોટા પુરુષ છે. જ્ઞાનમાં, ગુણમાં અને કક્ષામાં... બધી રીતે મોટા છે. તોપણ તેમના મનમાં એવી ઇચ્છા જાગી કે લાવ, કૌરવોને ખાસ કરીને દુર્યોધનને બોલાવું અને મારો વૈભવ બતાવું. જેથી તેને ભાન થાય કે જુદા થઈને પણ અમે તેનાથી જરાય ઊતરતા નથી, પણ ચઢિયાતા છીએ. આવી ધારણા રાખીને તેણે દુર્યોધનને ઇન્દ્રપ્રસ્થ આવવા આમંત્રણ આપ્યું અને દુર્યોધન પણ હરખાતો-હરખાતો આવ્યો. બંને પરિવારોનો ઉપરનો વ્યવહાર મીઠો છે, પણ બંને પક્ષે અંદરમાં તો ઊંડો-ઊંડો જૂનો દ્વેષ દબાયેલો છે. આનું નામ તો સંસાર છે. જેને સંસારમાં સફળતાપૂર્વક જીવન જીવવું હોય તેણે આવા બે વ્યવહારો શીખવા જ પડે. જો ન શીખે અને ન આવડે તો તેનો સંસાર સફળ ન થઈ શકે એટલે તો મોટા ભાગના સંસારી સંતો જેવા કે નરસિંહ, મીરાં, તુકારામ, કબીર વગેરે સાંસારિક જીવનમાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા. એટલે ઘણા લોકોનું કહેવું છે કે સંસારમાં રહીને પણ સંત થવાય. આ વાત સાચી છે પણ સાથે-સાથે અઘરી પણ છે. સંસારમાં રહીને સંત તો થવાય પણ તેને ઘણું તપાવવું પડે, કારણ કે તેના વ્યવહારનું ક્ષેત્ર ઘણું મોટું હોય. જેમ-જેમ વ્યવહારનું ક્ષેત્ર મોટું થતું જાય તેમ-તેમ

લોકોનાં મન સાચવવાની જવાબદારી પણ વધતી જાય અને જેને લોકોનાં મન સાચવવાની વધુ પડી હોય તેણે આચાર-વિચારો સાથે ઘણી બાંધછોડ કરવી પડતી હોય છે. જે ફક્કડ છે તેનો વ્યવહાર બહુ ઓછો હોય છે અને તેમાં પણ જે વિરક્ત હોય છે તેના સંબંધો તો બહુ ઓછા હોય છે. એટલે તેને ઘણાં માણસોનાં મન સાચવવાની ચિંતા નથી હોતી. આવા લોકો બેપરવાહ જીવન જીવી શકે. પણ સાધુ-સંન્યાસી થઈને પણ ઘણોમોટો વ્યવહાર રાખે, ઘણા વિશાલ સંબંધો ધરાવે, કોઈ પંથ કે સંપ્રદાય ઊભો કરે તો તેને પણ ઘણા લોકોનાં મન સાચવવાં પડતાં હોય છે. તેથી તેને પણ આચાર-વિચારોમાંથી ઘણી બાંધછોડ કરવી પડતી હોય છે. આવા કેટલાય ત્યાગીઓ સાચા અર્થમાં જુઓ તો ધનાઢ્યોના ગુલામ જેવા થઈને ઊંચી ગાદીએ બેસતા હોય છે. તેમની ગાદી તો ઊંચી હોય છે પણ માનસિકતા નીચી હોય છે.

યુધિષ્ઠિર મહાન છે, મોટા છે, વૈભવશાળી છે પણ વૈભવના પ્રદર્શનની વૃત્તિથી મુક્ત નથી. એટલું જ નહીં પણ આગંતુક જૂના દુશ્મન જેવા ભાઈને કેમ હલકો પાડવો તેની પણ મનમાં વેતરણ છે. તેથી આખો મહેલ બતાવતાં-બતાવતાં જાણીકરીને એક એવી જગાએ લઈ ગયા, જ્યાં જમીન હતી પણ પાણીના હોજ જેવું દેખાતું હતું. આ સ્થપતિની કારીગરી હતી. જેમ રણમાં દૂરથી મૃગજળ દેખાય અને તરસ્યાં હરણાંને જળનું સરોવર દેખાય તેવું સ્થપતિએ મહેલમાં કામ કર્યું હતું. તેથી નજીક આવતાં જ દુર્યોધને પોતાનાં વસ્ત્રો પલળે નહીં તે માટે ઊંચાં લીધાં પણ યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, 'ના, ના ગભરાઓ નહીં, અહીં પાણી નથી. આ તો એન્જિનિયરની કારીગરી છે.' ક્ષોભ સાથે કપડાં નીચે ઉતાર્યાં અને આગળ ચાલ્યા. પણ આગળ જરા જુદી રચના હતી. અહીં પાણીનો છલોછલ હોજ ભરેલો હતો, પણ બિલકુલ જમીન દેખાતી હતી. તેથી ઊંચે મહેલની રચના જોતાં દુર્યોધન આગળ ચાલ્યો અને 'ઘડામ' દઈને હોજમાં પડ્યો. આ વખતે યુધિષ્ઠિર જાણીકરીને પાછળ થઈ ગયા હતા. ખરેખર તો તેમણે પોતાના અતિથિને સાવધાન કરવાની જરૂર હતી, પણ તે પણ મજા લેવા માગતા હતા કે દુર્યોધન હોજમાં પડે અને બધાં ખડખડાટ હસે. દુર્યોધન જેવો હોજમાં પડ્યો તેની સાથે જ ચારતરફ ઊભેલાં બધાં જ માણસોએ ખડખડાટ અટ્ટહાસ્ય કર્યું તેથી દુર્યોધન ભારે શરમિંદો થઈ ગયો. આવી વિમાસણ આ પહેલાં તેણે ભોગવી ન હતી. વાત આટલેથી જ ન અટકી પણ સામેના ઝરૂખામાં બેઠેલી દ્રૌપદીએ અટ્ટહાસ્ય કરીને કહ્યું કે, 'આંધળાનાં છોકરાંય આંધળાં જ હોય ને!' ભાભીનું આ કડવું વચન દુર્યોધનને છાતીમાં વજ જેવું વાગ્યું. તેને થયું કે અહીં મારું અપમાન કરવા મને બોલાવ્યો છે. તેથી આગળનો પ્રસંગ અધૂરો રાખીને તે હસ્તિનાપુર ચાલતો થયો. પ્રસંગ બગડી ગયો. જેણે પોતાના આંગણે ભવ્ય પ્રસંગ આદર્યો હોય તેણે બોલાવેલા સારા કે નબળા મહેમાનોનું પૂરેપૂરું સન્માન સાચવવું જોઈએ. આ સભ્યતા છે. જો બોલાવેલા મહેમાનોનું સન્માન ન સચવાય અને તેમનું અપમાન અથવા ઉપેક્ષા થાય તો પ્રસંગ બગડી જાય. એટલું જ નહીં, એ બગડેલા પ્રસંગમાંથી કેટલીક વાર અગ્નિ પણ ભભૂકી ઊઠે! કારણ કે આવનારા બધા મહેમાનો સંતપ્રકૃતિના નથી હોતા. જે માનવીય પ્રકૃતિના અથવા દુર્જન પ્રકૃતિના હોય છે તે અપમાન અને ઉપેક્ષાને ગાંઠે બાંધીને જતા હોય છે અને પછી સમય આવ્યે ગાંઠ ખોલતા હોય છે.

અપમાનિત દુર્યોધનની ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ. અપમાન પણ યુધિષ્ઠિર દ્વારા નહીં, પણ ભાભી દ્વારા! પુરુષો પુરુષોના અપમાન સહન કરે અને કદાચ ગળી જાય પણ ઘરની સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને ભાભી જેવાં પાત્રો દ્વારા અપમાનિત કરવામાં આવે તો તેને સહન કરવું કે ગળી જવું બહુ કઠિન થઈ જતું હોય છે. તેમાં જે પાણીદાર કોમો હોય છે, તે તો આવાં અપમાનોમાંથી ઇતિહાસ સર્જી બેસતી હોય છે. ઘણા દિવસની ઊંઘ બગાડ્યા પછી દુર્યોધનને એક સલાહકાર મળી ગયો. તે હતો તેનો સગો મામો શકુનિ. દુર્યોધને શકુનિ આગળ પોતાનું

હદય ખોલ્યું અને ઘટેલી ઘટના કહી સંભળાવી. વ્યક્તિને હદય ખોલવાની પણ જગા હોવી જોઈએ. અર્જુનને હદય ખોલવાની જગાએ કૃષ્ણ મળ્યા અને બેડો પાર થઈ ગયો. શિવાજીને સંત મળ્યા અને જયજયકાર થઈ ગયો. જેને હદય ખોલવા માટે સંત મળે તેને સદ્ભાગી કહેવાય. પણ એટલું યાદ રહે કે સંત હોય એને જ સંત મળે, એને જ સત્સંગ પડે. પણ જે પ્રકૃતિથી દુર્જન હોય, પહેલાં તો તેને સંત મળે નહીં, પણ કદાચ સંત મળે તો તેને ન પચાવી શકે, ઓળખી ન શકે. તેને તો દુર્જન જ ગમે, કારણ કે બંનેનાં શીલ-સ્વભાવ સરખાં હોય છે. અપમાનનો બદલો લેવા માટે મામા શકુનિએ દુર્યોધનના કાનમાં આખી યુક્તિ-પ્રયુક્તિ સમજાવી દીધી. એની ચર્ચા આપણે હવે અહીં કરીશું નહીં, કારણ કે જુગાર રમાડો, છળકપટ કરી યુધિષ્ઠિરને હરાવ્યા તે વાત જગજાહેર છે એટલે તેનું પુનરાવર્તન કરવું નથી, પણ આપણો જે મૂળ હેતુ છે સીધી તેની જ ચર્ચા કરવી છે.

જુગારની એક પછી એક રમત રમતાં-રમતાં યુધિષ્ઠિર બધું જ હારી ગયા. છેવટે તેમની પાસે રમતમાં મૂકવા માટે કશું ન રહ્યું ત્યારે શકુનિએ તેમને ઉશ્કેર્યાં અને કહ્યું કે હજી પણ તમે જો દ્રૌપદીને રમતમાં મૂકો, તો બીજી તરફ દુર્યોધન તમારું જીતેલું રાજપાટ અને પોતાના ભાગનું રાજપાટ વગેરે-વગેરે સર્વસ્વ મૂકી દેવા તૈયાર છે. ભીમસેને યુધિષ્ઠિરને બહુ સમજાવ્યા પણ, 'વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ' જેવું કોઈ કાળ યોદ્ધાડિયું આવી ગયું અને યુધિષ્ઠિર હઠે ભરાયા કે ના! મારે તો રમવું છે, રમવું છે અને રમવું જ છે. તેથી તેમણે હઠ કરીને દ્રૌપદીને જુગારમાં મૂકી દીધી. શકુનિએ પાસા નાખ્યા અને યુધિષ્ઠિર હારી ગયા. હવે પસ્તાવાનો પાર ન હતો. આજ સુધી મને એક પણ જુગારી એવો નથી મળ્યો જે પસ્તાતો ન હોય. બધું ફનાફાલિયાં થઈ ગયા પછી જુગારીઓને ડહાપણ આવતું હોય છે અને ત્યારે તે પોકે-પોકે આંસુ પાડીને પસ્તાતો હોય છે, પણ હવે તેનું પસ્તાવું વિધવા થયેલી સ્ત્રીના ડહાપણ જેવું કહેવાય.

જે તકની રાહ દુર્યોધન જોતો હતો તે તક આવી ગઈ. જીવનમાં સારી-માઠી તકો સૌને મળી આવતી હોય છે. કેટલાક લોકો સારી તકોની રાહમાં જીવન જીવતા હોય છે અને વરસોની તપસ્યા પછી કદાચ સારી તક મેળવતા હોય છે. તો કેટલાક લોકો માઠી તકો માટે જીવન જીવતા હોય છે અને માઠી તકો ઊભી કરવા માટે જાતજાતનાં ષડ્ યંત્રો રચતા હોય છે અને અંતે જ્યારે તેમના જીવનમાં તેવી માઠી તક આવી હોય છે, ત્યારે તે ખુશખુશાલ થઈ જતા હોય છે. જેમ કે સીતાજીનું હરણ કરવાની રાવણને તક મળી. આવી જ તક દુર્યોધનને મળી એટલે ભરી સભામાં તેણે દુઃશાસનને આદેશ આપ્યો કે, 'દુઃશાસન! જલદી જા અને અતિથિભવનમાં ઉતારો આપેલી દ્રૌપદીને અહીં મારી પાસે ખેંચી લાવ. હવે તે આપણી ગુલામ સ્ત્રી છે. હવે એના ઉપર પાંડવોનો કોઈ અધિકાર નથી.' જેમ રામની આજ્ઞાનું પાલન કરવા ખડે પગે હનુમાનજી તૈયાર રહેતા તેમ દુર્યોધનની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે તેના બાકીના નવ્યાણુ ભાઈઓ જેમાં દુઃશાસન મુખ્ય હતો તે પણ તૈયાર રહેતો. દુર્જનોની પણ એક ગેંગ બની જતી હોય છે અને સજ્જનોનાં મંડળ કરતાં દુર્જનોની ગેંગમાં આજ્ઞાપાલક ગુંડાઓ વધુ તૈયાર રહેતા હોય છે. દુઃશાસને દોટ મૂકી અને જ્યાં દ્રૌપદીનો ઉતારો હતો, ત્યાં પહોંચી ગયો. તે દિવસે દ્રૌપદીને માસિકધર્મ આવ્યો હતો. એટલે એક જ વસ્ત્રમાં તેને ચાર દિવસ વિતાવવાના હતા. આવી દ્રૌપદીને તેણે કહ્યું કે, 'તું હવે અમારી ગુલામ છે. યુધિષ્ઠિર તને જુગારમાં હારી ગયા છે માટે મારી સાથે ચાલ.' દ્રૌપદીએ અસ્વીકાર કર્યો અને આવવા તૈયાર ન થઈ ત્યારે દુઃશાસન તેનું બાવડું પકડીને ખેંચતો-ખેંચતો સભા તરફ લઈ ગયો અને સભા વચ્ચે ઊભી કરી દીધી. નીચું ઘાલીને દ્રૌપદી રોતી રહી પણ કોઈ તેનો બચાવ કરવા પક્ષમાં આવ્યું નહીં. તેણે પાંડવોને કહ્યું કે, 'હું તમારી અર્ધાંગિની છું. તમારા દેખતાં આ દુષ્ટો મારી ફજેતી કરી રહ્યા છે તો તમે મારો બચાવ કેમ નથી કરતા?' ત્યારે પાંડવોએ કહ્યું કે, 'અમે પણ ગુલામ થઈ ચૂક્યા છીએ.

જુગારમાં અમે તને પણ હારી ચૂક્યા છીએ એટલે હવે અમારાથી તારી છેડતીને રોકી શકાય નહીં એવો અમારો ધર્મ છે.' દ્રૌપદીએ ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય વગેરેને પ્રાર્થના કરી તો તે બધા પણ નીચું ઘાલી ગયા અને ચૂપ રહી ગયા. આ દૃશ્ય જોઈને દુર્યોધનને વધુ પાનો ચઢ્યો.

ઘણાંને ખબર નહીં હોય પણ જ્યારે ભારત-પાકિસ્તાનના ભાગલા પડ્યા ત્યારે પાકિસ્તાનના કેટલાક કટ્ટર મુસ્લિમોએ હિંદુ પરિવારોનાં માતાપિતાના દેખતાં તેમની પુત્રી, બહેનો અને પત્નીઓ ઉપર બળાત્કાર ગુજાર્યો હતો તેવી કેટલીય ઘટનાઓ જાણવા મળી હતી. અત્યાચાર કરવાની પણ એક મર્યાદા હોય છે. દુર્જનો આવી મર્યાદાનું પાલન કરતા નથી હોતા. તેથી તેમની દુર્જનતા નીચામાં નીચી કક્ષાએ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી જતી હોય છે. દુર્યોધને દુઃશાસનને હુકમ કર્યો કે દ્રૌપદીને નગ્ન કરી નાખો અને મારી જાંઘ પર બેસાડો. કુલીન ઘરની સ્ત્રીઓ મોટા ભાગે પોતાના પગની પાની પણ ન દેખાય એ રીતે વસ્ત્રો પહેરતી હોય છે, કારણ કે ઢાંકેલી સ્ત્રી વધુ સુરક્ષિત રહેતી હોય છે અને મર્યાદાથી મર્યાદા ઉત્પન્ન થતી હોય છે. જો એક પક્ષ મર્યાદામાં રહે તો બીજો સામો પક્ષ પણ મર્યાદામાં રહે. કદાચ ઓછા-વત્તી મર્યાદા રહે, પણ રહે તો ખરી જ. પણ જો એક પક્ષ નફફટ થઈ જાય તો બીજા પક્ષને પણ નફફટ થવાની પ્રેરણા મળે. એટલું યાદ રહે સદ્ગુણો અને દુર્ગુણો સંક્રામક હોય છે. સદ્ગુણોથી સદ્ગુણો વધે અને દુર્ગુણોથી દુર્ગુણો વધે.

દુર્યોધનની અજ્ઞાની દુઃશાસન રાહ જ જોતો હતો. તેને પણ ભાભીની બેઇજજતી કરવાનું શૂરાતન ચઢ્યું હતું. તે જોર-જોરથી દ્રૌપદીની સાડી ખેંચવા માંડ્યો. પૂર્વે કહ્યું તેમ રજસ્વલા હોવાના કારણે માત્ર એક જ સાડી પહેરી હતી. એક બીજો મુદ્દો યાદ રાખો. કુદરતે સ્ત્રી કરતાં પુરુષને શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક ત્રણેય રીતે વધુ બળવાન બનાવ્યો છે. તેથી તે ઘણી થયો છે. સ્ત્રી ત્રણેય રીતે દુર્બળ છે. તેમાં ખાસ કરીને શારીરિક બળમાં તો તે પુરુષની તુલનામાં ઘણી દુર્બળ છે. એટલે સ્ત્રી સ્વરક્ષિત નથી, પણ પુરુષરક્ષિત છે. સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર કોઈ ને કોઈ પુરુષ હોવો જોઈએ. પછી તે પતિ હોય, પિતા હોય, ભાઈ હોય કે સ્વજન હોય. આમાંનું કોઈ તેનું રક્ષણ કરનાર ન હોય તો તે અબળા થઈ જતી હોય છે. એટલે ડાહી સ્ત્રી હંમેશાં કોઈ ને કોઈ પુરુષના સહારે જીવન જીવતી હોય છે. જે સ્વચ્છંદી અને ફરંદી સ્ત્રી હોય છે તેને પુરુષનો સહારો ગમતો નથી. તે સહારાને આધિપત્ય માને છે અને એવા આધિપત્યથી મુક્ત થવાને સ્વતંત્રતા માને છે. જે તેના વિનાશનું કારણ બની જાય છે. આ નિયમ માત્ર મનુષ્યોમાં જ નથી પણ પશુ-પક્ષી, જીવ-જંતુ અને જાનવરોમાં પણ છે. સિંહણો પણ કોઈ સિંહના આધારે જીવન જીવતી હોય છે. આમ જુઓ તો સિંહણ જેવું બીજું કોઈ પરાક્રમી જાનવર નથી, તોપણ તેને કોઈ ને કોઈ સિંહનો આધાર જોઈતો હોય છે. એકલી સિંહણ સુખપૂર્વક જીવી શકતી નથી. બીજા ફરંદા સિંહો તેને હેરાન કરતા હોય છે.

અત્યારે દ્રૌપદી પૂરેપૂરી અબળા થઈ ગઈ હતી. છતાં પતિએ, અને એક નહીં પણ પાંચ-પાંચ પતિઓની વચ્ચે તેમની હાજરીમાં તેની ઇજ્જત લૂંટાતી હતી. તેણે પોતાની સાડીને બચાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ દુઃશાસનના જોર આગળ તેનું જોર ચાલ્યું નહીં. જ્યારે કશું જોર ન ચાલ્યું ત્યારે તેણે નાભિમાંથી પોતાના ભાઈને પોકાર્યો. શ્રીકૃષ્ણ દ્રૌપદીના માનેલા ભાઈ છે અને ગુજરાતીમાં ભાઈના જે અનેક નામો છે તેમાંનું એક નામ 'વીર' છે. બહેન ભાઈને 'વીર' કહીને પોકારે છે. જેનો અર્થ છે કે જ્યારે બહેન ઉપર આપત્તિ આવે ત્યારે તું ઘોડે ચઢીને હાથમાં ભાલો લઈને બહેનને બચાવવા દોડતો આવજે. આવી કેટલીય કથાઓ છે કે જેમાં કોઈ વીરાએ પોતાની બહેનને બચાવી હોય અને મોટું પરાક્રમ બતાવ્યું હોય. દ્રૌપદીએ આર્તસ્વરથી જ્યારે 'કૃષ્ણ! કૃષ્ણ! કૃષ્ણ!' એવા પોકાર પાડ્યા ત્યારે સેંકડો માઈલ દૂર બેઠેલા કૃષ્ણને ટેલિપથી થઈ. તે પોતાની રાણીઓ સાથે આનંદ-પ્રમોદ કરતા હતા. તરત જ ઊભા થઈ ગયા

અને રાણીઓ કંઈ સમજે તેના પહેલાં તો તેમણે દોટ મૂકી. જલદીથી ગરુડ પર પલાણ કર્યું. ગરુડને કહ્યું કે તારામાં જેટલી શક્તિ હોય એટલી આજે બતાવ, પણ મારી બહેનની આબરૂ બચાવ. જેણે પરાક્રમ કરવાં હોય તેના માટે વાહન પણ મહત્વનું અંગ બનતું હોય છે. જેમ પ્રતાપને ચેતક ઘોડો હતો તેમ ઘણા વીરપુરુષોને પણ એવાં વાહનો હોય છે કે જે આપત્તિના સમયે અસવાર સાથે એકરૂપ થઈને રણભૂમિમાં કામ કરતા હોય છે અને ગરુડે પૂરી શક્તિથી દોટ મૂકી. કૃષ્ણે કહ્યું કે, 'હજુ વધુ, હજુ વધુ, હજુ વધુ' એમ કરતાં-કરતાં જ્યારે દ્રૌપદીની સાડીનો છેલ્લો છેડો બાકી હતો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૌરવોની સભામાં પહોંચી ગયા અને તેમણે સાડી આપવાની શરૂ કરી. દ્રૌપદીએ જોયું કે હવે મારાથી છેલ્લો છેડો બચાવી શકાશે નહીં એટલે એણે હાથ છૂટા મૂકી દીધા અને જે થવું હોય તે કૃષ્ણને આધીન થાય તેવું કહીને હાથ ઊંચા કરી દીધા.

બળાત્કારનો શિકાર બનનારી લગભગ બધી સ્ત્રીઓ શરૂઆતમાં ઘણો પ્રતિકાર કરતી હોય છે, પણ નરપિશાચોના જોર આગળ તેમને પણ નમતું જોખી દેવું પડતું હોય છે. કૃષ્ણ આવ્યા તેની કોઈને ખબર ન પડી. ગુપ્ત રીતે તેમણે સાડીઓ પૂરવા માંડી અને દુઃશાસન ખેંચી-ખેંચીને થાક્યો પણ છેડો જ ન આવે. અંતે બળવાન દુઃશાસન પણ થાકી ગયો, હારી ગયો, પરસેવે લોથપોથ થઈને નીચે ઢળી પડ્યો ત્યારે સભામાં બેઠેલા વડીલોએ ઊંચું માથું કર્યું અને કહ્યું કે, 'દુર્યોધન! બસ કર, આ મહાસતી છે. અગ્નિની જવાળા છે. તને બાળી નાખશે. સાવધાન થઈ જા.' હારતા પક્ષને ઉપદેશ આપવાની હિંમત ઘણાંને થતી હોય છે. જીતતા વિજયી પક્ષને હિંમત આપવાની શક્તિ વડીલોને પણ થતી નથી. અંતે બધા સંમત થયા કે દ્રૌપદીને મુક્ત કરો, પાંડવોને પણ મુક્ત કરો પણ શકુનિએ કહ્યું કે એવી શરત વિનાની મુક્તિ ન હોય. પાંડવો બાર વર્ષ સુધી વન ભોગવે અને તેરમું વર્ષ ગુપ્તવાસમાં રહે. જો ગુપ્તવાસમાં પકડાઈ જાય તો ફરી પાછાં બાર વર્ષ વન ભોગવતા થાય. આવી શરતે પાંચ પાંડવો અને છઠ્ઠી દ્રૌપદીને પહેરેલાં કપડે મુક્ત કરીને વનમાં મોકલી દીધાં.

આ સગા દિયરોની સગી ભાભી સાથેની છેડતી હતી. જોકે તેમાં પહેલી ભૂલ પાંડવોની અને દ્રૌપદીની થઈ હતી. તોપણ પાછળથી જે કંઈ થયું તે શોભાસ્પદ ન હતું. કૌરવોને મામા શકુનિ જેવો સલાહકાર મળ્યો અને દ્વેષમાંથી વેરની જવાળા પ્રજળી અને વેરની જવાળામાં પાંડવો હોમાઈ ગયા. આ તો સારું હતું કે ખરા સમયે શ્રીકૃષ્ણ તારણહાર બનીને આવ્યા અને બાજીને છેક બગડતી સુધારી દીધી. જો કૃષ્ણ ન આવ્યા હોત તો શું થાત? તેની કલ્પના કરવી પણ કઠિન છે. આ ઉપરથી બોધપાઠ લેવાનો કે જીવનમાં કદી પણ જુગાર રમવો નહીં. જો યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્માભિમાનીની આવી દશા થાય તો સંસારના પામર માણસોની તો વાત જ શી કરાય? એક બીજો મુદ્દો યાદ રાખવા જેવો છે કે લાખ પ્રયત્નો કરીને પણ જીવનને એકધારું રાખી શકાતું નથી. એમાં ચડતી-પડતી આવતી જ હોય છે. પણ બાકીનાં ક્ષેત્રોમાં ચડતી અને પડતી ક્રમે-ક્રમે ધીમે-ધીમે આવે. એકમાત્ર જુગારનું ક્ષેત્ર છે જેમાં માણસ રાતોરાત ઊંચા શિખરે ચડી, મોટો કરોડપતિ થઈ જાય અને પછી રાતોરાત તળેટીમાં પણ ગબડી પડે અને ભિખારી થઈ જાય, કારણ કે જુગાર એ પુરુષાર્થનું ક્ષેત્ર નથી પણ ચાલાકીનું ક્ષેત્ર છે. તેથી આ ક્ષેત્રમાં લલચાવનારા અને લલચાનારા પુરુષોએ યુધિષ્ઠિર પાસેથી બોધપાઠ લેવાનો અને પ્રતિજ્ઞા કરવાની કે કાળી મજૂરી કરીને પેટ ભરશું પણ કદી જુગાર નહીં રમીએ.

બીજો બોધપાઠ પણ યુધિષ્ઠિર પાસેથી લેવાનો કે તમે ગમે તેટલું ઐશ્વર્ય કે વૈભવ મેળવ્યાં હોય તોપણ કદી પણ બીજાને બાળવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવો નહીં. વૈભવ રાજીબુશીથી ભોગવો પણ ગુપ્ત રીતે ભોગવો. તેનું પ્રદર્શન ન કરો.

ત્રીજો બોધપાઠ દ્રૌપદી પાસેથી લેવાનો કે ભાભીઓએ દિયરોને મેણાં મારતી વખતે

વાણી ઉપર સંયમ રાખવાનો. દિયર-ભાભી વચ્ચે હળવી, મીઠાશભરી વાતો થાય પણ તેમાંથી કડવાં ઝેર નીકળે એવાં મોણાં તો ન જ મરાય. દ્રૌપદીએ હોજમાં પડેલા દુર્યોધનને અટ્ટહાસ્ય કરીને કહ્યું કે, 'આંધળાનાં છોકરાં આંધળાં હોય.' આ તેની ભૂલ હતી. જોકે આવું કદાચ હળવાશમાં કહ્યું હોય, તોપણ દુર્યોધનને હાડોહાડ લાગી ગયું અને તેમાંથી આખું ભયંકર પ્રકરણ ઊભું થયું. એટલે સ્ત્રીઓએ પણ બને ત્યાં સુધી કડવાં મોણાં મારવાની ટેવ બંધ કરવી જોઈએ.

આગળની કથા વિશ્વવિખ્યાત છે એટલે એની ચર્ચા કરતા નથી. માત્ર છેડતીના પ્રસંગનો જ હેતુ હતો. તે બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

તા. 22/01/2021

મહાસતી અનસૂયા

છેડતીની પાંચમી કથા બહુ ઊંચી કક્ષાની છે. બહુ ઊંચા આસને બેઠેલા પુરુષો પણ માનવીય પ્રકૃતિથી મુક્ત હોતા નથી. ભલે લોકોમાં તેમના ઊંચા આસનના કારણે તેમનો જયજયકાર થતો હોય, તેમની પૂજા થતી હોય, તેમનો અહોભાવ થતો હોય પણ જો અંદર ઊતરીને જુઓ તો તેમના જીવનમાં પણ માનવીય દુર્બળતાઓ થોડાઘણા અંશમાં પણ રહેતી જ હોય છે. કોઈ પણ દેહધારી પ્રકૃતિથી મુક્ત નથી. જે પ્રકૃતિથી મુક્ત હોવાનો દાવો કરતા હોય તે સાચા નથી, તેથી તેમનો ભરોસો કરી શકાય નહીં.

વાત જાણે એમ છે કે ચિત્રકૂટની પાસે મંદાકિની નદી વહે છે. આ નદીના કિનારે અત્રિઋષિએ આશ્રમ બાંધીને તપોમય જીવન જીવવાનું શરૂ કર્યું હતું. અત્રિઋષિને અનસૂયા નામની મહાન પતિવ્રતા પત્ની હતી. ઋષિઓ મોટા ભાગે નદીકિનારે પર્ણકુટિ બાંધીને જીવન જીવે, કારણ કે તેમને પાણીની વધુ જરૂર પડે. દિવસમાં ત્રિકાળસંધ્યા કરવી હોય એટલે ત્રણ વાર સ્નાન કરે. ડગલે ને પગલે પાણી જોઈએ. એટલે આખી ઋષિસંસ્કૃતિ એ જળસંસ્કૃતિ છે. એટલે આપણે જળને પરમાત્માનું રૂપ માનીએ છીએ તેથી સાગર, નદીઓ, ઝરણાં વગેરે બધાંને પૂજીએ છીએ, કારણ કે જળ જ જીવન છે. બીજી તરફ ઋષિઓની સંસ્કૃતિ પછી જે શ્રમણસંસ્કૃતિ ઉદ્ભવી તેમાં જળનો વિરોધ થયો, કારણ કે શ્રમણસંસ્કૃતિનો મૂલાધાર અહિંસા છે. અહિંસાની પરાકાષ્ઠા નાનામાં નાના બેંક્ટેરિયાને પણ મરાય નહીં ત્યાં સુધી પહોંચી. જળના એક ટીપામાં બત્રીસ હજાર બેંક્ટેરિયા રહેતા હોવાથી શ્રમણોએ ઓછામાં ઓછા જળનો પ્રયોગ કરવાનું નક્કી કર્યું. તે જીવનભર સ્નાન ન કરે. અરે! દાતાણ પણ ન કરે. કારણ કે બેંક્ટેરિયા મરી જાય. તેથી શ્રમણોએ ઊંચા પર્વતો ઉપર ગુફાઓ બનાવીને તેમાં રહેવાનું પસંદ કર્યું. નીચે ગૃહસ્થોના ત્યાંથી ભિક્ષા કે ગોચરી માગી લાવવાની અને પછી ઊંચા ડુંગરાની ગુફામાં બેસી જવાનું અને માત્ર ધ્યાન કરવાનું. અત્યારે પ્રસંગ નથી એટલે આ બાબતની વધુ ચર્ચા કરવી નથી. જેને ઇચ્છા હોય તે મારા 'નર્મદા પરિક્રમા' પુસ્તકને વાંચે. તેમાં ઋષિઓ અને શ્રમણો વચ્ચેનો જીવનભેદ વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યો છે. અહીં તો માત્ર અત્રિઋષિની જ વાત કરવાની છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ અત્રિઋષિને અનસૂયા નામની મહાન પતિવ્રતા પત્ની હતી. સ્ત્રીઓની ત્રણ સુગંધ હોય છે : એક તો જો સ્ત્રી પૂરેપૂરો પતિવ્રતા ધર્મ પાળતી હોય તો દૂર-દૂર સુધી તેની સુગંધ પહોંચતી હોય છે. બીજું જો તે સ્ત્રીનું રસોડું અત્રપૂર્ણ જેવું હોય અને અતિથિને ભાવભર્યું ભોજન પીરસાતું હોય તો તેના રસોડાની સુગંધ પણ દૂર-દૂર સુધી પહોંચતી હોય છે. ત્રીજું જો તે સંસ્કારી હોય તો તેના સંસ્કારોની સુગંધ પણ દૂર-દૂર સુધી પહોંચી જતી હોય છે. એક મુદ્દો યાદ રહે કે સંસ્કાર સ્ત્રીઓ નાખતી હોય છે, પુરુષો નહીં. કદાચ પુરુષો નાખે તો તે બહુ અલ્પ પ્રમાણમાં અને મોટા ભાગે પ્રભાવહીન હોય છે. પણ સ્ત્રીઓ જો સ્વયં સંસ્કારી હોય તો તે આખા ઘરને, પરિવારને સંસ્કારથી ભરી દેતી હોય છે. સ્ત્રી માતા હોય, પત્ની હોય, બહેન હોય કે ગમે તે હોય પણ જો તે સંસ્કારી હોય તો તેના હાથ નીચે ઊછરતાં બધાં માણસોને સંસ્કારી બનાવતી હોય છે. કદાચ કોઈને નવાઈ લાગે કે પત્ની પણ પતિને સંસ્કારી બનાવે ખરી? તો તેના દાખલાઓ જોઈ શકાય છે. તોરલ જેવી મહાસતીએ જેસલ જેવા મહાપાપી બહારવટિયાને સંસ્કાર નાખીને પીર બનાવી દીધો હતો. આવા તો અનેક દાખલાઓ પ્રાચીન ગાથાઓમાંથી જાણવા મળે છે, પણ આજ સુધી કોઈ પુરુષે બગડેલી સ્ત્રીને સંસ્કાર નાખીને સુધારી હોય એવો એક પણ દાખલો મળતો નથી, કારણ કે સંસ્કાર વ્હાલ-પ્રેમથી નંખાતા હોય છે. જે

પુરુષો પાસે નથી હોતું અથવા બહુ ઓછું હોય છે. બગડેલી સ્ત્રીને પુરુષ ઝટકો દઈને મારી તો નાખી શકે પણ સુધારી ન શકે. સુધારવા માટે જે ધીરજ, સહનશક્તિ, પ્રેમ હોવાં જોઈએ તે પુરુષોમાં નથી હોતાં. તેથી આપણાં શાસ્ત્રોએ માતાનું સ્થાન સર્વોચ્ચ મૂક્યું છે.

અનસૂયા ઋષિપત્ની હતી અને ઋષિપત્ની થવા માટે ઘણી યોગ્યતા હોવી જરૂરી છે. ઋષિપત્ની કદી પણ ઋષિ પાસે બનારસી સાડી માગી ન શકે. તેમજ છપ્પન પકવાનની પણ અપેક્ષા રાખી ન શકે. વૈભવમરી હવેલીઓ કે મહેલો કે હવામાં ઊડતા રથોની અપેક્ષા કરી શકે નહીં. ઋષિપત્ની સ્વયંભૂ વલ્કલ પહેરે, કંદમૂળ અને વન્ય આહાર કરે, ગાયો રાખે, ગૌ-સેવા કરે, વિદ્યાર્થીઓ રાખે અને વિદ્યાર્થીઓને સંસ્કાર સાથે ભોજન જમાડે. ટૂંકમાં એટલું કહી શકાય કે જેને સાંસારિક વૈભવની જરાય અપેક્ષા ન હોય તે જ ઋષિપત્ની થઈ શકે. જેને સાંસારિક વૈભવની ઘણી ભૂખ હોય તે ન તો ઋષિપત્ની થઈ શકે, ન ઋષિજીવન જીવી શકે. આવું પુરુષોનું પણ કહી શકાય. આવાં નર-નારીની જોડીનું દાંપત્ય જ્યારે જામે ત્યારે તેને ઋષિજીવન કહેવાય. પછી તે વનમાં રહે કે નગરમાં રહે. રહેણી મુખ્ય વસ્તુ છે. સ્થાન મુખ્ય વસ્તુ નથી. દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સ્થાનનાં પરિવર્તનો થયા કરતાં હોય છે પણ રહેણીકરણની જ મહત્તા સનાતન રહેતી હોય છે.

યશની સુગંધ તમે ન ઇચ્છો તોપણ ફેલાતી હોય છે. પણ ધીરે-ધીરે ફેલાતી હોય છે. તેને સમય લાગતો હોય છે. કેટલીક વાર તો વ્યક્તિના મરી ગયા પછી તેમની સુગંધ બધે ફેલાતી હોય છે. જેમ કે જલારામ બાપા, સાંઈબાબા, રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને બીજા બધા સંતો, આ બધા જ્યારે જીવતા હતા ત્યારે તેમની સુગંધ ફેલાણી ન હતી, પણ તેમના મૃત્યુ પછી તેમની સુગંધ દશે દિશામાં ફેલાઈ ગઈ. જેમ સત્કર્મોની સુગંધ ફેલાતી હોય છે તેમ કુકર્મોની દુર્ગંધ પણ ફેલાતી હોય છે. પણ ફક્ત એટલો છે કે કુકર્મોની દુર્ગંધ એટલી તીવ્ર હોય છે કે જોતજોતામાં તે અતિ દૂર સુધી ફેલાઈ જતી હોય છે. અને લોકોને નાક આડે રૂમાલ કરતાં કરી મૂકતી હોય છે. પણ આપણે કોઈની દુર્ગંધની વાત કરવી નથી. સુગંધની જ વાત કરવી છે. મહાસતી અનસૂયાની સુગંધ દૂર-દૂર સુધી ફેલાવા લાગી. કારણ કે સુગંધનાં ત્રણેય તત્ત્વો તેમનામાં હતાં. તે મહાપતિવ્રતા હતી, તેનું રસોડું ઉદાર હતું અને તે સંસ્કારી પણ હતી. પણ એક મુદ્દો હંમેશાં યાદ રાખવો જોઈએ કે કોઈની સુગંધ કદી પણ દુશ્મન વિનાની હોતી નથી. ચડતી દશા અને સુગંધ દુશ્મનો પેદા કરતી હોય છે. એટલે કેટલાક સંન્યાસીઓ વિરક્તભાવથી ન સુગંધ, ન દુર્ગંધ, નિષ્ક્રિય જીવન જીવતા હોય છે. તેને તે ત્યાગીજીવન માને છે. પણ ત્યાગીઓને પણ પૂજાવાની તો અપેક્ષાઓ હોય જ છે. પરસ્પરમાં ઓછી કે વધુ પૂજા થતી હોય તો તેમનામાં પણ વિખવાદ થઈ જતો હોય છે.

અનસૂયાનો યશ ફરતો-ફરતો છેક બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ સુધી પહોંચી ગયો. આ ત્રણે મહાન દેવો છે. અને ત્રણે એક જ ચાલીમાં જોડે-જોડે રહે છે. જોડે-જોડે રહેનારામાં કાં તો આત્મીયતા વધી જાય કાં તો શત્રુતા વધી જાય. જો સજ્જન હોય તો આત્મીયતા વધે અને જો દુર્જન હોય તો દુષ્ટતા વધે. જીવનમાં સુખી-દુઃખી થવામાં પાડોશીઓ પણ બહુ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતા હોય છે. ત્રણે દેવો મહાન હતા અને સજ્જન પણ હતા, પણ ત્રણે દેવોની પત્નીઓ સ્ત્રી-સ્વભાવની હતી. સ્ત્રીઓને ગમે કે ન ગમે પણ પરમેશ્વરે સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં કેટલીક વિશિષ્ટતા રાખી છે. તેમના એક છેડે તે ઘણી મહાન હોય છે, તો બીજા છેડે કેટલીક વાર તે થોડી નીચે પણ ઊતરી જતી હોય છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ, બીજી સ્ત્રીઓનાં વખાણ સાંભળી શકતી નથી, એટલે ડાહ્યા પતિઓ કદી પણ પોતાની પત્ની આગળ બીજી સ્ત્રીનાં વખાણ કરતા નથી. જો ભૂલેચુકે પતિએ કહ્યું કે ફલાણી બહેનની રસોઈ તો બહુ સ્વાદિષ્ટ હોય છે. તો આવી બન્યું સમજા. એટલે ડાહ્યા પુરુષો પત્નીનાં વખાણ તો કરે પણ બીજી સ્ત્રીઓનાં તેના સાંભળતાં

વખાણ ન કરે.

સ્ત્રીની બીજી કમજોરી તે પોતાનાં વખાણને પચાવી શકતી નથી. પોતાનાં વખાણ સાંભળીને પણ જે ફુલાય નહીં તે સંત કહેવાય. આવી સંતપ્રકૃતિની પણ કેટલીક દુર્લભ સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ તેનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે. બાકી સામાન્ય પ્રકારની સ્ત્રી વખાણ સાંભળતાં જ ફુલાઈ જાય. સ્ત્રીની આ દુર્બળતાનો ગેરલાભ લંપટ પુરુષો ખૂબ ઉઠાવતા હોય છે. લંપટો જ્યારે કોઈ સ્ત્રીને ફસાવવા માગતા હોય છે, ત્યારે શરૂઆત તેના વખાણથી કરતા હોય છે. જેમ-જેમ વખાણ સાંભળતી જાય તેમ-તેમ સ્ત્રી તરબોળ થતી જાય એટલે પેલો સમજી જાય કે માછલી કાંટામાં આવી ગઈ છે. પછી ધીરે-ધીરે આગળ વધે અને પૂરેપૂરી જાળ બિછાવી દે. આ રીતે વખાણ દ્વારા સ્ત્રીઓ લંપટોની જાળમાં ફસાઈ જતી હોય છે. આ નિયમ પુરુષોમાં પણ એટલો જ કહી શકાય. જે વખાણથી દૂર ભાગે એ જ સંતપણાને સુરક્ષિત રાખી શકે. કેટલાક જે વખાણરાગી હોય તે પોતાના ખર્ચે વખાણ કરનારને રાખતા હોય છે. તે પોતાની હાજરીમાં તો પોતાનો જયજયકાર કરાવી શકતા હોય છે, પણ તેમનો જયજયકાર અલ્પજીવી નીવડતો હોય છે. જ્યારે તેમની હાજરી નથી હોતી ત્યારે તેમનો જયજયકાર કોઈ કરતું નથી. ખરો જયજયકાર તો વ્યક્તિની ગેરહાજરીમાં થાય એ જ સાચો કહેવાય. એટલે આપણે ત્યાં અવતારોની જયંતી ઊજવાય છે. સાધુ-સંતોની જયંતી ન હોય, પણ નિર્વાણતિથિ હોય, કારણ કે મૃત્યુ પછી જ તેમનો જયજયકાર થઈ શકે.

અનસૂયાનો યશ સાંભળીને ત્રણે દેવોની પત્નીઓને ભારે ઈર્ષા થઈ. શું જગતમાં એકલી અનસૂયા જ મહાસતી છે? શું અમે મહાસતીઓ નથી? તો અમારો જયજયકાર કેમ થતો નથી? પૂર્વે કહ્યું તેમ સામાન્ય સ્ત્રી પોતાનાં વખાણ પચાવી શકતી નથી તેમ બીજાનાં વખાણને પણ સાંભળી શકતી નથી. આ તેની પ્રાકૃતિક દુર્બળતા છે. ત્રણે દેવીઓએ હવે નવરી પડે ત્યારે અનસૂયાની જ ચર્યા કરવા માંડી.

મોટા ભાગે નવરા માણસોનો ચર્યાનો વિષય ઈર્ષા, દ્વેષ અને રાગનો હોય છે. તેમાં પણ રાગ કરતાં દ્વેષની ચર્યા વધારે થતી હોય છે. ઈર્ષામાંથી દ્વેષ જાગે અને દ્વેષમાંથી શત્રુતા પેદા થાય. એમ ત્રણે દેવીઓની અનસૂયા સાથે શત્રુતા પેદા થઈ. શત્રુતા નિષ્ક્રિય નથી હોતી. નમાલા લોકોની શત્રુતા નિષ્ક્રિય હોય છે, કારણ કે સામર્થ્ય હોતું નથી પણ સમર્થ લોકોની શત્રુતા નિષ્ક્રિય નથી હોતી. સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ જો શત્રુતા નિષ્ક્રિય હોય તો તે જરૂર સંત કહેવાય. પણ બધા તો સંત હોતા નથી. તેથી મોટા ભાગની શત્રુતા પરિણામ લાવતી હોય છે.

સ્ત્રીનું સામર્થ્ય તેનો પતિ અથવા પરિવાર હોય છે. સ્ત્રી જ્યારે અપમાનિત થાય ત્યારે જો પોતે જાતે બદલો ન લઈ શકે તો પતિ, પરિવાર કે સમાજ તેની ઉશ્કેરણીમાં આવીને નાના-મોટા ઝઘડા કરી બેસતા હોય છે, એટલે જે હાથ પુરુષો કદી પણ સ્ત્રીની ઉશ્કેરણીથી ઉશ્કેરાતા નથી તે ઠંડા મગજથી વિચાર કરે છે. વસ્તુસ્થિતિ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે અને પછી હાપણભર્યું પગલું ભરે છે. આવા હાથ પુરુષો જીવનમાં સફળ થતા હોય છે.

ત્રણે દેવીઓએ પોતપોતાના પતિઓને અનસૂયાના વિરોધમાં ઉશ્કેરવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ ત્રણે દેવો ઉશ્કેરાયા નહીં તેથી સ્ત્રીઓનું છેલ્લું બ્રહ્માસ્ત્ર રિસાઈ જવાનું કર્યું. માથે ચઢાવેલ સ્ત્રીઓ પતિ પાસે જ્યારે પોતાનું ધાર્યું ન કરાવી શકે ત્યારે છેવટે તે રિસાઈને ઊંધી ફરીને અબોલા લઈને બેસી જાય. પછી તો પતિદેવને વાણિયામૂછ નીચી કરવી પડે. જેમ સીતાજીની હઠ આગળ રામજીને મૃગની પાછળ દોડવું પડ્યું અને પરિણામ ભોગવવું પડ્યું. આવું ત્રણે દેવોનું થયું. ત્રણે દેવો પછી પત્નીની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા, અનસૂયાને હલકી પાડવા માટે સંન્યાસીઓનું રૂપ ધારણ કરીને પાર્ણકુટિ પહોંચી ગયા. જે ઢોંગી સંન્યાસી હોય છે તે હંમેશાં પુરુષની ગેરહાજરીમાં જ તેમની પત્ની પાસે જતા હોય છે. ખરેખર તો સાધુ-

સંન્યાસીઓએ પુરુષની ગેરહાજરીમાં જ્યારે એકલી સ્ત્રી હોય ત્યારે તેવા ઘરમાં જવું જોઈએ નહીં અને કદાચ બહુ જરૂરી કામ હોય અને જવું પડે તો આંગણમાં ઊભા રહીને જ વાત કરવી જોઈએ. એટલે સાચા સાધુ-સંન્યાસીઓ બહાર આંગણે ઊભા રહીને જ ભિક્ષા માંગતા હોય છે. જે લોકો ઘરના ઊંડાણ સુધી પહોંચી જતા હોય તે લોકો કોઈ ને કોઈ દિવસે કલંકિત થતા હોય છે.

સંસારમાં હંમેશાં બે ધારાઓ વહેતી રહે છે. અસલી અને નકલી. જ્યાં અસલી હોય ત્યાં નકલી પણ હોય. નકલીનું પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી હોતું. અસલી કરન્સી હોય તો તેની નકલી નોટો પ્રચલિત થાય. આ સ્થિતિ માત્ર કરન્સી સુધી જ નથી પણ જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં અસલી-નકલીની બે ધારાઓ ચાલતી હોય છે. જેમ કે અસલી પોલીસ અને નકલી પોલીસ, અસલી ડૉક્ટર અને નકલી ડૉક્ટર, અસલી દવા અને નકલી દવા, અસલી ઘી અને નકલી ઘી. આમ જીવનનું કોઈ પણ ક્ષેત્ર લઈ લો બધે જ અસલી-નકલીની બે ધારાઓ ચાલતી દેખાશે. તેમાં સાધુ-સંતો પણ આવી ગયા. સાધુ-સંતોમાં પણ અસલી અને નકલી બંને પ્રકારનાં તત્ત્વો હોય છે. એક મુદ્દો યાદ રાખવો જોઈએ કે અસલી કરતાં નકલીની ચમક-દમક વધારે હોય છે. અસલી ગુલાબ કરતાં કાગળનાં ગુલાબ વધારે ચમકતાં હોય છે. ફરક એટલો કે તેમાં સુગંધ નથી હોતી. સુગંધનો અનુભવ સમય જતાં થતો હોય છે. તેમ અસલી-નકલીનો ભેદ સમય જતાં અનુભવાતો હોય છે. સામાન્ય માણસો તો ચમક-દમકમાં જ મોહી પડતા હોય છે. એટલે મોટું ટોળું ચમક-દમકવાળાં નકલી તત્ત્વો તરફ જોવા મળશે. સત્યના શોધકે કદી પણ ટોળાથી પ્રભાવિત થવું નહીં, પણ સત્યને બહાર શોધનાર તો આંગળીને વેઢે ગણાય તેટલા હોય છે. જ્યારે આખી દુનિયા તો સગવડને શોધનારી બની જતી હોય છે. સત્ય અને સગવડનો મેળ બહુ ઓછો થતો હોય છે એટલે સત્યનો માર્ગ તપસ્યાનો માર્ગ છે. જ્યારે સગવડનો માર્ગ ચાલુ માર્ગ કહેવાય.

ત્રણે દેવો સરસ મજાનું સાધુનું રૂપ ધારણ કરી અને અત્રિઋષિની ગેરહાજરીમાં અનસૂયાના આશ્રમે પહોંચ્યા. એટલું જ નહીં પણ આસન જમાવીને બેસી ગયા. સભ્યતા એ છે કે કોઈના ત્યાં આસન જમાવવા માટે રજા લઈ એ જ્યાં કહે ત્યાં આસન જમાવાય. પણ સામાન્ય માણસો સભ્યતાથી પરનું જીવન જીવતા હોય છે. તે વગર પૂછ્યે આવી જાય અને મનફાવે ત્યાં બેસી જાય. ત્રણે દેવોએ કહ્યું કે, હે! દેવી! અમારે ભોજન કરવું છે એટલે અમને ભિક્ષા આપો, સામાન્ય રીતે સાધુ-સંતો નાની-મોટી બધી સ્ત્રીઓને માતાજી અથવા બહેનજી કહીને બોલાવતા હોય છે, પણ કેટલાક લોકો માતા-બહેન કરતાં દેવી કહેવાનું પસંદ કરતા હોય છે. આવા લોકોની દાનત યોખ્ખી હોતી નથી. સંબોધન દ્વારા આંતરિક કક્ષા પ્રગટ થતી હોય છે.

પોતાને આંગણે એકસાથે ત્રણ-ત્રણ સાધુઓ આવ્યા છે તે જોઈ અનસૂયા તો ઘેલી-ઘેલી થઈ ગઈ. શ્રદ્ધા અને સંસ્કાર ઘણી વાર હરખઘેલી દશાએ પહોંચી જતાં હોય છે. જે લોકોમાં શ્રદ્ધા નથી હોતી અથવા ઉચ્ચ સંસ્કાર નથી હોતા તેવા લોકોનું મોઢું ઊતરી જતું હોય છે. એવા લોકોને અતિથિ કોઈ લપ આવી ગઈ હોય તેમ લાગે છે. તેમનો વ્યવહાર લૂખો, શુષ્ક અને ઉપેક્ષાભર્યો થતો હોય છે. આવો વ્યવહાર જોઈને પણ જે લોકો તેવા ઘરમાં બેસી જતા હોય તેમને ચાણક્ય શિંગડાં-પૂછડાં વિનાના બળદ કહે છે. આતિથ્ય અને સ્વમાન સાથે હોવું જોઈએ, સ્વમાન વિનાનું આતિથ્ય એ મરાણ બરાબર કહેવાય.

હરખમાં અને હરખમાં અનસૂયાએ જલદી-જલદી સારી રસોઈ બનાવી અને ત્રણે દેવોને પંક્તિબદ્ધ બેસાડીને થાળી મૂકી દીધી. જેને આવનાર અતિથિ અથવા મહેમાન પર હરખનો ઉમળકો હોય તેની શક્તિ ન હોય અને ઘરમાં વ્યવસ્થા ન હોય તોપણ તે સારામાં સારી રસોઈ

બનાવે. પણ આ શું? ત્રણે દેવ ઊંઘા ફરી ગયા અને કહ્યું કે, 'હે દેવી! અમારો એવો નિયમ છે, કે જે ગૃહિણી નગ્ન થઈ અમને જમાડે તેની રસોઈ જ અમે જમીએ છીએ.' યાદ રહે આવી જ શરત સીતાજીની પાર્ણકૃટિમાં રાવાણે કરી હતી. સંન્યાસીરૂપ ધરી રાવાણ પણ લક્ષ્મણરેખાની પેલી તરફ જવાની હિંમત કરી શકતો ન હતો. તેથી સીતાજીને લક્ષ્મણરેખા ઓળંગીને આ તરફ આવવાની શરત મૂકી હતી. ભોળાં સીતાજી લક્ષ્મણરેખાનું મહત્ત્વ ન સમજી શક્યાં અને જેવો પેલી તરફ પગ મૂક્યો કે તરત જ તેમનું હરણ થઈ ગયું. સ્ત્રીઓ ભાવુક હોય છે અને ભાવનાના અતિરેકમાં કેટલીક વાર પતિ અને પરિવારથી છાનામાના લક્ષ્મણરેખાઓ ઓળંગી જતી હોય છે. અને જ્યારે તેનાં ભયંકર પરિણામ આવતાં હોય ત્યારે પોકે-પોકે રોતી હોય છે. જે યુસ્ત આજ્ઞાંકિત સ્ત્રીઓ હોય છે, તે કદી પણ અતિભાવુક થઈ લક્ષ્મણરેખાનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. આવી સ્ત્રીઓ હંમેશાં સુરક્ષિત જીવન જીવતી હોય છે.

ત્રણેય દેવોના નિયમને જાણીને અનસૂયાજી વિમાસણમાં મુકાઈ ગયાં : હવે શું કરવું? પતિવ્રતા સ્ત્રી માત્ર અને માત્ર પોતાના પતિ આગળ નિર્વસ્ત્ર થતી હોય છે. એ સિવાય કોઈને મોઢું તો શું. પગની પાની પણ બતાવતી નથી હોતી. આ તેની તથા કુલીનતાની લક્ષ્મણરેખા કહેવાય. એટલે કુલીન સ્ત્રીઓ તેનું બરાબર પાલન કરતી હોય છે. થોડી વાર વિમાસણમાં રહ્યા પછી અનસૂયાને તરત જ એક યુક્તિ સૂઝી. ગીતાજીમાં ભગવાને કહ્યું છે કે મારો ભક્ત જ્યારે મુશ્કેલીમાં હોય ત્યારે તેને હું બુદ્ધિયોગ એટલે તત્કાલીન પ્રત્યુત્પન્નિમિતિ. (દ્વામી બુદ્ધિયોગનું નમ્. :).

અનસૂયાજી મહાસતી છે અને જે સાચાં સંત અથવા સાચાં મહાસતી હોય તેમાં જાણતાં-અજાણતાં સિદ્ધિઓ આવી જતી હોય છે. અનસૂયાજીએ ત્રણેય દેવો તરફ આંખ કરી ઇષ્ટદેવને સ્મરીને કહ્યું કે, 'જો હું સાચી પતિવ્રતા હોઉં તો આ ત્રણેય દેવો નાનાં ધાવાણાં બાળકો બની જાય.' અને તેના તપના પ્રભાવથી ત્રણેય દેવો નાનાં બાળકો બની ગયાં. તેમને જમાડી ઘોડિયામાં નાંખી હાલા ગાવા લાગ્યાં. હવે બીજી તરફ ત્રણેય દેવોની પત્નીઓ પોતાના પતિદેવો અનસૂયાને કલંકિત કરી ક્યારે પાછા આવે તેની રાહ જોઈ બેઠી હતી. પણ એક પછી એક દિવસો વીતતા ગયા પણ કોઈ આવ્યું નહીં. તેથી ચિંતા થઈ અને તેઓ પોતે તપાસ કરતી-કરતી અનસૂયાજીના આશ્રમે પહોંચી ગઈ અને પૂછ્યું કે અહીં અમારા પતિઓ આવ્યા હતા? ત્યારે અનસૂયાજીએ હસતાં-હસતાં કહ્યું કે, આવ્યા હતા અને અત્યારે પણ અહીં જ છે. જુઓ પેલા ઘોડિયામાં તમારા ત્રણેય પતિઓ ધાવાણાં બાળકો થઈ ઝૂલી રહ્યા છે. ત્રણેય દેવીઓએ પોતાના પતિદેવોની આ દશા જોઈ ઘણો આઘાત અનુભવ્યો. અનસૂયાજીએ કહ્યું કે, 'તમે હવે તમારા પતિદેવોને લઈ જઈ શકો છો. મારા પતિના આવવાનો સમય થયો છે, તે પહેલાં લઈ જાવ તો સારું. પણ આવાં બાળકોને લઈ જઈ શું કરવું?' ત્રણેય દેવીઓ ખૂબ રડી, ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કરી અનસૂયાજીના પગમાં પડી ક્ષમા માગી અને કહ્યું કે તમારા ઉચ્ચ જીવનની અમને ઈર્ષા થઈ, તેમાંથી દ્વેષ થયો અને તેમાંથી આવી હલકી કક્ષાની પ્રવૃત્તિ કરી બેઠાં. અમને માફ કરો અને જેવા હતા તેવા અમારા પતિદેવો પાછા આપો. અનસૂયાજી મહાદયાળુ દેવી છે. તેમણે તરત જ ત્રણેય બાળકોને હતા તેવા બનાવી દીધા અને ત્રણેય દેવીઓને સોંપી દીધા. બધાં નીચું મોઢું કરી લજ્જિત થતા પોતાનાં નિવાસસ્થાને પહોંચી ગયાં અને હવે પછી કોઈ સતીની ઈર્ષા કરવાની ખો ભૂલી ગયાં. આ દેવોદ્વારા મહાસતી અનસૂયાજીની છેડતી કરવાની કથા હતી.

ઉપરની કથા વાંચ્યા પછી ઘણા લોકોને એવો પ્રશ્ન થાય કે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ જેવા મોટા દેવો અને તેમની પત્નીઓ પણ આવી હરકતો કરે ખરાં? ખરેખર તો આ પૌરાણિક કથા છે અને પૌરાણિક કથામાં બધું સોએ સો ટકા સત્ય નથી હોતું. તેમાં કેટલુંક કાલ્પનિક

હોય છે. સત્ય અને કલ્પના બંને મળીને કાવ્ય બને છે. તેવી રીતે કથાને રોચક બનાવવા માટે સત્ય અને કલ્પનાનો ઉમેરો જરૂરી બની જતો હોય છે. તેથી આ કથામાં પણ કેટલુંક કલ્પનાતત્ત્વ છે. પણ ખરો મુદ્દો અને બોધપાઠ એટલો લેવાનો કે દેવ જેવા ઊંચા સ્થાને બિરાજેલા માણસો ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ ઈર્ષા અને દ્વેષથી મુક્ત નથી હોતા, તેમનામાં પણ થોડાઘણા અંશે રાગ, દ્વેષ વગેરે રહે છે. તેથી તે બધા દ્વારા કેટલીક વાર પોતાની ઉચ્ચ ભૂમિકાથી નીચી કક્ષાએ ઊતરી જતાં હોય છે. ખાસ કરીને આ કથામાંથી એટલો બોધપાઠ લેવો કે ડાહ્યા પુરુષોએ ઈર્ષા-દ્વેષમાં સળગતી પોતાની પત્નીના દબાણમાં આવી ન કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. આવા પ્રસંગે પોતે મક્કમ રહેવું અને પત્નીઓને પણ ધર્મમાર્ગે મક્કમ બનાવવી, તો આવી દુર્ઘટનાઓથી બચી જવાય.

તા. 25/01/2021

જશમા ઓડણ

રાજકીય ઇતિહાસમાં જે સત્તાધારીઓ રહ્યા જેવા કે રાજા, મહારાજા, બાદશાહ, નવાબ વગેરે વગેરે. આ બધા લોકોની રાજકીય પ્રવૃત્તિ સાથે થોડાઘણા અંશે બાંધકામની પ્રવૃત્તિ પણ ચાલતી હોય છે. લગભગ બધા સત્તાધીશોએ પોતાના શાસનકાળમાં કંઈ ને કંઈ નાનું-મોટું બાંધકામ કર્યું હોય છે. આ બાંધકામને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય : (1) પોતાના સુખસગવડ માટે ભવ્ય આલીશાન મહેલો બનાવવા, (2) પોતાની કીર્તિ માટે ભવ્ય સ્મારકો બનાવવા જેવાં કે તાજમહેલ અને (3) લોકોના ઉપયોગ માટે કામમાં આવે તેવાં નિર્માણો કરવાં.

જે લોકોએ મહેલો બનાવ્યા તેમાં તે પરિવાર સાથે ખૂબ અમનચમન કર્યું. કેટલીક વાર આવા ભવ્ય મહેલો દુશ્મનોના હાથમાં પડી જતા હોય છે અને દુશ્મનો તેવા મહેલો ભોગવતા હોય છે.

જે કીર્તિ માટે સ્મારકો બનાવ્યાં જેવાં કે તાજમહેલ, કુતુબમિનાર, કીર્તિસ્થંભ વગેરે વગેરે, નથી તો પોતાના કામમાં આવતાં કે નથી લોકોના કામમાં આવતાં. આવાં સ્મારકો વર્ષો સુધી લોકોને જોવાના કામમાં આવે છે. લોકોનાં ટોળેટોળાં આવાં સ્મારકો જોવા ઊભરાતાં હોય છે અને નિર્માતાનો જયજયકાર કરતાં હોય છે, પણ આપણે એક એવા નિર્માણની વાત કરવી છે, જે લોકોપયોગી નિર્માણ થયું હતું.

આ વાત છે પાટણની મહારાણી મીનળદેવીની. ઘણાંને કદાચ ખબર નહીં હોય પણ મીનળદેવી ગુજરાતણ ન હતાં પણ તે ગોવામાં રાજ્ય કરતા ચાલુક્યવંશની મહારાષ્ટ્રીયન રાજકન્યા હતાં અને પરણીને પાટણ આવેલાં. તેમના દ્વારા બે નિર્માણ અદ્ભુત થયાં. એક તો પાટણની ભાગોળે સહસ્રલિંગ તળાવ અને રાણકીવાવ. આ બંને નિર્માણ લોકહિતનાં હતાં. સરસ્વતી નદીનું પાણી રણમાં વહી જતું રોકીને મીનળદેવીએ એક વિશાળ અને ભવ્ય સહસ્રલિંગ તળાવ બંધાવ્યું અને તેના પાકા ઘાટો પર મહાદેવનાં એક હજાર શિવલિંગ સ્થાપિત કર્યાં. મહારાણી શૈવધર્મી હતાં તેથી તેમણે તળાવનું નામ સહસ્રલિંગ આપ્યું. તેમણે ધાર્યું હોત તો પોતાનું નામ આપી શક્યાં હોત, પણ ભક્ત હંમેશાં ભગવાનને મહત્વ આપતો હોય છે. જે ભગવાનની જગાએ પોતાને સર્વોચ્ચ મહત્વ આપે તે દાતા હોય પણ ભક્ત ન હોઈ શકે. ખરેખર તો જે પોતાને ભૂંસીને ભગવાનને ઊજળા કરે તે જ સાચો ભક્ત કહેવાય. આવા ભક્તને ભગવાન પોતાના હાથે ઊજળાં કરતાં હોય છે. આવી જ રીતે વિશ્વનું અદ્ભુત ઘરેણું એવું રાણકીવાવનું નિર્માણ પણ તેમણે કર્યું. જેથી આવતાં-જતાં વણજારાની પોઠો પોતાના પોઠિયાને પાણી પિવડાવે અને વટેમાર્ગીઓ પણ પાણી પીવે. આવું કામ શ્રમણધર્મીઓ ભાગ્યે જ કરે, કારણ કે તેમને જળમાં અસંખ્ય જીવો દેખાય એટલે મહાપાપ લાગે. જેમણે પાણીમાં જ પાપ માન્યું હોય તેનો કદાચ પરલોક સુધરતો હોય તો સુધરે, પણ આ લોક તો ન જ સુધરે. આ લોકનો મૂળાધાર અન્ન અને જલ છે. અને જો અન્નજળની ઉત્પત્તિમાં જ મહાપાપ માનવામાં આવે તો રાષ્ટ્ર ભૂખ્યું-તરસ્યું મરી જાય માટે આવી અન્નજળ વિરોધી ધારણાઓ અનુયાયીઓને સાચા રાષ્ટ્રવાદી થવાની પ્રેરણા ન આપે. આજ સુધી કોઈ શ્રમણે વાવ, તળાવ બંધાવ્યાં હોય તેવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી. હા, તેનો ભરપૂર ઉપયોગ કરતાં જોઈ શકાય છે.

મહારાણી મીનળદેવીએ સહસ્રલિંગ તળાવ બાંધવા માટે પોતાના પુત્ર સિદ્ધરાજને પ્રેરણા કરી અને મહારાણી દ્વારા શરૂ કરેલા કાર્યને સિદ્ધરાજે આગળ વધાર્યું. પણ તે સમયમાં પૂરેપૂરો ગાંધીયુગ હતો અર્થાત્ તે સમયે બધી પ્રવૃત્તિ હાથ દ્વારા થતી. ચંત્રયુગની શરૂઆત થઈ

ન હતી એટલે યંત્રો આવ્યાં ન હતાં. કપડાંથી માંડીને યુદ્ધ કરવા સુધીની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ હાથ દ્વારા કરવામાં આવતી. જરા વિચાર કરો કે સરદાર સરોવર જેવો ડેમ જો હાથથી કરવાનો હોય તો કેટલાં વર્ષો લાગે! ખરેખર તો બની જ શકે કે કેમ? તે જ શંકા થાય. એટલે એ યુગમાં બધું કામ હાથથી થતું. તળાવ ખોદવાનું કામ પણ લોકો હાથથી કરતા. સેંકડો માણ અનાજ વગેરેની હેરફેર પણ વણજારાની પોઠો દ્વારા હાથેથી કરવામાં આવતી. એ સમયમાં પ્રત્યેક કાર્ય કરનારાની એક અલગ જ જ્ઞાતિ બની જતી. આવી જ્ઞાતિઓ વંશ-પરંપરામાં સદીઓ સુધી એનું એ જ કામ કરતી રહેતી. જેમ કે સુથારનો દીકરો સુથાર થાય. વાળંદનો દીકરો વાળંદ થાય એટલે કોઈ સ્કૂલની જરૂર ન પડતી. બચપણથી જ ઘરમાં બધું શીખવા મળી જતું. એટલે ગાંધીજી અને વાર્ણવ્યવસ્થાના યુસ્ત હિમાયતી એવા શ્રી પાંડુરંગ શાસ્ત્રી જેવા શાસ્ત્રીઓ પોતાના અર્થતંત્રના વિચારોમાં માને છે કે દરેક વ્યક્તિએ પોતાના બાપદાદાનો ધંધો જ આજીવિકા માટે કરવો જોઈએ. ડૉ. આંબેડકરને આ વિચારો ગમ્યા નહીં તેથી તેમણે ગાંધીજીને પૂછ્યું કે શું વેશ્યાની દીકરીએ કાયમ વેશ્યા જ થવું? અમારે ચમારોએ કાયમ ચમાર જ રહીને ચામડાં પકવવાં અને વાળંદના દીકરાએ કાયમ હજામત જ કરવી? એટલું જ નહીં પણ કસાઈના દીકરાએ કસાઈ થવું? આ પ્રશ્નોના ગાંધીજી પાસે કોઈ જવાબ ન હતા. જેણે આ બાબતની વધુ ઊંડાણથી વિચારણા કરવી હોય તેણે મારું ‘અધોગતિનું મૂળ વાર્ણવ્યવસ્થા’ પુસ્તક જરૂર વાંચવું. અત્યારે તેની ચર્ચા કરવી ઠીક નથી. પણ એટલું જ કહીએ કે ખેડૂતોએ બાપદાદાની ખેતી છોડીને વ્યાપારમાં ઝંપલાવ્યું છે. તે અને તેમના જેવા બીજા ઘણાબધાએ બાપદાદાનો ધંધો છોડીને શિક્ષકો, એન્જિનિયરો, સાહિત્યકારો, ડૉક્ટરો વગેરે થયા છે, તેમનું શું? શાસ્ત્રીજી આવા ધંધા બદલવાને ‘વૃત્તિસાંકર્ય’ કહે છે. અને વૃત્તિસાંકર્ય કરવાના નિમિત્તે શમ્બુકના વધને યોગ્ય માને છે. જેની સાથે સંમત થઈ શકાય નહીં.

મૂળ વાત પર આવીએ મહારાણી મીનળદેવીએ પાટણમાં જ્યારે સહસ્ત્રલિંગ તળાવ ખોદાવવાનું શરૂ કર્યું તો તે નિમિત્તે સેંકડો, હજારો ઓડોને માટી ખોદવા માટે બોલાવવામાં આવ્યા. માટી ખોદવાનું કામ વિશેષરૂપે ઓડ જાતિના લોકો કરતા હતા. ઘણાને ખબર નહીં હોય પણ આ ઓડ જાતિ વિદેશથી આવેલી છે, અને બહુ રૂપાળી છે. તેમની ભાષા, તેમનાં ગીતો, તેમની પ્રથાઓ ઘણી જુદી પડી જાય છે. આ ઓડો મોટા ભાગે પાણીની પખાલ લઈને ગામડામાં ફરતા હોય છે અને લોકોને માટીનાં ઘરો બનાવી આપતા હોય છે. ભેંસ ઉપર પખાલ નાખી તળાવમાંથી પાણી લાવવાનું અને વિશેષ પ્રકારની માટીનો ગારો બનાવીને તેના દ્વારા ઘરનાં ભીંતડાં બનાવવાનું કામ કરતા. આવાં માટીનાં બનાવેલાં ભીંતડાંવાળાં ઘર પહેલાં ગામમાં વધુ રહેતાં. ઈંટોનું ઘર તો કોઈ સુખી શ્રીમંતનું જ હોય. આ માટીનાં ભીંતડાંવાળાં ઘર જો સાચવીને રાખવામાં આવે તો સો-સો વર્ષ સુધી કંઈ વાંધો ન આવે. ઘરતીકંપમાં પણ તે અડીખમ ઊભાં રહે તેવાં મજબૂત બનાવવામાં આવતાં. અમારું જૂનું ઘર આવાં માટીનાં ભીંતડાંનું હતું તેની મને બરાબર ખબર છે.

જે સેંકડો હજારો ઓડો સપરિવાર આવેલા તેમણે ખોદકામ શરૂ કરી દીધું. પુરુષો માટી ખોદે અને સ્ત્રીઓ ટોપલામાં માટી ભર-ભરીને દૂરની પાળે નાખી આવે. આ રીતે સ્ત્રી-પુરુષ બંને કાળી મજૂરી કરે. આપણે ત્યાં ઊતરતી જ્ઞાતિની સ્ત્રીઓ પણ પુરુષો જેટલું જ કામ કરતી હોય છે. જેમ-જેમ જ્ઞાતિની કક્ષા ઊંચી જતી જાય તેમ-તેમ સ્ત્રીઓ કામથી દૂર હટતી જાય. ખેડૂતો સુધીની સ્ત્રીઓ પણ ખેડૂતોને સહયોગ કરે પણ પછી વાણિયા, બ્રાહ્મણ વગેરે છેક ઉપરની જ્ઞાતિની સ્ત્રીઓ મહેનત-મજૂરી ન કરે. માત્ર રસોઈ-પાણીની વ્યવસ્થા કરે, તો દરબાર કે રાજા-મહારાજાની સ્ત્રીઓ તો ઓઝલ પડદો પાડી ઘરમાં જ પુરાઈ રહે. ઓરડા બહાર પગ પણ ન મૂકે. કેટલીક જગાએ તો દરબારો પોતે ફૂલે પાણી ભરવા જાય, સ્ત્રીઓ ન જાય, કારણ કે

ઓઝલ પાળતી હોય છે. આ રીતે સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ગૌરવમય ગણાય. ઊંચી જ્ઞાતિમાં વિધવાવિવાહ પણ ન થાય. જીવનભર વૈધવ્ય પાળવું પડે. આ બધા કુરિવાજોનું પાછું ગૌરવ લેવાય. જ્યારે ઊતરતી જ્ઞાતિઓમાં આવા કુરિવાજો ઘણા ઓછા. તેમાં વિધવાવિવાહ થાય, નાતરું થાય અને બહુ સસ્તામાં લગ્નો થાય. ઊતરતી જ્ઞાતિમાં ત્યારે અને અત્યારે ભાગ્યે જ કોઈ કન્યા અથવા મુરતિયો કુંવારો રહે. જ્યારે ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં દહેજપ્રથા તથા કન્યાવિક્રયની કુપ્રથાને કારણે ઘણી કન્યાઓ અને ઘણા મુરતિયા કુંવારાં રહી જતાં. હવે પ્રશ્ન એ થાય કે આ બંને વિભાગમાં સુધરેલા કોને ગણવા?

જેટલું કામ ઓડ કરે તેટલું જ કામ ઓડણી કરે. બંને સાંજે ધૂળ-ધૂળ થઈ જાય. નાહવાનું તો હોય જ નહીં, કારણ કે પાણી જ ન હતું અને પ્રથા પણ ન હતી. લોકો એમ માનતા કે માત્ર બ્રાહ્મણને જ રોજ નાહવું પડે. બાકીના બધા તો પંદર-પંદર દિવસે નાહતા. જ્યાં ખોદકામ ચાલતું ત્યાં સિદ્ધરાજ પોતે ઘોડા પર બેસી નિરીક્ષણ કરવા આવતો. ખરેખર તો સૌથી ઉપરી માલિકે આવાં કામોનું નિરીક્ષણ નીચેના અધિકારીઓ દ્વારા કરાવવું જોઈએ. એક માન્યતા એવી છે કે માલિક અને નોકરો વચ્ચે સીધો સંબંધ ન હોવો જોઈએ. પણ વચ્ચેના અધિકારીઓ દ્વારા સંબંધ રાખવો જોઈએ જેથી માલિકનું પૂરેપૂરું ગૌરવ અને સન્માન સચવાય. રાજા-મહારાજા તો વર્ષમાં કદાચ એકાદ વાર પ્રજાને દર્શન આપે. જેનાં દર્શન દુર્લભ હોય તેનાં જ દર્શન માટે પડાપડી થતી હોય છે. જે જાહેર રસ્તા ઉપર ઊભા રહેતા હોય છે તે ગમે તેટલા મહાન હોય તોપણ લોકો તેનાં દર્શન માટે ઉત્સુકતા રાખતા નથી. કેટલાક મંડલેશ્વરો પણ જલદીથી કોઈને દર્શન આપતા નથી હોતાં. જેનું સુલભ દર્શન હોય કશો આડંબર ન હોય તેને સંત કહેવાય.

એક દિવસ સિદ્ધરાજ ઘોડા ઉપર મજૂરોનું નિરીક્ષણ કરતાં-કરતાં એક ઓડ પાસે આવીને ઊભા રહી ગયા. તેણે ધૂળથી ખરડાયેલી તેની પત્નીને જોઈ. ધૂળમાં પણ તેનું રૂપ ચમકી રહ્યું હતું. તે જોતો જ રહી ગયો. ખરેખર તો સાચા સૌંદર્યને શણગારની જરૂર જ નથી હોતી. તે જે પહેરે અને જે ધારણ કરે તે જ તેનો શણગાર થઈ જતો હોય છે. મહાકવિ કાલિદાસે લખ્યું જે કે, 'કિમ વલી મધૂરણામ્ મંડનમ્ ના કૃતિનામ્.' ઓડની પત્નીનું નામ જશમા હતું. ઓડોના નામ ઉપરથી પણ તેમની માતૃભૂમિ વિદેશમાં હશે તેવું અનુમાન થઈ શકે. સિદ્ધરાજ તો ધારી-ધારીને તાકી-તાકીને જશમાને જોતો રહ્યો. છેડતીની ચાર કક્ષાઓ છે. તેમાં પહેલી નેત્રછેડતી કહેવાય અર્થાત્ આંખ દ્વારા કોઈની છેડતી કરવામાં આવે, બીજી છેડતી જીભ દ્વારા છે અર્થાત્ વાણીના દ્વારા છેડતી કરવામાં આવે, ત્રીજી છેડતી અર્થાત્ સ્પર્શ કરીને કોઈની છેડતી કરવામાં આવે અને ચોથી છેડતી પરાકાષ્ઠા છે.

જે લંપટ પુરુષો હોય છે તે બાગ-બગીચા જેવાં જાહેર સ્થાનોમાં વગર કામે રખડ્યા કરતા હોય છે. હવે તો સ્કૂલો અને કૉલેજોના દરવાજે અથવા પ્રાંગણમાં પણ તેમના અડા જોવા મળે છે. આવા લોકો શિકારને ટાર્ગેટ કરીને આંખો દ્વારા જુદા-જુદા ઉલાળા કરી પોતાની લંપટતા પ્રદર્શિત કરતા રહે છે. એટલે જે કુલીન સ્ત્રીઓ હોય છે તે હંમેશાં નીચી આંખે ચાલતી હોય છે. તે કોઈની આંખ સાથે આંખ મેળવતી નથી. આંખ મેળવો અને આંખનાં બાણ વાગે પછી ઘાયલ થાવ તો પરિણામ ભૂંડું આવે. એટલે ડાહી કુલીન કન્યાઓ હંમેશાં નીચી નજરે ચાલવાનું પસંદ કરતી હોય છે. આવું સાધુ-સંન્યાસીઓ પણ નીચી નજરે ચાલવાનું પસંદ કરે છે. આને સંસ્કૃતમાં કુકટૌત્પાતી કહે છે, અર્થાત્ કૂકડો ઊડીને જેટલે દૂર પડે તેટલી જ દૂર નજર રખાય, તેથી વંધારે નહીં. જે લોકો આડુંઅવળું જોતાં-જોતાં વગર કામે ઊંચું-નીચું જોતાં-જોતાં ચાલતાં હોય છે, તે કોઈ વાર ઘાયલ થઈ જતા હોય છે. અથવા કોઈને ઘાયલ કરી દેતા હોય છે. પછી મનોરોગી જીવન જીવતાં થઈ જતાં હોય છે. એટલે તો શ્રીલંકાના બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ

હંમેશાં હાથમાં છત્રી અથવા પંખો રાખતા હોય છે. જ્યારે પણ કોઈ સ્ત્રી સાથે વાત કરવાની થાય ત્યારે પંખો આડો રાખતા હોય છે. આ રીતે તેઓ કોઈ સ્ત્રી સાથે દૃષ્ટિ મેળવતાં બચી જતા હોય છે. જ્યારે કામી લંપટ પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓ એકબીજાને તાકી-તાકીને જોયા કરતાં હોય છે. આવું તાકવું એ પશ્ચિમમાં અસભ્યતા ગણાય છે, પણ આપણે ત્યાં અત્યારે આ રોગ વધી રહ્યો છે. સિદ્ધરાજ પણ જશમાને તાકી-તાકીને જોતો રહ્યો. સ્ત્રી ભણેલી હોય કે અભણ હોય તેનામાં બીજા કોઈ ગુણ કે વિદ્યા હોય કે ન હોય પણ તે પુરુષની મેલી નજરને ઓળખી જવામાં બહુ હોશિયાર હોય છે. જશમાને પણ સમજણ પડી ગઈ કે રાજા મને મેલીનજરે જુએ છે. હલકી સ્ત્રીઓ કોઈ મોટા પુરુષની નજરને પણ પોતાનું અહોભાગ્ય માનીને તેને સારો પ્રતિસાદ આપે છે, પણ જે સ્ત્રી હલકી નથી હોતી અને ચારિયની દૃષ્ટિએ ઘણી ઊંચી હોય છે, તે કોઈ મેલા પુરુષની મેલીનજરને જરાય સહન કરતી નથી અને તેનો પ્રતિસાદ પણ આપતી નથી. જશમાએ રાજા સામેથી મોં ફેરવી લીધું એટલે રાજા ફરીને તે દિશામાં ઘોડો ઊભો રાખીને ઊભો રહ્યો.

કેટલીક વાર સ્ત્રીનો અસ્વીકાર અથવા તિરસ્કાર પણ આકર્ષણનું કારણ બની જતો હોય છે. ખાસ કરીને જ્યારે કોઈ પુરુષ અથવા સ્ત્રીનું અભિમાન ખંડિત થતું હોય ત્યારે તેને એમ લાગે કે મારું મન ન રાખનાર કોણ છે? ખાસ કરીને રાજા-મહારાજાઓ અને સત્તાધીશો એવું માની બેઠા હોય છે કે દુનિયાની બધી સ્ત્રીઓ આપણી જ છે. આપણે જે ધારીએ તે કરી શકીએ છીએ. આવા અભિમાનીના અભિમાનને જ્યારે એક સામાન્ય મજૂરણ લાત મારે ત્યારે તે અસહ્ય થઈ જાય. સિદ્ધરાજને પણ આવો અનુભવ થયો અને તે વધુ ને વધુ આકર્ષિત થતો ગયો. પછી તો આ તેની રોજની દિનચર્યા બની ગઈ. સવાર પડે અને જશમા પાસે આવી જાય. ઘોડા પર બેઠો-બેઠો જશમાને તાકી-તાકીને જોયા કરે. જશમાને આ જરાય ન ગમે. તેણે પોતાના ઓડને કહ્યું કે ચાલો આપણે અહીંથી જતાં રહીએ, બીજે ગમે ત્યાં મજૂરી કરીને પેટ ભરી લઈશું પણ અહીં રહેવું નથી. પણ ઓડ જશમાનું દર્દ સમજી શક્યો નહીં. તેને પરિવારના સહવાસને છોડીને જવાનું પસંદ ન હોવાથી ચાલુ કામે રહી ગયો.

એક દિવસ સિદ્ધરાજે જશમા આગળ પ્રસ્તાવ મૂકી દીધો કે જો તું મારી સાથે સંબંધ રાખે તો હું તને પાટણ રાજ્યની રાણી બનાવું. હું પાટણ રાજ્યનો ચક્રવર્તી રાજા છું. તને મહારાણીના સિંહાસન પર બેસાડીશ. જ્યારે જશમાએ બહુ શાંતિથી જવાબ આપ્યો કે મારો ઓડ પણ રાજા જેવો જ છે. તેનો સહવાસ તમારા સોનાના સિંહાસન કરતાં પણ મને વધુ સારો લાગે છે. રાજાએ તેને પોતાના મહેલના સોનાના છત્રીપલંગની, હિંડોળાખાટની, બત્રીસ ભોજનની અને દરદાગીનાની ઘણી લાલચો આપી. પણ જશમા એકની-બે ન થઈ. તે વારંવાર એક જ વાત કરતી રહી. તમે ભલે મહેલમાં મ્હાલો પણ અમારે ઓડાને ભલી ઝૂંપડી. તમે છત્રીપલંગ પર પોઢો પણ અમો ઓડાને તો ભલી ખાટલી. કોઈ કવિએ આ પ્રસંગ પર એટલું સરસ ગીત બનાવ્યું છે કે, સાંભળતાં-સાંભળતાં જ જશમાની મક્કમતા પર આફરીન થઈ જવાય. જશમાની આવી મક્કમતા જોઈ રાજા નિરાશ થઈ ગયો. એણે વિચાર્યું કે જશમાનો જીવ તેના પતિ ઓડ સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગયેલ છે. એટલે જો ઓડનો કાંટો કાઢી નાખવામાં આવે તો પછી જશમાનું મન મારી તરફ વળે. મોહાંધ પ્રેમીઓ નિરાશામાં કે હતાશામાં કોઈ વાર ભયંકરમાં ભયંકર પગલું ભરી બેસતાં હોય છે. તેમને એક જ મહેચ્છા હોય છે કે સામેના પાત્રને ગમે તે ભોગે પામવું. આ પામવામાં જે કોઈ અડચણરૂપ થતું હોય તેની હત્યા કરતાં પણ વાર ન કરે. રાજાએ પેલા ઓડની હત્યા કરાવી નાખી. પોતાના પતિની હત્યા થઈ ગયેલી જોઈને જશમા વીફરી. તેને સત્ ચઢ્યું. આખું શરીર ધ્રૂજવા લાગ્યું. તેના વાળ આપોઆપ છૂટા થઈ ગયા અને જમીન પર હાથ પછાડતાં-પછાડતાં રાજાને શ્રાપ આપ્યો કે, તારું નખ્ખોદ જશે અને

તને કોઢ નીકળશે. એટલું યાદ રહે કે સતીને જ સત્ ચઢતું હોય છે અને જ્યારે આવું સત્ ચઢે ત્યારે તેને જોવા માટે સૂર્ય પણ આકાશમાં થંભી જતો હોય છે. ભલભલાનાં હાંજાં ગગડી જતાં હોય છે. જશમા હવે અબળા મટીને પ્રબળા બની ગઈ હતી. તેના રોમરોમથી જવાળાઓ નીકળી રહી હતી. તેનું આવું રૂપ જોઈને રાજા ગભરાઈ ગયો અને ઘોડા પરથી નીચે ઊતરીને પગમાં પડી ગયો. એક મહાસતીની છેડતી કરવાનું આવું ભયંકર પરિણામ હતું.

આજે સિદ્ધપુર પાસે જશમા ઓડણની સમાધિ છે અને ઓડ લોકો તેને ખૂબ ભક્તિભાવથી પૂજે છે. આ લોકકથા ઉપરથી એટલો બોધ લેવાનો કે કોઈ મહાસતી જેવી પવિત્ર સ્ત્રી હોય, ભલે તે ઊતરતી જ્ઞાતિની હોય કે ગરીબ હોય તોપણ તેની છેડતી કરાય નહીં. છેડતી તો કોઈની પણ ન કરાય, પણ હલકાં કામોમાં પણ કેટલાક લોકો આદર્શ રાખતા હોય છે. અમે અમારા આશ્રમમાં જશમાનું પૂતળું મૂક્યું છે.

તા. 26/01/2021

રાણકદેવી

હવે છેડતીની એક લોકકથાની વાત આપણે કરીએ. જૂનાગઢની પાસે મજેવડી નામનું નાનું સરખું ગામ. આ ગામમાં હડમત નામનો કુંભાર નિવાસ કરે. ગામ હોય ત્યાં વસવાયાં કોમો પણ રહે. વસવાયાં એટલે ઉપરના સવાણો દ્વારા પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે વસાવેલી કોમો. જેવી કે લુહાર, સુથાર, વાળંદ, કુંભાર વગેરે-વગેરે. આ બધી કોમો વસવાયાં કહેવાતાં. આ બધી કોમો ઉપરની કોમોની જરૂરિયાતો પૂરી કરે અને બાર મહિને તેમનું નિર્ધારિત અનાજ વગેરે પ્રાપ્ત કરે. એ જમાનામાં રોકડા પૈસાનો વ્યવહાર ઘણો ઓછો હતો, એમ કહો કે નહીં જ હતો. બધું કામ વસ્તુઓના આદાન-પ્રદાનથી ચાલતું.

હડમતના ઘરે એક રૂપરૂપનો ભંડાર અને ગુણગુણનો સાગર એવી એક કન્યા હતી. જેનું નામ રાણકદેવી રાખવામાં આવ્યું હતું. રાણકદેવીનું રૂપ એટલું બધું હતું કે દૂર-દૂર સુધી એની પ્રશંસા થવા લાગી હતી. આ પ્રશંસા છેક પાટણના મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ સુધી પહોંચી અને સિદ્ધરાજે હડમતને મનાવીને રાણકદેવી સાથે સગાઈનો સંબંધ બાંધ્યો. એક મુદ્દો શંકા પ્રેરે કે, પાટણનો ચાલુક્યવંશી સોલંકી રાજા છેક કુંભારની કન્યા સાથે સગપણ બાંધવા તૈયાર થાય? તે ગળે ઊતરે તેવી વાત છે? શું સિદ્ધરાજને કન્યાઓ મળતી નહીં હોય? પણ જરા ઊંડાણથી ઊતરવાથી આ કન્યાનું રહસ્ય જુદું પ્રગટ થાય છે. ખરેખર તો આ કન્યા હડમતની નહીં પણ કચ્છના કોઈ રાવની હતી. કચ્છના રાજા-મહારાજાઓને રાવ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આ કન્યાનો જન્મ થયો ત્યારે જ્યોતિષીઓએ એવું ભવિષ્ય ભાખેલું કે, જે કોઈ તેનો પતિ થશે તેનું ખેદાન-મેદાન નીકળી જશે અર્થાત્ આ કન્યા અપશુકનિયાળ છે. જ્યોતિષીઓએ સાચાં કે ખોટાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યાં હોય, પણ આજ સુધી કેટલાયનાં ઘર તેમનાં દ્વારા ઉજ્જડ થઈ ગયાં છે. મનમાં એક વહેમ નાંખી દેવામાં આવે એટલે આખા પરિવારમાં ધોર અસંતોષ થઈ જાય અને બદનામ કરાયેલું પાત્ર અદેખું થઈ જાય. વહેમીલા રાજાએ તરત જ પેલી કન્યાનો ત્યાગ કરી દીધો. તેને જંગલમાં એકલી મૂકી દીધી, પણ યોગાનુયોગ એ જ રસ્તેથી હડમત કુંભાર નીકળતો હતો. અને તેના કાને કોઈ બાળકીની ચીસો સંભળાઈ. પતિ-પત્ની બંને દોડી ગયાં અને ફૂલ જેવી કન્યાને જોઈને નવાઈ પામ્યાં. અહીં વનમાં આ કન્યા ક્યાંથી આવી હશે? જરૂર કોઈ દૈવી શક્તિએ તેને અહીં મૂકી દીધી હશે, કારણ કે તેનું રૂપ ચમકી રહ્યું હતું. દંપતીએ કન્યાને લઈ લીધી. ઘેર લઈ ગયાં અને ખૂબ વહાલકોડથી ઉછેરીને મોટી કરી. હવે તેનાં રૂપ-ગુણની સુગંધ ચારે દિશામાં ફેલાવા લાગી હતી. જેથી સિદ્ધરાજ જયસિંહે તેની સાથે સગપણ બાંધ્યું.

આગળની વાત શરૂ કરતાં પહેલાં થોડી આડ વાત કરવી જરૂરી લાગે છે. જૂનાગઢની ગાદીએ રા'નવઘણ થયા, જેમાંના છેલ્લા નવઘણે મરણપથારીએ પ્રાણ ન જતો હોવાથી પોતાના પુત્ર આગળ વચન માંગ્યું કે, જો તું મારી ચાર ઇચ્છાઓ પૂરી કરે તો જ મારો પ્રાણ નીકળશે. રાજકુમાર રા' ખેંગારે વચન આપ્યું કે, 'બાપુ, બોલો! તમારી જે ઇચ્છા હશે તે હું પૂરી કરીશ.' રા' નવઘણે ચાર ઇચ્છાઓ બતાવી. તે આ પ્રમાણે હતી : (1) ફલાણા બારોટના ગાલ ફાડી નાંખજે, કારણ કે તેને મેં સંતોષકારક શીખ ન આપી એટલે તે ગામેગામ મારી નિંદા કરતો ફરે છે, (2) ઉમેટાના દરબારનું માથું કાપી નાખજે. (3) બરાબર યાદ નથી. (4) સિદ્ધરાજનું નાક કાપી નાખજે. બાપુને આપેલાં વચન પ્રમાણે ખેંગારે ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ પૂરી કરી. કહેવાય છે કે તેણે પેલા બારોટના ગાલમાં એટલી સોનામહોરો ભરી કે ગાલ ફાટી ગયા. હવે ચોથી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી કેવી રીતે? કારણ કે સિદ્ધરાજ તો ચક્રવર્તી મહાબળવાન રાજા હતો.

તેનું નાક કાપવું કેવી રીતે? તે ભારે વિમાસણમાં રહેતો હતો. તેવામાં તેને શકુનિ જેવો સલાહકાર મળી ગયો. તેણે કહ્યું કે રાણકદેવી સિદ્ધરાજની પત્ની કહેવાય. તેનું અપહરણ કરીને તું તેને તારી પત્ની બનાવી દે, એટલે તેનું નાક કપાઈ ગયું કહેવાય. આપણે ત્યાં ઇજ્જત-આબરૂ અને પ્રતિષ્ઠાનું કેન્દ્ર સ્ત્રી છે. સ્ત્રીને જે કંઈ થાય તેની અસર તેના પતિ-પરિવાર અને સમાજ પર પડે તેથી સ્ત્રી માત્ર સ્વલક્ષી જીવન નથી જીવતી પણ સમાજલક્ષી જીવન જીવતી હોય છે.

રા' ખેંગારની બુદ્ધિ બગડી અને તેણે રાણકદેવીનું હૃદય પાસે માંગું કર્યું, પણ હૃદયે કહ્યું કે તેની તો સગાઈ થઈ ગઈ છે, એટલે હવે મારાથી કરાંડું થઈ શકે નહીં, પણ રા' ખેંગાર રાજા હોવાથી અને હૃદય ગરીબ પ્રજા હોવાથી અંતે તેને ઝૂકવું જ પડ્યું સત્તા અને શ્રીમંતો આગળ ગરીબો લાંબો સમય ટક્કર લઈ શકતા નથી. તે ગમે તેવા આદર્શોમાં માનતા હોય તોપણ સત્તા આગળ નીચા નમવું જ પડતું હોય છે. અંતે રા' ખેંગાર રાણકદેવીને રાણી બનાવીને પોતાના મહેલમાં લઈ ગયો. આ વાતની જ્યારે સિદ્ધરાજને ખબર પડી ત્યારે લાલઘૂમ થઈ ગયો. ખરેખર તેનું નાક કપાયું હોય તેવો અનુભવ થયો.

ભારતમાં જેટલાં યુદ્ધો થયાં છે તે બધાં મોટા ભાગે સ્ત્રીઓ માટે થયાં છે. સીતાજી માટે રામાયણનું મહાયુદ્ધ થયું, દ્રૌપદી માટે મહાભારતનું મહાયુદ્ધ થયું. રેણુકાદેવી માટે પરશુરામે ક્ષત્રિયોનો નાશ કર્યો. સૌરાષ્ટ્રમાં તો નાના-મોટા દરબારો સ્ત્રીઓ માટે વારંવાર લડતા-ઝઘડતા રહ્યા છે. આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે ભારતના તે સમયના સત્તાધીશો ભારે લાગણીશીલ હતા અને લાગણીનું કેન્દ્ર મોટા ભાગે સ્ત્રી જ રહેતી હોય છે, એટલે મોટા ભાગનાં યુદ્ધો સ્ત્રી નિમિત્તે થયાં એમ કહી શકાય. લાગણીને ધીરજ ન હોય. લાગણીનો ઊભરો જ્યારે ઊભરાય ત્યારે હાથમાં જે આવે તે ભાલો કે તલવાર લઈને ઘોડે ચઢીને ધોંગાણું મચાવવા પહોંચી જાય. કાં તો સફળ થઈ પાછો આવે કાં પછી પાળિયો થઈ ખોડાઈ જાય.

આ દૃષ્ટિએ અંગ્રેજોને જુઓ તો તેમણે એક પણ યુદ્ધ સ્ત્રીઓ માટે કર્યું નથી. લગભગ બસો વર્ષ સુધી તેમણે ભારત પર રાજ્ય કર્યું અને તેત્રીસ મોટાં યુદ્ધો કર્યાં. (જેને જાણવાં હોય તે મારું પુસ્તક 'ભારતમાં અંગ્રેજોનાં યુદ્ધો' વાંચે). તેમણે જે-જે યુદ્ધો કર્યાં તે સમજી વિચારીને, પૂરી યોજના બનાવીને, શાંતિથી વ્યૂહ રચીને પછી યુદ્ધો કર્યાં અને મોટા ભાગે સફળ રહ્યા. બંને પ્રજા વચ્ચે આટલો ભેદ આપણે સમજવો જોઈએ.

લાલઘૂમ થયેલા સિદ્ધરાજે પોતાની વિશાળ સેના સાથે જૂનાગઢ પર આક્રમણ કરી દીધું. રા' ખેંગાર, રાણકદેવી સાથે ઉપરકોટના કિલ્લામાં ભરાઈ ગયો. આ કિલ્લો એટલો સુરક્ષિત અને મજબૂત છે કે ગમે તેવો દુશ્મન આવે તોપણ કિલ્લાને ઊની આંચ આવે નહીં. એ સમયે રાજનું રક્ષણ કિલ્લો કરતો, પણ સિદ્ધરાજ હઠે ભરાયો. એવું કહેવાય છે કે તેણે બાર વર્ષ સુધી કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો અને અનાજ-પાણી બંધ કરાવી દીધાં, તોપણ ગુપ્ત ભોંયરાં દ્વારા રાજાની જરૂરિયાતો કિલ્લામાં પહોંચતી રહી. આ દરમિયાન રાણકદેવીને બે સંતાનો જન્મ્યાં. હવે તે બે બાળકોની માતા બની ગઈ હતી અને તેનો સંસાર બહુ સુખપૂર્વક ચાલતો હતો. સંસારમાં સુખનાં કારણો માત્ર પોતે જ નથી હોતાં. બીજા લોકો પણ તમને સુખી-દુઃખી કરવામાં ભાગ ભજવતાં હોય છે. રાણકદેવીના સુખી સંસારને છિન્ન-ભિન્ન કરવા સિદ્ધરાજ જયસિંહ બાર વરસથી ઘેરો ઘાલીને પડ્યો છે. જ્યારે કોઈ ઉપાય ન દેખાયો ત્યારે સિદ્ધરાજે રા' ખેંગારના બે ભાણેજોને ફોડ્યા. આપણો ઇતિહાસ જેટલો બહાદુરીનો છે તેટલો જ ગદારીનો પણ છે. અહીં બહાદુરીની કમી નથી, પણ સાથે-સાથે ગદારીની પણ કમી નથી. દેશળ અને વિશળને રાજગાદી આપવાની લાલચ આપીને ફોડી નાખ્યા. તેમણે ગુપ્ત દરવાજો બતાવી દીધો. તેના દ્વારા સિદ્ધરાજની સેના અંદર ઘૂસી ગઈ અને રા' ખેંગારની હત્યા કરી નાખી. સિદ્ધરાજને આટલેથી સંતોષ ન થયો, એટલે તેણે તેના બંને રાજકુમારોને પણ મારી નાખ્યા. આ રીતે

વિજય મેળવીને રાણકદેવીનો કબજો લઈ લીધો. પછી તો રાણકદેવીને લઈને પાટણ જવાનું થયું ત્યારે દેશળ-વિશળે કહ્યું કે હવે અમને રાજગાદી પર બેસાડો, ત્યારે સિદ્ધરાજે કહ્યું કે જે સગામામાને દગો આપે તે મને કેટલા દિવસ વફાદાર રહેશે? એમ કહીને બંનેની હત્યા કરાવી નાખી. જૂનાગઢને ખેદાન-મેદાન કરીને સિદ્ધરાજની સેના પાટણ તરફ પ્રસ્થાન કરવા લાગી, પણ રાણકદેવી પોતાના પતિ રા' ખંગાર પાછળ ભારે રોકકળ કરતી એક રથમાં સૌની સાથે ચાલતી રહી. ચાલતાં-ચાલતાં ભોગાવો નદી આવી અને રાણકદેવીને સત ચઢ્યું તેનું અંગેઅંગ ધ્રુજવા લાગ્યું. વાળ છૂટા થઈ ગયા અને ચીસો પાડી-પાડીને તેણે ગર્જના કરવા માંડી. તેનું વિકરાળ રૂપ જોઈને સિદ્ધરાજ ગભરાઈ ગયો અને નમી પડ્યો. કહેવાય છે કે ભોગાવાના તીરે રાણકદેવીએ ભડભડતી બળતી ચિતામાં પોતાને રાખ કરી નાખી. સિદ્ધરાજ હાથ ઘસતો રહી ગયો. આ બીજી વાર તેણે કોઈ પરણેલી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવામાં નિરાશા ભોગવી હતી અને હાથ ઘસ્યા હતા.

આ છેડતી કથામાંથી આપે સૌએ જે બોધ લેવાનો છે તે એ છે કે મરતી વખતે વેરનો વારસો આપવાનો ન હોય, પણ પ્રેમનો કે મૈત્રીનો વારસો આપવાનો હોય. પોતે તો લડી મર્યા, પણ આવનારાં સંતાનો પણ લડી મરતાં રહે, તેવું વાવેતર કરીને મરવાનું ન હોય. બીજું કોઈ શકુનિ જેવા સલાહકારની સલાહ માનીને કોઈ પ્રચંડ શક્તિશાળી સાથે વેર બાંધવાનું ન હોય. આપણે આપણી ઓકાત સમજવાની અને શક્તિશાળીઓ સાથે વગર કારણે દુશ્મનાવટ ઊભી કરવાની ન હોય. ત્રીજું કદાચ સગપણ તૂટી જાય તોપણ આપણે ત્યાં તેને બહુ મોટી ઘટના માનવામાં આવતી નથી. સગપણ પછી વિવાહ થયો હોય, લગ્ન થયાં હોય, ચોરીમાં ચાર ફેરા ફર્યા હોય, તો જ પતિ-પત્ની થઈ શકે. સગપણ તૂટવા માત્રથી સિદ્ધરાજને ભારે અપમાન લાગ્યું અને છેક પાટણથી જૂનાગઢ સુધી સેનાનું આક્રમણ કરાવી બાર-બાર વર્ષ સુધી જૂનાગઢના ગોંદરે પડ્યો રહ્યો, અંતે દગાબાજીથી રા' ખંગારનું ખૂન કરાવી બબ્બે બાળકાની બાળહત્યા કરાવી, ઇચ્છા વિરુદ્ધ રાણકદેવીને પાટણ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવો તે પણ યોગ્ય ન કહેવાય. આવી ઘટનાઓ સંસારમાં ઘટતી હોય છે. તેમાંથી ઠંડા મગજે બોધપાઠ લઈને શાંતિથી તેનો ઉકેલ લાવવો જોઈએ.

ભીખો

લગભગ અઢી-ત્રણ મહિના પહેલાં અમારા આશ્રમમાં ચાલતા અન્નક્ષેત્રમાં જમવા આવનાર એક ગરીબ માણસે આઠ-દસ દિવસનું કુરકુરિયું મૂકી દીધું. મૂકીને તે તો ચાલતો થયો, પછી કુરકુરિયાને બહાર કાઢવા માટે ભગવાનદાસજીએ ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ કુરકુરિયું દરવાજા આગળ એવું બેસી ગયું કે ઊઠવાનું નામ જ ન લે, ચીસો પાડ્યા કરે. તેની ચીસો સાંભળીને મેં ભગવાનદાસજીને રોક્યા અને કુરકુરિયાને મારી પાસે લઈ આવવા કહ્યું. `આજ મરે કે કાલ મરે' એવી દશામાં કુરકુરિયું હતું. માત્ર દશેક દિવસ પહેલાં એની માએ પ્રસૂતિ કરી હતી અને પછી શું થયું એની કંઈ ખબર ન પડી, પણ પેલો ગરીબ માણસ રોજ અન્નક્ષેત્રમાં જમવા આવે તો તે એને આશ્રમમાં લઈ આવ્યો અને મૂકીને જતો રહ્યો.

આશ્રમમાં આવનારા અને રહેનારા માણસોને અમે ત્રણ ભાગમાં વિભાજિત કરીએ છીએ : (1) આશ્રમની પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી થનાર તથા ઉદાર સ્વભાવના, (2) કશા ઉપયોગમાં તો ન આવે પણ કોઈને નડે નહીં, નડ્યા વિના ચૂપચાપ પડ્યા રહે અને ખાઈ-પીને મજા કરે, (3) જે સ્વભાવથી ખટપટિયા હોય, વારંવાર નડ્યા કરતા હોય અને વગર જોઈતી ઉપાધિ કર્યા કરતા હોય. આવા ત્રીજા પ્રકારના માણસોને લાંબો સમય આશ્રમમાં રાખી શકાતા નથી, કારણ કે તે સૌના માટે દુખદાયી સિાબત થતા હોય છે. કેટલાક માણસો ગળે પડનારા પણ હોય છે. `માન ન માન, મૈં તેરા મહેમાન.' જેવી પ્રકૃતિવાળા આવીને વગરપૂછ્યે ધામા નાખે અને પછી જવાનું નામ જ ના લે. આ કુરકુરિયું આ પ્રકારનું હતું. એણે જબરદસ્તીથી આશ્રમમાં સ્થાન લઈ લીધું અને પ્રયત્ન કરવા છતાં જવાનું નામ જ ના લે! તેને દૂધ પિવડાવ્યું અને રાખી લીધું. અમારી સામે સૌથી મોટો પ્રશ્ન પોપટલાલનો હતો. પોપટલાલ એટલે આશ્રમનો વીસ વર્ષ જૂનો કૂતરો. સામાન્ય રીતે કૂતરાનું આયુષ્ય 12-14 વર્ષનું ગણાતું હોય છે, પણ આ પોપટલાલ વીસ વર્ષથી લાંબું જીવન જીવીને આશ્રમમાં રહે છે. તે પણ ગળે પડેલા જ કહેવાય. જ્યારે તે કુરકુરિયું હતું ત્યારે આશ્રમમાં જગા-જગાએ ગંદકી કરતું તેથી કંટાળીને એક દિવસ તેને પાંચ-દસ કિલોમીટર દૂર મૂકી આવ્યા અને બધાંએ હાશકારો અનુભવ્યો. હાશ! હવે ગંદકી નહીં થાય! પણ આ શું? ત્રીજા દિવસે તે ભાઈસાહેબ આશ્રમમાં પાછા આવી ગયા! એ પૂંછડી હલાવતા-હલાવતા, માથું નમાવતા-નમાવતા મારા પગ આગળ આવીને બેસી ગયા! મેં કહ્યું `હવે આને કાઢવાનો નહીં, સ્વીકારી લો.' ત્યારથી તેને સ્વીકારી લીધો. બધાંએ તેનું નામ `પોપટ' રાખ્યું. પણ ડહાપણમાં ભરપૂર હોવાના કારણે હું તેને કાયમ માનવાચી શબ્દથી બોલાવતો રહ્યો છું. હું પોપટલાલ કહું એટલે બધાં આશ્રમવાસીઓ તેને પોપટલાલ કહેવા લાગ્યા. તે એટલો ડાહ્યો નીવડ્યો કે, તેને ભરપૂર દૂધ-રોટલી ત્રણેય ટાઇમ ખાવા મળવા લાગ્યાં અને સૌનો પ્રિય થઈ ગયો. માણસ હોય કે જાનવર, તેનું ખરું મૂલ્ય તો નીવડ્યે જ થતું હોય છે. જો તે ડાહ્યો ન થયો હોત તો, હડે-હડે કરીને પાછો કાઢી મૂક્યો હોત. આવું જ માણસોનું પણ કહી શકાય.

હવે અમારી પાસે મોટો પ્રશ્ન હતો કે, આ વીસ વર્ષનો પોપટલાલ દસ દિવસના નાના કુરકુરિયાને સ્વીકારશે કેવી રીતે? સામાન્ય રીતે માણસો કરતાં જાનવરોમાં રાગ-દ્વેષ વધુ તીવ્ર હોય છે. જાનવરો પોતાનાં બાળકોને જેટલું વહાલ કરે એટલો જ દ્વેષ પારકાં બાળકો પ્રત્યે કરતાં હોય છે. જંગલનાં પ્રાણીઓને જો-જો. હાથી હોય કે ભેંસ હોય, પોતાના સિવાયનાં ભૂલાં પડેલાં નાનાં પારકાં બાળકોને તે સ્વીકારતાં નથી ધૂત્કારી કાઢે છે અને અંતે આવાં ધૂત્કારાયેલાં બાળકો હિંસક પ્રાણીઓ દ્વારા મારી નાખવામાં આવતાં હોય છે. સિંહ તો પોતાની જાતે જ

પારકાં બાળકો મારી નાખતો હોય છે. કૂતરાનું પણ એવું જ કહી શકાય. એટલે મોટો પ્રશ્ન એ હતો કે પોપટલાલ આ નાના કુરકુરિયાને સ્વીકારશે નહીં અને મારી નાખશે. એટલે તેનું રક્ષણ કેવી રીતે, કેટલા દિવસ કરવું? શક્ય જ ન હતું, પણ અમારા આશ્ચર્ય વચ્ચે પોપટલાલે કુરકુરિયાને સૂંઘ્યું અને પછી કશું કર્યા વિના જતો રહ્યો. આવું વારંવાર થતું રહ્યું, પણ પોપટલાલે કુરકુરિયા પર હુમલો ન કર્યો. તેથી અમને સંતોષ થયો. અમને ખાતરી થઈ કે પોપટલાલે કુરકુરિયું સ્વીકારી લીધું છે. પ્રાણીઓમાં પણ કેટલીક વાર ન જોઈ હોય તેવી ઉદારતા જોવા મળતી હોય છે. તેનું પ્રમાણ પોપટલાલ હતો.

ધીરે-ધીરે કુરકુરિયું ખોરાક ખાઈને તાજું થવા લાગ્યું. શરીરનું તેજ ખોરાક છે. ખોરાક મળે તો માણસ જ શું, જાનવર પણ ચમકવા લાગે અને ખોરાક ન મળે તો બધાંનાં ગાત્રો ઢીલાં થઈ જાય. કોરા આત્મવાદીઓ ગમે એટલી પોપટ-રટ લગાવતા રહે કે, 'હું શરીર નથી પણ શુદ્ધાત્મા છું.' પરંતુ તેઓ પણ સારો-સારો આહાર તો ખોળતા જ હોય છે અને દેખતાં અથવા ગુમ રીતે ખાતાં જ હોય છે. તેમની ચમકતી ચામડી તેની ચાડી ખાતી રહે છે. આટલા અનુભવ પછી મને સમજાયું છે કે ખરેખર તો સાચું વસ્તુ શરીર જ છે. આત્મા હશે પણ તેનું મહત્ત્વ બીજા ક્રમે માનવું જોઈએ.

મને બે અનુભવો એવા થયા છે, જેણે શરીરની મહત્તા સમજાવી દીધી છે. પહેલો અનુભવ પચીસ વર્ષ પહેલાં મદ્રાસમાં જ્યારે મારી બાય-પાસ સર્જરી કરવામાં આવી ત્યારે થયો હતો. ડૉક્ટરોએ મને બેભાન કરીને ચાલીસ મિનિટ સુધી મારા હૃદયને ઘબકતું બંધ કરી દીધું હતું અને પૂરા શરીરનું લોહીનું ભ્રમણ મશીન ઉપર મૂકી દીધું હતું. અર્થાત્ જ કામ જન્મથી માંડીને અત્યાર સુધી હૃદય કરતું હતું તે કામ હવે મશીન કરવા લાગ્યું હતું. ચાલીસ મિનિટમાં ડૉક્ટરોએ મારી બાય-પાસ સર્જરી કરી નાખી હતી. મશીન ઉપરથી પાછું રક્તભ્રમણનું કામ હૃદયને સોંપી દીધું હતું. અર્થાત્ બંધ પડેલ હૃદય ફરી ઘબકવા લાગ્યું હતું. જ્યારે હું ભાનમાં આવ્યો ત્યારે પ્રશ્ન થયો કે ચાલીસ મિનિટ સુધી મશીને મને જીવન આપ્યું તે વખતે આત્મા તો શરીરમાં હતો જ તો પછી આત્માથી જીવન ચાલતું કે ન રહ્યું? અને મને સમજાયું કે ખરેખર તો શરીર જ જીવનનું મુખ્ય કારણ છે.

બીજો અનુભવ હમાણાં થોડા જ દિવસો પહેલાં થયો. રાતના બાર વાગે મને સમજાયું કે મારું શરીર કામ કરતું નથી. તેથી મોબાઇલ કરીને મેં નીચે રહેનારાં માણસોને બોલાવવા માટે પ્રયત્ન કર્યા પણ મોબાઇલ પકડીને તેના ફીગરો ઉપર આંગળાં જ ના મુકાયા! ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ મોબાઇલ કરી શકાયો નહીં. આશ્રમમાં ઉપલા માળે હું એકલો જ સૂવું છું, એટલે હવે કોઈને બોલાવવું પણ કેવી રીતે? છેવટે ઘણી હિંમત કરીને જેમ-તેમ કરીને હું ઊભો થયો અને દીવાલ પકડીને ટેકે-ટેકે ચાલતાં દરવાજો ખોલી નાખ્યો. જેથી આવનારાને સરળતા રહે. પછી પાછો પાટ ઉપર સૂઈ ગયો. ના બૂમ પડાય, ના ફોન કરાય. આમ કરતાં-કરતાં પરોઢિયાના ચાર વાગી ગયા. જેમ-તેમ કરતાં-કરતાં ફરી પાછો પ્રયત્ન કર્યો અને મોબાઇલ થયો એટલે લોકો દોડતા ઉપર આવ્યા. ના કહેવા છતાં ડૉક્ટરને બોલાવ્યા. ડૉક્ટરે મને તપાસ્યો અને કહ્યું કે, 'તરત ને તરત કરમસદની મોટી હૉસ્પિટલમાં લઈ જાવો, કેસ બહુ ગંભીર છે.' પછી શું થયું તેનું મને ભાન ન રહ્યું, પણ જ્યારે ભાન આવ્યું ત્યારે હું કરમસદની હૉસ્પિટલમાં હતો. પછી મને ખબર પડી કે તત્કાળ 108 એમ્બ્યુલન્સ મંગાવવામાં આવી હતી અને તેમાં ઑક્સિજનની વ્યવસ્થા ચાલુ રખાવી હતી. તરત જ મને ઑક્સિજન આપવામાં આવ્યો અને કરમસદની હૉસ્પિટલવાળાએ ઑક્સિજનની બધી તૈયારી તૈયાર રાખી હતી. તેથી સારવાર યુદ્ધના ધોરણે શરૂ કરી દેવામાં આવી.

બન્યું એવું કે મારો ઑક્સિજન 63 સુધી નીચે ઊતરી ગયો હતો અને તેના કારણે મારું

શરીર કામ કરતું ન હતું. કુદરતે શરીરમાં એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે ઑક્સિજન પૂરેપૂરો હોય તો જ શરીર કામ કરે. પછી તો પૂરેપૂરી સારવાર થઈ અને બીજા દિવસે સાંજે હોસ્પિટલમાંથી વિદાય મળી અને જાણવા મળ્યું કે ઑક્સિજન 96-98 હોવો જોઈએ તેનાથી જેટલો ઓછો થાય તેટલી જ શરીરની ક્ષમતા ઘટવા માંડે. હવે પ્રશ્ન એ થાય કે જ્યારે મારો ઑક્સિજન ઘટી ગયો હતો ત્યારે પણ આત્મા તો શરીરમાં પૂરેપૂરો હતો. તેનાથી પ્રવૃત્તિ કેમ ન કરી શકાઈ? એટલે આત્મા હોય કે ન હોય પણ ઑક્સિજન હોવો જરૂરી છે. આ દૃષ્ટિએ શરીર, ઑક્સિજન, બ્લડપ્રેશર, હૃદયના ઘબકારા... આ બધું જીવન માટે અત્યંત જરૂરી અને મહત્ત્વનું છે. આમાંથી એક અંગ પણ દુર્બળ થાય અથવા ફેઈલ થઈ જાય તો જીવન સમાપ્ત થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી આત્માનો સ્વીકાર કરીને પણ શરીરનો સ્વીકાર કરવો અત્યંત જરૂરી છે, એટલું જ નહિ, પણ સર્વોચ્ચ મહત્તા શરીરની જ છે. જે કુરકુરિયું આવ્યું હતું તેને પૂરતો આહાર દૂધ વગેરે મળ્યું એટલે થોડા જ દિવસમાં તેનામાં ચેતના આવી ગઈ અને કૂદા-કૂદ કરવા લાગ્યું. ઉપનિષદે અન્નને બ્રહ્મ કહ્યું છે, એ સાચું જ કહ્યું છે. હવે પ્રશ્ન હતો કે કુરકુરિયાનું નામ શું રાખવું? ભિખારી દ્વારા ભીખમાં તે આવ્યો હતો એટલે મેં જ તેનું નામ 'ભીખો' રાખ્યું. બધાંને નામ ગમી ગયું. એટલું જ નહીં પણ ભીખાને પણ નામ ગમી ગયું. કારણ કે હું જ્યારે તેને 'ભીખો' કહીને બોલાવું તો તે તરત જ જ્યાં હોય ત્યાંથી દોડતો આવે. દિવસો વીતતા ગયા ને ભીખો ખીલતો ગયો. એની કેટલીક વિચિત્રતા બધાને નવાઈ પમાડતી હતી. એ રોટલી ને દૂધ તો ખાય, પણ કાચાં શાકભાજી પણ ખાઈ જાય. ફલાવર ખાય, બટાટા ખાય, રીંગણાં ખાય, ટમાટર ખાય, ગાજર ખાય, વટાણા ખાય, બધું જ કાચું શાકભાજી... જે કંઈ તેને આપો તે તરત જ ચાવ્યા વિના બૂકડે-બૂકડે ખાઈ જાય! બધાંને નવાઈ લાગે કે ભીખો તો કોઈ ફળાહારી સંત લાગે છે. દિવસો વીતતા ગયા અને ભીખો મોટો થતો ગયો. ભીખાની પ્રકૃતિ વહાલભરી હતી. તે બધાં સાથે ખાસ કરીને નાનાં બાળકો સાથે એટલું બધું વહાલ કરે કે નાનાં બાળકો તો એને ખોળીને રમાડ્યા જ કરે.

આવી રીતે દિવસો વીતતા ગયા અને આશ્રમનાં બધાં માણસોમાં ભીખો પ્રિયપાત્ર બની ગયો. ભીખામાં ત્રીજી એક વાત બહુ મહત્ત્વની હતી, નાનો હોવા છતાં પણ જો બહારના કૂતરા દરવાજે આવે તો એ ભસતો-ભસતો તેમનો સામનો કરવા દરવાજા તરફ દોડી જાય. તેને ખબર નથી કે પેલા ડાઘિયા કૂતરાં તેને ચૂંથી નાખતાં વાર નહીં કરે. બહાદુરી પ્રેમની માફક આંધળી હોય છે. તે ભવિષ્યનો વિચાર કર્યા વિના ઝંપલાવતી હોય છે. ભવિષ્યનો વિચાર કરનારા ઠરેલ બુદ્ધિના ડાહ્યા માણસો ખરા સમયે બહાનાં કાઢીને પાણીમાં બેસી જતા હોય છે. અમારે ભીખાને બહારના ડાઘિયા કૂતરાંઓથી બહુ સાચવવો પડતો, પણ જેવો 'હું' 'ભીખા' કરીને ભૂમ પાડું કે તે જ્યાં હોય ત્યાં જ અટકી જાય અને દોટ મૂકીને મારી પાસે આવતો રહે. આ રીતે તે આજ્ઞાપાલક હતો. અમારે ત્યાં આજ્ઞાપાલક શિષ્યને 'ગુરુમુખી શિષ્ય' કહેવામાં આવે છે અને ઊંઘો ચાલનારો - આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનારા શિષ્યને 'મનમુખી શિષ્ય' કહેવાય છે. મનમુખી શિષ્ય ગુરુ માટે મહાદુઃખદાયી થઈ જતો હોય છે. ભીખો મનમુખી ન હતો, પણ ગુરુમુખી હતો.

ભીખામાં સમજણશક્તિ ગજબની હતી. આશ્રમમાં ઘણાંબધાં માણસો હોવા છતાં પણ તે સમજી ગયો હતો કે આશ્રમના બૉસ સ્વામીજી છે, તેથી તે મારા પણ બૉસ છે. એટલે તે હંમેશાં મારી પાટ નીચે આવીને બેસતો. અથવા હું ખૂરશી ઉપર બેઠો હોઉં તો મારા પગ આગળ આવીને બેસતો. એટલું જ નહીં પણ જો કોઈ એને મારે તો આ...ઉ આ...ઉ કરતો બૂમો પાડતો મારી પાસે આવીને બેસી જતો. જેમ બાળક માના ખોળામાં સુરક્ષાનો અનુભવ કરે તેમ ભીખો પણ મારી સમીપમાં સુરક્ષાનો અનુભવ કરતો હતો. માનો ખોળો એક તરફ

સુરક્ષા આપે છે તો બીજી તરફ વહાલ આપે છે. ભીખાની મા કોણ હતી તેની ખબર નહોતી, એટલે તેને માનું સુખ મળ્યું ન હતું, પણ તેનાં સારાં નસીબે તેને આશ્રમવાસીઓનું સુખ મળ્યું હતું.

અમારા આશ્રમમાં વડોદરાથી અવારનવાર એક દંપતી આવે છે. બહુ ભલાં, બહુ ઉદાર અને બહુ સંસ્કારી. તેમને બે સંતાનો છે. એક દીકરો અને બીજી દીકરી. તેમણે જણાવ્યું કે અમે જ્યારે વડોદરાથી નીકળીએ છીએ ત્યારે પુરુષ ગાડી ચલાવે છે અને પત્ની બાજુની સીટમાં બેસે છે. બંને બાળકોને પાછળ બેસાડીએ છીએ, પણ બાળકો માના ખોળામાં બેસવા હઠ કરે છે. એટલે કે એક બાળકને માના ખોળામાં બેસાડીએ અને શરત એવી કરીએ છીએ કે જતી વખતે દીકરો બેસશે અને વળતી વખતે દીકરી બેસશે. આ રીતે બંને બાળકો વારાફરતી માના ખોળાનું વહાલ અનુભવે છે. પશ્ચિમમાં માના ખોળાનું કોઈ મહત્ત્વ જ નથી હોતું, કારણ કે જન્મતાંની સાથે જ બાળકને જુદા રૂમમાં સુવાડવામાં આવે છે અને પછી બેબીસીટરમાં આયાઓ તેને ઉછેરીને મોટો કરે છે, એટલે પશ્ચિમનાં બાળકો અને પશ્ચિમની માતાઓ ખોળો – સંબંધ વિનાનાં કહી શકાય. મેં એક જુવાન માતાને આવું કરવાનું કારણ પૂછ્યું તો તેણે નફ્ફટાઈથી જવાબ આપ્યો કે, ‘મારા ખોળા ઉપર મારા પતિનો અધિકાર છે અને તે પેલું બાળક છીનવી લે, તે ન તો પતિને ગમે કે ન મને ગમે, તેથી તેને ખોળાથી દૂર જ રાખવું સારું.’ મને આઘાત લાગ્યો કે પૂર્વ અને પશ્ચિમના દૃષ્ટિકોણ અને જીવનપદ્ધતિમાં કેટલો મોટો ફરક છે! ભારતમાં એટલે જ માતૃસંસ્કૃતિ ખીલી છે. આવી માતૃસંસ્કૃતિ પશ્ચિમમાં ખીલી શકી નથી.

ભીખાને ખાવાનું રસોડામાંથી માનબાઈ આપતાં એટલે તે માનબાઈને ઓળખી ગયેલો અને જ્યારે પણ નવરો હોય ત્યારે માનબાઈના રૂમના દરવાજે બેસી રહેતો. જાણે કે કોઈ દીકરો કોઈ માનું રક્ષણ કરવા દરવાજે બેઠો હોય! હું જ્યારે ભીખાને ઘસઘસાટ ઊંઘતો જોતો ત્યારે મારું હૃદય ઠરતું. એટલા માટે કે જો આ બહાર રખડતું કૂતરું થયું હોત તો કદાચ અત્યાર સુધી મરી ગયું હોત અથવા બીજાં કુતરાંઓનો માર ખાઈ-ખાઈને મરણતોલ થઈ ગયું હોત. અત્યારે તેને કોઈ ભય નથી. પૂર્ણ શાંતિથી ઘસઘસાટ ઊંઘે છે. પણ તેને આશ્રમની મર્યાદામાં બંધાઈ જવું પડ્યું છે. આવું બંધન પણ કલ્યાણકારી છે જો આશ્રમના બંધનમાં બંધાયું ન હોત તો રખડવાની સ્વતંત્રતા તો મળી હોત, પણ આટલી સુરક્ષા, શાંતિ અને પૌષ્ટિકતા ન મળી હોત. માનવ-

જીવનનું પણ આવું જ છે. જે મનુષ્યો બંધાતા નથી તે રખડવાનો આનંદ તો મેળવી શકે છે, જેને તે સ્વતંત્રતા કહે છે, પણ ખરેખર તેવી સ્વતંત્રતામાં નથી સુરક્ષા હોતી, નથી શાંતિ હોતી કે નથી પ્રેમની પૌષ્ટિકતા હોતી. આવાં રખડતાં, ફરદાં માણસો વગર મોટે દુઃખી થઈ-થઈને મરતાં હોય છે. ભીખા સાથે અમારા બધાંનો આટલો બધો લગાવ જોઈને અમારે ત્યાં ટાઇલ્સનું કામ કરવા આવનાર એક કારીગરે મને સાવધાન કર્યો કે, ‘બાપુ, તમારી દશા જડભરત જેવી ન થઈ જાય! જેમ જડભરતે દયાની ખાતર હરણીનું બચ્ચું પાળ્યું હતું અને પછી તેમાં જીવ રહી જવાથી તેવો જન્મ લેવો પડ્યો હતો.’ કારીગર આગ્રા તરફનો સત્સંગી હતો, એટલે એણે તો બધાં ભજનો સંભળાવવા માંડ્યાં. મેં તેને કહ્યું કે મારે મોક્ષ નથી જોઈતો. મારે ફરી-ફરીને આ ભીખા જેવાં અનાથ કુરકુરિયાં જેવાં બાળકોને આશરો આપવો છે, કારણ કે હું એવી અનાથ બાલ્યાવસ્થા ભોગવી ચૂક્યો છું એટલે ફરી-ફરીને ભલે મારો જન્મ થતો હોય અને ફરી-ફરીને માનવતાનાં કરુણાભર્યાં કાર્યો કરવાનો મને મોકો મળે તો હું તેને મોક્ષથી પણ વધારે મહત્ત્વ આપીશ.

અત્યારે શિયાળો ચાલી રહ્યો છે અને કડકડતી ઠંડી પડી રહી છે. રોજ સવારે હું નીચે ઊતરું એટલે મારા સ્વાગત માટે નીચે ભીખો તૈયાર જ હોય, પણ આજે ભીખો જોવા ન

મળ્યો. થોડી નવાઈ લાગી. આજુબાજુ તપાસ કરી તો તેના બનાવેલા ઘરમાં તે મડદા જેવો થઈને પડ્યો હતો. તેને ઉપાડીને બહાર લાવ્યા તો તે ઠંડીમાં ઠરી ગયેલો લાગ્યો. ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ તેણે કશું ખાધું નહીં. અમને એમ કે હમણાં તડકો નીકળશે એટલે ગરમી લાગશે અને પાછો હતો તેવી ને તેવો થઈ જશે. તડકો નીકળ્યો. તેને તડકે તપાવ્યો પણ ખરો પણ તેમાં બહુ કંઈ ખાસ ફેર પડ્યો નહીં. વળી પાછો તે તેના ઘરમાં પેસીને ટ્રેટિયુંવાળીને સૂઈ ગયો. આમ ને આમ બે દિવસ વીતી ગયા. હવે મને લાગ્યું કે હવે એને દવાખાને લઈ જવો જોઈએ. તેને પશુ દવાખાને લઈ જવામાં આવ્યો. ડૉક્ટરે ગ્લુકોઝના બૉટલ ચડાવ્યા અને કહ્યું કે ત્રણ દિવસમાં સારો થઈ જશે અને રોજ એને દવાખાને લઈ જવા લાગ્યા. પેલા બાટલાની અસર રહે ત્યાં સુધી એટલે કે બે-ત્રણ કલાક તે ઠીક રહે. પણ પાછો હતો એવો ને એવો થઈ જાય. તે પાણી બહુ પીવે અને પછી ઊલટી કરી નાખે. આવું પાંચ દિવસ સુધી ચાલ્યું. પાંચ દિવસમાં તેણે અત્રનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી નાખ્યો. કશું જ ન ખાય અને પછી તો પાણી પણ ન પીવે. પાંચમા દિવસે મને થયું કે હવે આ લાંબું જીવવાનો નથી. એટલે તેના ઉપર વિશેષ ધ્યાન રાખવાનું માનબાઈને કહ્યું. તે બહુ દુર્બળ થઈ ગયો હતો અને સાવ નિસ્તેજ પણ થઈ ગયો હતો. તેને જોઈને દયા આવતી હતી, પણ આપણાથી કશું કરી શકાય એમ ન હતું.

બપોરે બે વાગ્યે જ્યારે હું આરામ કરીને ઊભો થયો ત્યારે મેં પહેલી તપાસ ભીખાની કરી ચારે તરફ જોયું પણ ભીખો ક્યાંય દેખાયો નહીં. બધાંને ચિંતા થઈ કે શું થયું? શું થયું? ચારે તરફ તપાસ કરવા લાગ્યા તો તપાસ કરતાં-કરતાં જૂની ગૌશાળાના એક ખૂણામાં ખાડો હતો તેમાં ભીખો બેઠો હતો. હું ત્યાં ગયો તેણે માંડ આંખો ખોલી મારા સામું જોયું. પૂરેપૂરી સ્થિતપ્રજ્ઞતા દેખાઈ. મેં 'ભીખા...ભીખા' ઘણી વાર પોકાર્યો પણ તે ચૂપ રહ્યો. પછી માનબાઈને કહ્યું કે આના ઉપર ધ્યાન રાખજો. અહીં રાતે ઠંડીમાં ઠરી ન જાય. માનબાઈ કહે કે ના, ના હું એને મારા રૂમમાં લઈ જઈશ. તમે ચિંતા ન કરશો. આમ કહીને હું હોલમાં મારી જગ્યા પર આવ્યો. કલાક-બે કલાક થયા હશે અને માનબાઈ આવ્યાં અને મને કહ્યું કે, 'ભીખો તો દેવ થઈ ગયો છે. તેણે દેહ છોડી દીધો છે.'

મને આશ્ચર્ય સાથે આઘાત લાગ્યો. ઊભા થઈને જઈને જોયું તો તે ચેતના વિનાનો દેહરૂપે પડ્યો હતો. આખા આશ્રમમાં વાત ફેલાઈ ગઈ. માનબાઈ તો પોકે ને પોકે રડી પડ્યાં, જાણે કે એકનો એક દીકરો મરી ગયો હોય એવું દુઃખ થયું. ભગવાનદાસે ગૌશાળા નજીક ખાડો ખોદ્યો, માનબાઈએ દીવો-ધૂપ કર્યાં. ભીખાને કપડું ઓઢાડ્યું ઉપર-નીચે મીઠું નાખ્યું અને તેની અંતિમવિધિ કરી દીધી. ભીખો તો ચાલ્યો ગયો. માત્ર ત્રણ મહિનાનું નાનું જીવન. પણ તેણે બધાંનાં મન જીતી લીધાં હતાં. એટલે આશ્રમમાં શોકનું વાતાવરણ પ્રસરી ગયું. માનબાઈ તો જમ્યાં પણ નહીં. આ પહેલાં પણ કેટલાક વૃદ્ધોનાં મરણ થયાં છે, પણ જેટલું શોકનું વાતાવરણ ભીખાના મરણથી થયું તેટલું આજ પહેલાં કોઈના માટે થયું નથી. માત્ર ત્રણ મહિનાના ટૂંકા જીવનમાં ભીખાએ જે પોતાની લોકચાહના પ્રાપ્ત કરી તે અદ્ભુત હતી. છેલ્લા દિવસમાં તેના ચહેરા ઉપર જે શાંતિ અને સ્વસ્થતા હતી એ અદ્ભુત હતી. તેણે ન તો બૂમો પાડી, ના ચીસાચીસ કરી. શાંતિથી પ્રાણ છોડી દીધા. આટલી શાંતિ કોઈ વીરલ યોગીના જીવનમાં જ જોવા મળે. ભીખાને જીવતાંએ આવડ્યું અને મરતાં પણ આવડ્યું ખરેખર તો ભીખા પાસેથી શીખવા જેવું કાંઈ હોય તો મરતાં શીખવું જોઈએ. કોઈ ફરિયાદ નહીં, કોઈ માગણી નહીં, કોઈ જૈનમુનિ રાજીખુશીથી સંથારો કરીને પ્રાણ ત્યાગે તેવી રીતે ભીખાએ પાંચ દિવસનો સંથારો કરીને પ્રાણ ત્યાગી દીધા. આપણે ત્યાં કહેવત છે કે, 'કૂતરું ને પાર ઊતર્યું' જો આ કહેવત સાચી હોય તો ભીખાનો આ છેલ્લો જન્મ જ કહેવાય. પરમાત્મા તેની પાસેથી મરવાની કળા શીખવાડે એ જ પ્રાર્થના.

ද. 18/01/2021